आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

[illegible]

वैद्यनाथ कॉलेज,परळी–वैजनाथ

जि. बीड, महाराष्ट्र–४३१५१५

[illegible]

[illegible]

[illegible]

महाराष्ट्रातील दूरदृष्टी नेतृत्व: लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे.

[illegible]

Editorial Board

Dr. R.K. Ippar
Principal
Vaidyanath College, Parli-Vaijnath

Dr. B.K. Shep
Convener

Dr. V.B. Gaikwad
Convener
Vaidyanath College, Parli-Vaijnath

Dr. R.D. Rathod
Convener

Reg No U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At Post Limbaganesh Tq Dist Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell 07588057695 09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

Principal
[illegible]eshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

27) ऊर्जेचे अमोघ स्रोत, सामान्यातील असामान्य नेतृत्व : लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
प्रा. व्ही.बी.गायकवाड, जिल्हा बीड , महाराष्ट्र — 103

28) ॥ राजकारणातील धुरंधर नेतृत्व : लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे ॥
डॉ.विजय एच.नागरे, जि.बुलढाणा — 107

29) मराठवाड्याचा लोकनेता गोपीनाथ मुंडे यांचे मुस्लिम समुदायासाठीचे कार्य
डॉ शाकीर पठाण, औरंगाबाद — 115

30) राजकारणातील धुरंदर नेतृत्व: लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
पुणे अनंत शंकरराव, परभणी. [म.रा.] — 117

31) देशपातळीवर भटके विमुक्त जाती जमाती अभ्यासांग स्थापन करण्यासाठी लोकनेते गोपीनाथजी मुंडे यांचे योगदान.
प्रा.डा.कालिदास दिनकर फड, जि.औरंगाबाद — 121

32) बहुजनांचा नेता लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
डॉ. मिना सीताराम मेहत्रे, परळी वै. — 124

33) मान्यवरांच्या शोक संदेशातून प्रगट होणारे स्वर्गीय गोपीनाथराव मुंडे साहेबांच्या नेतृत्वाचे पैलू
प्रा.डॉ. देवर्षी मुकुंद अरविंद, जि बीड — १२८

34) " महाराष्ट्रातील शेतकरी व गोपीनाथराव मुंडे : एक अभ्यास "
मुंडे दत्तात्रय रामकिशनराव, परळी -वैजनाथ. — 132

35) लोकनेते गोपीनाथ मुंडे यांची सामाजिक न्यायातील भूमिका
प्रा.डॉ. मुंडे रामकिशन हरिदास, जि. औरंगाबाद — १३७

36) आधुनिक महाराष्ट्राच्या इतिहासातील एक तेजस्वी, धुरंधर, रणधुरंधर, मार्गदर्शक नेते कै. गोपीनाथराव मुंडे
डॉ. पांडुरंग चाटे — 140

37) बहुजन नायक लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे
प्रा.पांडुरंग मुंडे, ता. जि. लातूर — 144

३८) लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे यांच्या जीवनकार्याचा एक दृष्टीक्षेप
सौ. पाऊलबुद्धे अनुराधा गणपतराव – प्रा. डॉ. अशोक कोरडे, जि. बीड — १४९

39) मराठवाडा विकासात लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे साहेबांची भूमिका
डॉ विश्वनाथ शिवाजी फड, परळी-वै. — १५३

Principal

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318
Online National Conference
Vidyawarta®
June 2020 Special Issue
0128

मान्यवरांच्या शोक संदेशातून प्रगट होणारे स्वर्गीय गोपीनाथराव मुंडे साहेबांच्या नेतृत्वाचे पैलू

प्रा.डॉ. देवकी मुकुंद आंबेकर
इतिहास विभाग प्रमुख,
योगेश्वरी महाविद्यालय, अंबाजोगाई जि.बीड

विद्यार्थी राजकीय [illegible] महाराष्ट्राच्या [illegible] महाराष्ट्रात [illegible] दुष्काळ, [illegible] महाराष्ट्राच्या [illegible] देशाच्या राजकारणाला [illegible] नेतृत्व दिले. [illegible] नेतृत्वात मुंडे साहेबांचे [illegible] १९९५ च्या सार्वत्रिक निवडणुकीत [illegible] मुंडे साहेब २०१४ मधील लोकसभेत बीडचे खासदार म्हणून प्रतिनिधित्व करताना पुढे २६ मे २०१४ रोजी त्यांनी 'केंद्रीय ग्रामविकास मंत्री' पदाची शपथ घेतली होती. [illegible] विकासाची वाटचाल फळे मिळतील अशी अपेक्षा असतानाच ३ जून २०१४ रोजी त्यांचे दुर्दैवी निधन झाले आणि आमही नेतृत्वा बरोबरच विकासापासूनही दूर गेलो. या लोकनेत्याच्या [illegible] विनम्र अभिवादन.

महाराष्ट्राच्या लोकनेता, दूरदर्शी, शेतकरी, गरिबांचा, जनसामान्यांचा नेता अशी कर्तृत्वाने विशेषणे लाभलेल्या या नेत्याचा जन्म पांडुरंग आणि लिंबाबाई यांच्यापोटी वारकरी व अध्यात्म विचारांचे संस्कार झालेल्या कुटुंबात दि. १२ डिसेंबर १९४९ ला नाथ्रा या गावी [illegible] झाला. अंबाजोगाई येथे बी.कॉम. [illegible] पदवीचे शिक्षण पुणे येथे पूर्ण झाले. पुढे स्वर्गीय प्रमोदजी महाजनांशी मैत्री, [illegible] यामाध्यमातून अखिल भारतीय विद्यार्थी परिषदेच्या कार्यातून राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ [illegible] अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याची गळचेपी करणाऱ्या आणीबाणी विरोधात कार्य करून नाशिक येथे १६ महिने तुरुंगवास त्यांनी भोगला होता, येथेच वसंतराव भागवतांच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी राजकीय कारकीर्दीस आरंभ झाला. त्यानंतर पुढे १९७८ ला बीड जि.प.ची निवडणूक लढविली, १९७९ ला जनसंघ उमेदवाराचा प्रचार, १९८२ ला पुण्यात रा.स्व.सं. संभाजीनगर मंडळ कार्यवाह म्हणून जबाबदारी, भारतीय जनता मोर्चाचे प्रदेशाध्यक्ष, १९८० ते २००९ चार वेळा विधान परिषद सदस्य, १९९२ ते १९९५ महाराष्ट्र राज्य विधान परिषद विरोधीपक्ष नेता, १९९५ ते १९९९ उपमुख्यमंत्री, २००९ ते २०१४ बीड मतदारसंघातून खासदार, २६ मे २०१४ केंद्रीय ग्रामविकास मंत्रीपदाची शपथ. जि.प.सदस्य ते देशपातळीवरील नेतृत्व हा प्रवास सहज सोपा नव्हता. राजकारणातील जनसमूहाची नस ओळखता आली पाहिजे, हा उत्तम राजकारण्याचा निकष असतो. महाराष्ट्राच्या राजकारणाची नस अचूकपणे ओळखणारा राजकीय धन्वंतरी म्हणून गोपीनाथराव मुंडे साहेबांचा उल्लेख केला, तर तो अतिशयोक्तीपूर्ण ठरणार नाही असे डॉ.[illegible] लहाणे म्हणतात, यातच त्यांच्या प्रगतीचे गमक आहे.

नियतीच्या पटलावर अशा काही घटना घडतात ज्यांच्यावर कोणाचेच नियंत्रण नसते, अशा घटना विशेषतः कार्यकर्ता म्हणून आपल्याला सहन कराव्या लागतात. अशीच दुर्दैवी घटना घडली आणि दिल्ली येथे अपघातात साहेबांचा मृत्यू ३ जून २०१४ रोजी झाला. त्यांच्या स्मरणार्थ राष्ट्रध्वज अर्ध्यावर घेऊन देशाने शोक व्यक्त केला. त्यांच्या निधनानंतर वर्तमानपत्र, वाहिन्या, सामाजिक संचार माध्यमे यातून अनेक नेत्यांनी शोक संदेश दिले. त्याआधारे प्रकटणारे साहेबांचे नेतृत्व यांचा आढावा येथे घेण्यात आला आहे. तत्कालीन राष्ट्रपती मा. प्रणव मुखर्जी यांनी प्रतिक्रिया देताना म्हटले होते, "मुंडे यांच्या अकाली जाण्यामुळे देशाने एका वरिष्ठ नेत्याला गमावले आहे. मुंडे यांनी हयातभर सामान्य माणसासाठी कार्य केले, त्यांच्या निधनामुळे महाराष्ट्र आणि भारत देशाचे मोठे नुकसान झाले." मा.पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी शोकसंदेश देताना, 'एक सच्चा मित्र आणि सहकारी गमावला, मुंडे हे खंबीर लोकनेते होते, ताकदवान नेत्याला माझी श्रद्धांजली, त्यांच्या निधनाने सरकारचे आणि देशाचे मोठे नुकसान झाले, ते भारताच्या राजकारणातील मोठ्या उंचीचे नेते होते. [illegible] जनतेची सेवा केली" असे उद्गार काढले. काँग्रेस अध्यक्षा सोनिया गांधी यांनी पत्र लिहून, त्यात लिहिले होते की,

Principal

पृथ्वीराज चौहान यांनी, राजकारणाच्या पलिकडे जाऊन लोकांचे काम करणारे नेतृत्व, तर आर.आर.पाटील यांनी झुंजार नेता गमावला असे मत मांडले होते. राम नाईक यांनी नियतीने विश्वासघात केला, आणि उदयाला झाला सूर्यास्त अशी भावनिक प्रतिक्रिया दिली होती. संघर्ष व इच्छाशक्तीच्या बळावर सकारात्मक राजकारण, समाजकारण करुन देशपातळीवर नेतृत्व करणारा दिलदार नेता गेला असे जयंत पाटील यांनी मत मांडले होते. एकनाथ खडसेंनी धडाडीचा झुंजार नेता गमावला असे मत मांडले तर विनोद तावडेंनी एक लढवय्या व संघर्षशील नेत्याच्या संघर्षयात्रेची सांगता दुःखद झाली असे मत व्यक्त केले होते. सामाजिक चळवळीत कामकरणारे कांतिलाल यांनी, जातींवाद न करणारा नेता यांच्या जाण्याने अपरिमित हानी झाली असे मत व्यक्त केले होते तर पुरुषोत्तम हनुमंत उपरे यांनी, 'मुंडेंच्या जाण्याने ओबीसीचा अशावाद मावळला असे मत व्यक्त केले होते तर खेडेकरांनी, मराठा आरक्षणाचा समर्थक गेला, त्यांच्या जाण्याने मराठा समाजाची ही मोठी हानी झाली आहे असे मत व्यक्त केले होते.

स्व.गोपीनाथ मुंडे खऱ्या अर्थाने जनसामान्यांचे नेते होते. विरोधीपक्ष उभा करण्यासाठी त्यांनी जीवाचे रान केले. त्यांच्या या संघर्षयात्रेची फल निश्चती दिसत असतानाच काळाने त्यांच्यावर घाला घातला. आपल्या वाटचालीतून त्यांनी राजकीय नेतृत्वाचा मापदंडच निर्माण केला होता. अनुभवातून घडलेल्या या विकासप्रीय आणि जनप्रिय नेतृत्वाच्या निधनाने राजकारणीच नव्हे तर समाजकारणी, उद्योजक, साहित्यीक, लेखक, सहकार, अर्थक्षेत्र, पत्रकार या सगळ्यांमध्येच उदासीनता व शोक निर्माण झाला होता व त्यांनी आपल्या प्रतिक्रीया शोक संदेशात व्यक्त केल्या होत्या. त्यांच्या कार्याच्या सहवासाच्या प्रभावातून या प्रत्येक क्षेत्रातील नामवंत व्यक्तींनी आपल्या पातळीवर शोक संदेश प्रसारीत केले होते. त्या आधारे स्वर्गीय गोपीनाथ रावांचे नेतृत्व व व्यक्तीमत्वाची आपणास जाण होते.

१. वारकरी संस्कार लाभलेल्या सामान्य कुटुंबातून पुढे येत मोठ्या उंचीचे शिखर गाठणाऱ्या गोपीनाथरावांच्या जाण्याने मराठवाडा, महाराष्ट्रच नव्हे तर देशाचे नुकसान झाले.

२. मराठवाड्याचे भूमिपूत्र, भाजपाचा धर्मनिरपेक्ष विचारसरणीचा चेहरा म्हणून ओळख असलेल्या गोपीनाथरावांच्या निधनाने मराठवाडाच्या विकासाच्या अपेक्षा धुसर झाल्या.

३. माणुस, छोटा मोठा असो, त्याचा प्रश्न छोटा–मोठा असो त्याची दखल घेणारा, कार्यकर्त्याला जपणारा नेता जनतेने गमावला.

४. शेतकरी, कष्टकरी, मजूर वर्गाच्या प्रश्नांची जाण असणारा संवेदनशील नेता गमावला, जनसामान्यातील एक लढाऊ नेता गमावला अशी प्रतिक्रीया होती.

५. मराठवाड्यातील तरुण उद्योजक मोठा होऊन या प्रदेशाचा विकास झाला पाहिजे असा आग्रह असणारा विकासशील दृष्टीचा नेता या प्रदेशाने गमावला.

६. भटक्या–विमुक्त समाजाच्या उन्नतीसाठी झटणारा नेता, मंत्रालय, न्याय मेळावा, विविध समित्यांची स्थापना करुन विकास मार्ग दाखवणारा नेता गमावल्याने भटका समाज क्रियाशिल नेतृत्वाला पारखा झाला.

७. शिक्षण, साहित्य व क्रीडा क्षेत्रात भरीव कामगिरी करुन या घटकांना न्याय व विकासाची दिशा दाखणारे नेतृत्व गमावल्याने या क्षेत्राची हानी झाली.

८. ओबीसी समाजाला सर्वक्षेत्रात न्याय मिळण्यासाठी आग्रही असणारा या समाजाचा लोक नेता गमावल्याने, प्रभावी क्रियाशील नेतृत्वाला हा समाज पारखा झाला.

९. भाजपा सारख्या भटजी शेटजीचा पक्ष म्हणून ओळख असणाऱ्या या राजकीय पक्षास सामान्य जनतेचा पक्ष म्हणून ओळख निर्माण करुन देणाऱ्या या पक्षाने गोपीनाथराव यांच्या जाण्याने, जनाधार असलेला लोक नेता गमावला.

संदर्भ :

१. शेप बी.के., लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे जीवन आणि कार्य, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती, १० ऑक्टोबर, २०१८.
२. राठोड हरिभाऊ, भाजपा आणि उपेक्षित भटका विमुक्त समाज, भारतीय जनता पक्ष, चर्नगेट मुंबई, २००४.
३. दै.झुंजार नेता, बीड, मा.आ.गोपीनाथराव मुंडे, गौरव विशेषांक, दि. १२ डिसेंबर, २००६.
४. दै. सुराज्य, बीड, बुधवार, दिनांक ४ जून २०१४, वर्ष १३ अंक २४८.
५. दै.पुण्यनगरी, औरंगाबाद, बुधवार दि. ४ जून २०१४ वर्ष १२, अंक ३०२.
६. दै. महाराष्ट्र टाईम्स, औरंगाबाद, बुधवार दि. ४ जून २०१४ वर्ष ३, अंक १४९.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October -2020

SPECIAL ISSUE NO - CCXLVI (246)

Ideology of Mahatma Gandhi

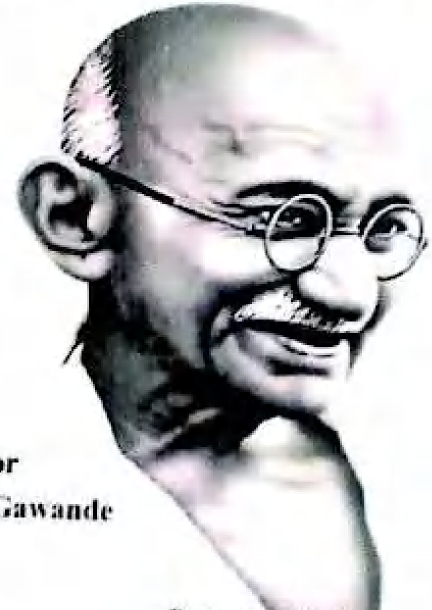

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director

Guest Editor
Dr. R.K.Ippar
Principal

Executive Editor
Dr. B.K. Shep,
Head, Dept. of History

Executive Editor
Dr. R.D. Rathod,
Head, Dept. of Sociology

Executive Editor
Prof.(Dr.) V.B. Gaikwad ,
P.G. Coordinator, Science

Jawahar Education Society's

Vaidyanath College Parli- Vaijnath,Dist. Beed.

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

Scanned with OKEN Scanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 246 | October,2020

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	रंगभेद विरोध चळवळीने प्रणेता नेल्सन मंडेला यांच्यातील गांधी–विचारसरणीचा प्रभाव– एक ऐतिहासिक अभ्यास — प्रा.अरूण वसंत अवसरमल	1
2	महात्मा गांधीजींच्या बुनियादी शिक्षण संकल्पनेची यथार्थता — प्रा. डॉ.आशा एम.धारस्कर	6
3	महात्मा गांधीजींच्या नेतृत्वातील शेतकरी चळवळ : एक ऐतिहासिक अध्ययन — कु. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे	11
4	मा.गांधी—रामराज्य — प्रा.भारत विठ्ठलराव शिंदे	16
5	महात्मा गांधीजीचा शिक्षणविषयक दृष्टिकोन — प्रा. डॉ.भिम गणपतराव माने	18
6	महात्मा गांधी आणि अहिंसा — प्रा. डॉ.रमेश तु.देशमुख	21
7	महात्मा गांधी : सत्याग्रह चळवळ — प्रा. डॉ.बी.व्ही.डोंगरे	23
8	म. गांधी यांचे शिक्षण विषयक विचार — प्रा. डॉ. वायभासे शिवाजी विठ्ठलराव	26
9	महात्मा गांधी यांचे अस्पृश्योध्दार विषयक कार्य — प्रा. डॉ.संतोष रोहिदरस पहारे	28
10	महात्मा गांधी आणि सत्याग्रह — प्रा. डॉ. नितीन बावळे	32
11	महात्मा गांधीजी यांचे शैक्षणिक विचार — प्रा. डॉ. पवार बालासाहेब शिवाजी	35
12	महात्मा गांधीजीचे शिक्षणविषयक विचार :एक वेध — प्रा. डॉ.नामदेव सोडगीर	38
13	महात्मा गांधीजींनी मुलोद्योगी शिक्षण योजना : एक अभ्यास — प्रा. डॉ.पेटकर योगेश हिरामण	41
14	महात्मा गांधींचे सत्याग्रह विषयक विचार — डॉ. मुकुंद देवर्षी	46
15	महात्मा गांधी आणि ग्राम स्वराज्य — डॉ.गजानन देवराव चिट्टेवाड	49
16	असहकार चळवळीत महात्मा गांधीची भूमिका — श्री.तोंदुलवार गंगाधर लालू	52
17	म. गांधीजींनी [illegible] : आवश्यकता [illegible] — डॉ. गंगणे जीवन सुदामराव	55
18	महात्मा गांधी : विचारधन — डॉ.प.आ.पांचाळ	62
19	महात्मा गांधी व सविनय कायदेभंग चळवळ — हितेश [illegible] प्रा.डॉ. पंकजकुमार शंकर पेमसाणे	66

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) - 7.675, Issue NO. 246
ISSN : 2278-9308
October

महात्मा गांधींचे सत्याग्रह विषयक विचार

डॉ. मुकुंद देवर्षी,
इतिहास विभाग प्रमुख, खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

जगाच्या इतिहासात महामानव म्हणून महात्मा गांधींचा उल्लेख केला जातो. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील इतिहासात जे नेते होऊन गेले त्या तुलनेत महात्मा गांधींचे व्यक्तिमत्व अत्यंत प्रभावी होते. इ. स. 1920 ते 1947 या कालखंडातील स्वातंत्र्य चळवळीला गांधीयुग असे म्हटले जाते. लोकमान्य टिळकांच्या मृत्यूनंतर राजकीय चळवळीची धुरा महात्मा गांधी यांच्याकडे आली. महात्मा गांधींच्या कार्याची सुरुवात असहकार आंदोलनाने झाली व भारतीय राजकीय जीवनात प्रवेश केला. विनोबा भावे यांच्या मते, भगवान गौतम बुद्धानंतर एवढा मोठा पुजारी दुसरा झाला नाही. डॉ. शिव कुमार बोस यांनी असे म्हटले आहे की, 'भारतीय राजकारणात गांधीजींचा अवतार झाला नसता तर भारत क्रांतीच्या मार्गाने वळले असते यात शंकाच नाही'. श्री दुर्गादास म्हणतात, 'लोकमान्य टिळकांच्या मृत्यूने एका युगाचा अंत झाला, त्यावेळी महात्मा गांधींच्या उदयाने दुसऱ्या नव्या युगाची सुरुवात झाली. 150 वर्ष पारतंत्र्यात राहणाऱ्या भारताला मुक्त करण्यासाठी सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह व तत्त्वज्ञानाचा आदर्श व मार्ग महात्मा गांधींनी दाखवला, आणि त्याच्या माध्यमातून भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले.

"महात्मा गांधींचे दक्षिण आफ्रिकेतील कार्य" महात्मा गांधीजी वकिलीच्या कामानिमित्त इ.स.1893 मध्ये दक्षिण आफ्रिकेत गेले, तेथे राहणाऱ्या भारतीयांना जिझिया सारखा पोल टॅक्स म्हणून वार्षिक ३ पौंड द्यावा लागत असे. हिंदू-मुस्लिम आणि पारशी रितीरिवाजानुसार झालेले विवाह बेकायदेशीर ठरवण्यात आले. त्यांची मुले अनौरस ठरली. या अपमानकारक कायद्याविरुद्ध गांधीजींनी चळवळ उभी केली. त्याकरिता त्यांना तेथील भारतीयांनी पाठिंबा दिला. ही चळवळ दडपून टाकण्यासाठी दक्षिण आफ्रिकेतील सरकारने अत्याचारी मार्गांचा अवलंब केला. अनेकांना अटक करण्यात आली. गांधीजींच्या कार्याला नामदार गोखले यांनी पाठिंबा दिला व तत्कालीन व्हाईसराय हार्डिंग यांनीही दक्षिण आफ्रिकेतील सरकारवर टीका केली. याचा परिणाम म्हणून आफ्रिकन सरकारने पोल टॅक्स, ओळखपत्रे, विवाह वैधता इत्यादी कायदा रद्द करणे इत्यादी मागण्या मान्य करण्यात आल्या. गांधीजींचा दक्षिण आफ्रिकेतील कार्याचा हा पहिला विजय होता. सन 1915 मध्ये महात्मा गांधी भारतात आले व त्यांचे राजकीय गुरू गोपाळकृष्ण गोखले यांच्या सांगण्यावरून भारताची आर्थिक परिस्थिती पाहण्यासाठी भारतभर भ्रमंती केली. भारत हा देश ग्रामीण भागाचा आहे, हे त्यांच्या निदर्शनास आले. ग्रामीण भागातील समस्या त्यांनी जाणून घेतल्या. ही जनता चळवळीत सहभागी झाल्याशिवाय राष्ट्रीय चळवळ पुढे येणार नाही अशीही कल्पना त्यांचीच होती. भारतात महात्मा गांधींनी आपल्या राजकीय कार्याचा प्रारंभ चंपारण्य सत्याग्रहापासून केला.

"सत्याग्रह संबंधी महात्मा गांधींचे विचार"

भारतात महात्मा गांधीजींच्या आगमनापूर्वी सत्याग्रहाला प्रारंभ झाला. सत्याग्रहाचा अर्थ होता. यासाठी महात्मा गांधींनी आपले संपूर्ण आयुष्य खर्च केले. महात्मा गांधींनी

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

ISSN : 2278-9308
October,2020

संपूर्ण कार्यात सत्याग्रहाला सर्वश्रेष्ठ स्थान दिले. सत्याग्रह राजकीय विचार नसून तो एक नैतिक विचार आहे असे मत महात्मा गांधीजीचे होते. महात्मा गांधीजींचे सर्व तत्त्वज्ञान हे नैतिकतेवर आधारित आहे. सत्याग्रहच्या माध्यमातून समोरच्या व्यक्तीचे मन परिवर्तन, हृदय परिवर्तन अपेक्षित असते. त्यासाठी अपार कष्ट व यातना सोसून हे हृदय परिवर्तन करण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी केले होते. अन्याय, दडपशाही, शोषण याविरुद्ध आत्म्याचा प्रतिकार म्हणजे सत्याग्रह होय. आत्मविश्वास व आत्मक्लेश हे आत्मशक्तीचे दोन विशेष गुण होते. या दोन गुणांमुळेच विरोधकाचे हृदय परिवर्तन होण्यास मदत होते. विरोधकाचे अज्ञान दूर होते. सत्याग्रहाचा उद्देश त्यामुळे दुहेरी ठरतो. एक हृदय परिवर्तन आणि दुसरा म्हणजे अज्ञान दूर करणे. म्हणून महात्मा गांधीजींनी सत्य आणि सत्याग्रह मानवाचा जन्मसिद्ध आहे असे मत व्यक्त केलेले आहे. सत्याग्रहासाठी महात्मा गांधीजींनी महत्त्वपूर्ण काही साधने सांगितली होती. त्यामध्ये असहकार, सविनय कायदेभंग, उपोषण, हरताळ हिजरत, बहिष्कार. या साधनाचा आधार महात्मा गांधीजींनी भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यासाठी घेतला होता. त्यांनी दिलेला लढा हा अहिंसात्मक मार्गांनी चाललेला होता. एकंदरीत सत्याग्रहाचे तत्त्वज्ञान जनसामान्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य लेखनाच्या व भाषणाच्या माध्यमातून महात्मा गांधींनी केले होते. "सत्याग्रह संबंधीचे नियम"

1)सत्याग्रहीने सनदशीर मार्गांचा अवलंब करावा. 2)सर्व उपाय संपल्यानंतर सत्याग्रहाकडे वळावे. 3)सत्याग्रहाचा उद्देश समाजहितकारक असावा. 4)सत्याग्रही गरज पडल्यास तडजोड करावी, पण त्यात लाचारी नसावी. 5)सत्याग्रहाच्या अंगी अन्य सोसण्याची तयारी असावी. सत्याग्रहासाठी जनमताचा पाठिंबा असावा. "सत्याग्रहाची पात्रता" 1)सत्याग्रही व्यक्ती चारित्र्यसंपन्न असावी. 2)सत्य आणि त्या तत्त्वावर सत्याग्रहीची श्रद्धा असावी. 3)सत्याग्रही व्यक्तीमध्ये त्यागाची भावना व सहनशीलता असावी.4)सत्याग्रहीने भेटीने विरोधकाच्या मताचा आदर करावा. 5)सत्याग्रही अहिंसेने हिंसेला जिंकणारा असावा. थोडक्यात सत्याग्रहात जनतेनी सत्य व अहिंसेचे काटेकोर पालन करावे असा गांधीजींचा आग्रह होता. त्यात कुठे चूक झाली की गांधीजी स्वतःसाच शिक्षा म्हणून उपोषण करत असत.

"महात्मा गांधींचे सत्याग्रहाच्या माध्यमातून प्रारंभिक कार्य:"

"चंपारण्य सत्याग्रह :"

महात्मा गांधी दक्षिण आफ्रिकेतून 1914 मध्ये भारतात आले. भारतात आल्यानंतर त्यांनी आपल्या राजकीय जीवनाचा प्रारंभ केला. त्यासाठी त्यांनी आपल्या गुरु नामदार गोखले यांच्या सोबत भारत दौरा केला. त्यावेळी देशातील स्थितीचे व दारिद्र्याचे दर्शन महात्मा गांधीजींना झाले. त्यांनी दरिद्री नारायण सेवेचे व्रत अंगिकारले. गांधीजींनी सत्याग्रहाचा पहिला प्रयोग इ. स.1917 मध्ये बिहारमधील चंपारण्य या ठिकाणी केला. तेथील युरोपियन व्यापारी शेतकरी वर्गास निळीची शेती करण्याची सक्ती, ठराविक किमतीत विक्री करण्याची सक्ती करत असत. त्यामुळे शेतकरी व कामगार वर्गाचे आर्थिक शोषण मोठ्या प्रमाणात होत असते. यामुळे मळेवाल्याविरुद्ध गांधीजींनी सत्याग्रहाचा मार्ग अवलंब करण्याचे ठरविले. त्यावेळी तेथील मॅजेस्ट्रिटने गांधीजींना चंपारण्य सोडून जाण्याचा आदेश दिला. ते गांधीजींनी मोडले आणि शिक्षा भोगण्याची तयारी दर्शवली. चंपारण्य येथील लढाई चालवण्यासाठी आचार्य कृपलानी, राजेंद्रप्रसाद, शंकर देव महादेव भाई देसाई यांनी त्यांची साथ मिळाली. त्यामुळे [illegible] गांधीजींच्या सत्याग्रहाला यश आले. शेतकरी व कामगार वर्गावर अन्याय करणारा कायदा [illegible]

हा भारतातील गांधीजींचा पहिला विजय होता. या सत्याग्रहामुळे मागासलेल्या भागातील शेतकऱ्यांचा संबंध आल्यामुळे त्यांची ही समस्या दूर झाली. "अहमदाबाद गिरणी कामगारांचा लढा" इ.स.1918 शेतकऱ्यांचे प्रश्न प्रमाणे कामगारांचे प्रश्न सोडवण्याचे कार्य महात्मा गांधीजींनी केले. अहमदाबाद मधील गिरणी मालक कामगार वर्गाचे शोषण करत असत. त्या विरुद्ध कामगार वर्गाने इ.स 1918 मध्ये संप पुकारला. या कृत्याला महात्मा गांधीजींनी पाठिंबा दिल्यामुळे कामगार वर्गाचे मनोबल वाढले व संप चालू ठेवला. परंतु कालांतराने कामगार वर्गात फूट पडली. अशा परिस्थितीत गांधीजींनी आमरण उपोषण सत्याग्रह केले. गांधीजींच्या आयुष्यातील पहिला उपोषणाचा सत्याग्रह होता. शेवटी गांधीजींपुढे गिरणीमालक नमले व कामगार वर्गाशी तडजोड करून 35% पगारात वाढ केली.

"खेडा सत्याग्रह" इ. स. 1918 चंपारण्य सत्याग्रहानंतर गुजरातमधील खेडा जिल्ह्यात सुद्धा महात्मा गांधीजींनी हा सत्याग्रह केला. दुष्काळामुळे पिके करपून गेली होती. तरीदेखील अधिकारी वर्गाने शेतकरी वर्गाकडून सारावसुली चे कार्य केले. शेतकरी दुष्काळी कायद्यानुसार सारा माफ करण्याची मागणी केली परंतु सरकारने त्याकडे दुर्लक्ष केले. म्हणून महात्मा गांधीजींनी शेतकऱ्यांची बाजू घेतली, त्यावेळी वल्लभभाई पटेल यांनीही पाठिंबा दिला. त्यामुळे सरकारला नमते घ्यावे लागले. महात्मा गांधीजींनी सत्याग्रहाचा हा यशस्वी प्रयोग झाल्यामुळे त्यांची लोकप्रियता अधिकच वाढली. थोडक्यात महात्मा गांधींनी सत्याग्रहाच्या मार्गाने भारतीय स्वातंत्र्याचा लढा पूर्णतः यशस्वी केला. सध्याच्या जगात अनेक राष्ट्र अनुभवावर अन्न, वस्त्र संपूर्ण बंदी आहे. त्यामुळे जग तिसऱ्या महायुद्धाच्या उंबरठ्यावर उभे राहिलेले आहे हे माहीत झाले तर संपूर्ण मानव जात व सजीव सृष्टी नष्ट होण्याचा धोका निर्माण झालेला आहे. म्हणून जगातील सर्व राष्ट्रांनी तर महात्मा गांधींच्या विचारांचा अनुकरण केले तर जागतिक महायुद्धाचा धोका टाळता येईल, यात मुळीच शंका नाही. म्हणून संपूर्ण जगाला आज महात्मा गांधींच्या सत्याग्रह संबंधीच्या विचारांची आवश्यकता आहे. त्यांचे हे विचार आजच्या समाजाला प्रेरणादायी आहेत असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

संदर्भ :

1)जावडेकर, आचार्य शरद,' आधुनिक भारताचा इतिहास. 2)गांधी मोहनदास करमचंद -माझी जीवनकथा', नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदनगर, 2013 .

3)कुलकर्णी, ,' आधुनिक भारताचा इतिहास', 1998.

3) देसाई, नारायण भाई-' अज्ञात गांधी', समकालीन प्रकाशन, पुणे, 2011.

4) सातभाई, श्रीनिवास-आधुनिक भारताचा इतिहास', विद्या बुक पब्लिकेशन, औरंगाबाद, जानेवारी 2014

5) डॉ.माहेश्वराव गाठाळ- आधुनिक भारताचा इतिहास', कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, 1999 6) सुमन वैद्य शांता कोठेकर -आधुनिक भारताचा इतिहास, श्रीनाथ पब्लिकेशन नागपूर

Principal
Khoieshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October -2020

SPECIAL ISSUE NO - CCXLVII (247)

Ideology of Mahatma Gandhi

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director

Guest Editor
Dr. R.K.Ippar
Principal

Executive Editor
Dr. B.K. Shep,
Head, Dept. of History

Executive Editor
Dr. R.D. Rathod,
Head, Dept. of Sociology

Executive Editor
Prof.(Dr.) V.B. Gaikwad ,
P.G. Coordinator, Science

Jawahar Education Society's

Vaidyanath College Parli- Vaijnath, Dist. Beed.

This Journal is indexed in :

- **Scientific Journal Impact Factor (SJIF)**
- **Cosmos Impact Factor (CIF)**
- **International Impact Factor Services (IIFS)**

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com*

Aadhar PUBLICATIONS

Scanned with OKEN Scanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 247
ISSN : 2278-9308
October,2020

42	महात्मा गांधी आणि अस्पृश्यता — प्रा. कांबळे शिवरजी ईरबा	162
43	महात्मा गांधीचे शैक्षणिक विचार — डॉ. मा.धो.कच्छवे	165
44	Role Of Women In Mahatma Gandhi S Freedom Movement — डॉ. के.के. आहुजा	168
45	म. गांधी यांची सत्याग्रहाविषयी भूमिका — प्रा. डॉ. गोविंद काळे	170
46	असहकार चळवळीत महात्मा गांधींची भूमिका — प्रा.डॉ. मोकाटे नाथा रामभाऊ	173
47	गाँधी और मानव अधिकार — डॉ. प्रिया सोनी खरे	177
48	महात्मा गांधीजींचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान — प्रा.डॉ.काशिलिंग रघुनाथ गावडे	179
49	महात्मा गांधीजींची विचारधारा — राहसे दिनेश टेटवा	184
50	महात्मा गांधीचे ग्रामोद्योगा विषयी विचार व कार्य — प्रा.डॉ. दीपक पां. लोणकर	191
51	गांधीजींचे जीवन शिक्षण — प्रा. डॉ. भुजंग पाटील	196
52	गांधीजींचे शैक्षणिक धोरण — प्रा. डॉ. भास्कर माने	199
53	महात्मा गांधी कालीन पत्रकारिता — डॉ.भालचंद्र गोविंदराव कुलकर्णी	202
54	महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार — प्रा.डॉ. बी. आर. शिंदे	206
55	महात्मा गांधींचे ग्रामस्वराज्या संदर्भातील विचार — डॉ.देवर्षा मुकंद अरविंद डॉ.बाळासाहेब वि.मुंडे	209
56	महात्मा गांधीजींची वर्धा शिक्षण योजना (१९३७) व शैक्षणिक राष्ट्रीय धोरण २०२० : एक अभ्यास — श्री. अजितकुमार भिमराव पाटील	212
57	भगवद्गीता व महात्मा गांधी — प्रा.डॉ.जाधवर बापू देवराव	220
58	ऑनलाइन शिक्षा वर्तमान संकट की वैकल्पिक व्यवस्था — डॉ. रीना गुप्ता	222
59	महात्मा गांधीची आर्थिक विकेंद्रिकरणाची संकल्पना आणि आजची परिस्थिती — कु. लीना ना. पुप्पलवार	227

Principal
Ambajogai. Dist. Beed

Scanned with OKEN Scanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO. 247 | October.2020

महात्मा गांधींचे ग्रामस्वराज्या संदर्भातील विचार

डॉ.देवषी मुंकुद अरविंद
इतिहास विभागप्रमुख

प्रा.डॉ.बाळासाहेब विश्वनाथ मुंडे
समाजशास्त्र विभागप्रमुख

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई.

प्रस्तावना :

महात्मा गांधींचे व्यक्तिमत्त्व हे बहुमुखी स्वरूपाचे होते. त्यांचे विचार हे त्यांच्या जीवनात आलेल्या अनेक घटना, प्रसंगातून व स्वअनुभवातून निर्मित झालेले होते. त्यांनी वाचलेल्या विविध ग्रंथांचा, पुस्तकांचा व व्यक्तिंचा त्यांच्यावर प्रभाव पडलेला आढळतो. त्यांनी मांडलेल्या विशेषत: त्यांच्या ग्रामराज्या बद्दलच्या विचारांतून त्यांनी स्वातंत्र्यानंतरच्या ग्रामीण भारताचे स्वप्न पाहिले व ते स्वलिखित 'हिंदूराज्य' या ग्रंथात अभिव्यक्त केले. मोहनदास करमचंद गांधी यांच्या जीवनात विविध क्षेत्रातील विविध विषयांवर आपली परखड मते मांडलीत. मात्र हिंदस्वराज्य या ग्रंथद्वारे त्यांनी उज्वल व स्वयंपूर्ण भारताचे चित्र रेखाटले.

उद्दिष्टे :

१) महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्य विषयक विचारांची पार्श्वभूमि अभ्यासणे.

२) महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्याचे घटक अभ्यासणे.

३) महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्याबाबतच्या अपेक्षा अभ्यासणे.

४) महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्य विषयक विचारांचे मूल्यमापन करणे.

"महात्मा गांधी ग्रामस्वराज्यालाच खरे स्वराज्य मानतात."[1] ग्रामस्वराज्याशिवाय भारतीय लोकशाहीला पूर्ण स्वरूप प्राप्त होणार नाही ही त्यांची धारणा होती. त्यांनी मांडलेल्या ग्रामस्वराज्य विषयक विचारांना सत्य, प्रेम, अहिंसा, मानवतावादाची प्रेरणा मिळाली आहे. ब्रिटिशांच्या पोलादी टाचेखाली रगडल्या जाणाऱ्या, आत्मविश्वास गमावुन बसलेल्या अशिक्षित, दरिद्री ग्रामीणांचे मूलभूत परिवर्तन घडवून आणणे हा त्यांच्या प्रत्येक विचारांचा कणा होता. मानवी प्रतिष्ठेवर अढळ श्रद्धा व निष्ठा ठेऊन ग्रामस्वराज्य निर्माण करणे व भारतीय समाजाची मुलभूत रितीने पुनर्रचना करण्यात येऊन स्वावलंबी, निरोगी व समृद्ध भारत घडविणे हा त्यांचा मानस होता.

महात्मा गांधींना अभिप्रेत असलेले ग्रामस्वराज्य :

➢ **श्रमप्रतिष्ठा :**

महात्मा गांधींच्या मते मानवी जीवनात शारिरीक श्रमाला असाधारण महत्त्व आहे. शारिरीक श्रम असो की बौद्धिक श्रम असो त्याचे मूल्य हे समान असते. दोन्ही श्रमांचे उद्देश मानवी जीवनाचे कल्याण करणे हा असतो. "ग्रामस्वराज्यात कोणीही अन्न, वस्त्रापासून वंचित राहू नये. प्रत्येकाला किमान एवढा रोजगार मिळावा जणे करून तो स्वत:च्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था करू शकेल."[2]

➢ **शारिरीक श्रम :**

उदरनिर्वाहासाठी प्रत्येकाने श्रम केले पाहिजे. कंबरेला वाकविले पाहिजे हाच ईश्वराचा कायदा आहे. कारण बुद्धि देखील आम्हास त्या ठिकाणी घेऊन जाते तिथे ती विचारते की, जो काम करीत नाही त्याला अन्न, पाणी घेण्याचा काय हक्क आहे? भारतात कष्टकरी श्रम करणारे शेतकरी आहेत. त्यांच्या श्रमातून प्रचंड उत्पादन घडून येते. त्यातून राष्ट्रांच्या अन्नधान्याची गरज भागविली जाते.

➢ **समानता :**

समानतेबाबत महात्मा गांधी म्हणतात की, ज्या ठिकाणी आम्ही जन्मलो त्या ठिकाणी प्रत्येकाला संधी प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे. तिथे सर्वांची योग्यता एक नाही असे म्हणणे नैसर्गिक दृष्टया बरोबर होणार नाही. मात्र बौद्धिक काम करणारे व बौद्धिक काम न करणारे असा त्यात फरक जरी होत असला तरीही आर्थिक समानतेचा खरा अर्थ हा की विश्वातील सर्व माणसाजवळ समान संपत्ती असावी. आपण जर डॉक्टर असाल, तर आपले चिकित्सा कौशल्य खेड्यातील लोकांकडे जाऊन वापरा. आपण वकील असाल, तर भांडणतंटे वाढविण्यापेक्षा ती भांडणे मिटवून समेट घडवून आणावा. आपण इंजिनिअर असाल तर गरिबांसाठी स्वस्त, स्वास्थप्रद घरे बनवावीत याचा अर्थ असा की शौचालयाचे कार्य करणारा, डॉक्टर, वकील, शिक्षक व्यापारी यांना दिवसभरातील प्रामाणिक कामासाठी एकच वेतन मिळाले पाहिजे.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai

➢ सर्वधर्म समभाव :

सर्व धर्म मुळात एकच आहेत. फक्त ते वाहतात [illegible] पात्रा, [illegible] आहेत. प्रत्येक [illegible] आपले एक अस्तित्व असते मात्र ते सर्व एकाच [illegible] येतात [illegible] वेगवेगळे असतात मात्र ती आपआपसात कधीही भांडत नाहीत [illegible] सर्व धर्म हे सत्याचा प्रकाश प्रकट करण्यासाठी आहेत.

"ग्रामस्वराज्यात प्रत्येक धर्माला संपूर्ण बरोबरीने स्थान असेल. आपले सर्व जण [illegible] या झाडाचे मूळ कोणीही हलवू शकत नाही कारण ते [illegible] आहे. [illegible] वादळ, भूकंपही त्याला हलवू शकत नाही."२

महात्मा गांधींच्या ग्रामस्वराज्याबद्दलच्या अपेक्षा

स्वतंत्र भारतातील ग्रामस्वराज्य संकल्पनेच्या बाबतीत महात्मा गांधी खूप आशावादी होते. ते म्हणत

१. ग्रामस्वराज्य प्रधान प्रजातंत्रात कोणीही प्राथमिक गरजांबाबत शेजाऱ्यांवर विसंबून असणार नाही. तसेच इतर गरजांसाठी ना सहकार्य टाळता व सहकार्य घ्यायला कचरणार नाही. "समाजाचा मूळ घटक गाव आहे. हे कळकट असले पाहिजे स्वयंपूर्णता हा महान शब्द आहे."३
२. अशा व्यवस्थेत प्रत्येक खेडे स्वतःच्या गरजेपुरते धान्य आणि वस्त्र प्रावरांना पुरेल इतका कापूस पिकवील.
३. गावोगावी गुरांना चारण्यापुरती आणि गावकऱ्यांना व त्यांच्या मुलाबाळांना खेळण्यासाठी जागा राखून ठेवली जाईल.
४. प्रत्येक गावी स्वतःची शाळा, सभागृह व नाट्यगृह राहील.
५. गावातील सर्वांकरिता पिण्याच्या पाण्याची स्वतंत्र व्यवस्था असेल.
६. अध्यापासून ते इतिपावेतो पर्यंतचे सर्व शिक्षण हे बुनियादी पद्धतीचे असेल.
७. ग्रामस्वराज्यात जात-पात-पंथ, अस्पृश्यता हा भेदभाव आढळणार नाही.
८. ग्राम सैनिकांचे छोटे सैन्य गावाचे संरक्षण करील.
९. सर्वमान्य विशिष्ट नियमान्वये पंचांची नेमणूक केली जाईल.
१०. गावात भंगी, सूतकातणारा, चौकीदार, वैद्य, शिक्षक, कुशल शिल्पकार भाषा पंडित, संशोधक व विकसित होत जाणारी बाजारपेठ असेल.

➢ निष्कर्ष :

१. प्रस्तुत संशोधन लेखाद्वारे मोहनदास करमचंद गांधींच्या ग्रामस्वराज्य विषयक विचारांची पार्श्वभूमि, संशोधन लेखाची उद्दिष्टे आणि ग्रामस्वराज्य विचारांचे महत्व स्पष्ट करण्यात आले.
२. प्रस्तुत संशोधन लेखाद्वारे महात्मा गांधींनी मांडलेल्या ग्रामस्वराज्याच्या घटकांचे स्पष्टीकरण करण्यात येऊन त्यांची उपयुक्तता दर्शविण्यात आली.
३. महात्मा गांधींनी स्वतंत्र भारताकरिता स्वयंपूर्ण व समृद्ध भारताचे जे स्वप्न पाहिले होते, त्या सर्व अपेक्षा त्यांनी स्वलिखित हिंदस्वराज्य या ग्रंथात मांडले आहेत. दुर्दैवाने त्यासर्व अपेक्षा जशाच तशा स्वातंत्र्यानंतरच्या ६९ वर्षांनंतरही पूर्ण झालेल्या नाहीत. कारण नोकरशाहीत बरगदांगची घोडे नाचविले जातात. या उक्तीप्रमाणे "भ्रष्टाचाराने अंतर्बाह्य पोखरल्या गेलेल्या सरकारी वितरण व्यवस्थेने गरिबांसाठीचा पैसा हडप केला ही वस्तुस्थिती आहे."४

आजही भारतातील त्रिपुरा, मणीपूर, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, बिहार या ठिकाणी गरीब मजुरांच्या आर्थिक शोषणाच्या घटना घडत आहेत. आजही सर्व ग्रामीणांना उपजीविकेचे पर्याप्त साधनं प्राप्त झालेले नाही. महात्मा गांधींच्या ग्रामस्वराज्याचा विचार नेतृत्वाच्या मनात पूर्णपणे रुजला गेला नाही. स्वातंत्र्यानंतर ग्रामीण भारतासाठी एक शहरी भारतासाठी एक असे दोन वेगळे आणि समजून धोरण आखणे गरजेचे होते. मात्र प्रत्यक्षात पंचवार्षिक योजना आखताना शहरी भागास प्राधान्य दिले गेले. त्यामुळे भारतीय गृह उद्योगांचा र्‍हास झाला. तसेच स्वातंत्र्यानंतर काळातील बहुमतावरील आधारीत लोकशाही ही केवळ प्रासंगिक व सार्वत्रिक निवडणुकांपुरती मर्यादीत राहिली.

मात्र अस असून तरीही राष्ट्रीय पातळीवर, राज्य पातळीवर व ग्राम पातळीवर ग्राम विकास योजनेच्या धोरणांची पुनर्रचना करून, त्यात सुधारणा करून त्यातील सुधारणा अंमलात आणण्यासाठी प्रामाणिक व मनापासून कार्य केले तर महात्मा गांधींच्या स्वप्नातील ग्रामस्वराज्य अवतरू शकते.

Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 247
ISSN : 2278-9308
October 2020

संदर्भ सूची :

१ भारदे बाळासाहेब, गांधीविचार दर्शन ग्रामस्वराज्य, महात्मा गांधी स्मारक निधी प्रकाशन, गांधी भवन, कोथरूड, पुणे, वर्ष १९९५, आवृत्ती तिसरी, संपादकीय, पृ.-१.

२ व्यास हरी प्रसाद, ग्रामस्वराज्य हिंदी आवृत्ती, नवजीवन ट्रस्ट, प्रकाशन वर्ष-२००२, पृ.-६२

३ कित्ता, पृ.-४२

४ भारदे बाळासाहेब : कित्ता, पृ.-१०३.

5. डॉ.पाटील आनंद, मासिक स्पर्धा परिक्षा नोकरी संदर्भ, अंक-१२, डिसेंबर-२०००, पृ.-९९९.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

20-21

Khoteshwar Mahavidyalaya Ambajogai

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue XIX (25) , Vol. I Dec. 2020	Peer Reviewed SJIF Impact factor	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-8648

Curren Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Dec. 20 Issue- 25 Vol. I

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Shaurya Publication , Latur

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue XIX (25), Vol. I Dec. 2020	Peer Reviewed SJIF Impact factor	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Index

1.	Impact of Fruits And Vegetables In Covid-19 Deepak Karan, Vishwa Nath and Ravi Karan	5
2.	Discovery and Remote Access Tools & Services in Libraries Devidas Eknathrao Dadpe	9
3.	'Effect of sugar mill effluent on water quality of Bore-well' Dr. A. V. Gaikwad	14
4.	Administration of Green audit in Vasant Mahavidyalaya ,Kaij [M.S.] Hirve Babasaheb J.	16
5.	Spirituality and Pandemic like Covid -19 Sonia Uttam Bairagi	20
6.	Importance of Mahatma Gandhiji's Views on Sanitation Dr. Pandit Mahadeo Lawand	26
7.	GST In India Dr. Pratap J. Phalphale Ananda Ramrao Sarange	29
8.	साठोत्तरी हिंदी महिला कहानीकार और स्त्री विमर्श प्रा.डॉ. एकतारे चंद्रकांत नरसप्पा	32
9.	मनरेगाच्या अंमलबजावणीत ग्रामसभेची भूमिका प्रा.सुनिल काशिराम राठोड , डॉ.व्ही.डी. गायकवाड	35
10.	जॉन रॉल्सची 'न्यायाची संकल्पना' डॉ. संजय मारोतीराव कोनाळे	40
11.	मीरा कांत कृत 'अंत हाज़िर हो' नाटक में स्त्री जीवन प्रा. डॉ. एमेकर एन.जी.	44
12.	'कोरोना काळातील व्यायाम' प्रा. डॉ. भास्कर माने	46
13.	'कोरोना काळातील कविता' प्रा. डॉ. गोविंद काळे	49
14.	आदिवासी जनजाति एक परिदृश्य डॉ. अमिता पाण्डेय	55
15.	चौथीभिंत : रूपबंध आणि सांस्कृतिकता डॉ.सी.डी. कांबळे	63
16.	अण्णाभाऊ साठे यांचे लोक संगीतातील योगदान प्रा. चंद्रशेखर हि. मंडोले	67
17.	कश्मीर प्रश्न और डॉ.बाबासाहब अम्बेडकर डॉ.गा.ना.गायकवाड	70
18.	राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी संगीताची भूमिका प्रा. ज्ञानेश्वर बोपीलवार	76
19.	भक्ती चळवळींचे सामाजिक व सांस्कृतिक योगदान प्रा.डॉ.देविदास खांडेवाड	78
20.	Anna Bhau Sathe: A Humanitarian Littérateur Dr. Ramesh Achyutrao Landage	82

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-8648

Curren Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Dec. 20 Issue- 25 Vol. 1

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Shaurya Publication , Latur

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue XIX (28), Vol. I Dec. 2020	Peer Reviewed SJIF Impact factor	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-8648

Curren Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Dec. 20 Issue- 25 Vol. I

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Shaurya Publication, Latur

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay-
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue XII (25), Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Dec. 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

भक्ती चळवळीचे सामाजिक व सांस्कृतिक योगदान

प्रा. डॉ. [illegible]
[illegible] महाविद्यालय, [illegible]

"[illegible] |
[illegible] ||"

[illegible] म.गांधींनी सत्याग्रहाचे [illegible] एक तर सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक अशा सर्वांगीण [illegible] आणि

"[illegible] महात्मा गांधी सत्याग्रहाच्या चळवळीचे संस्थापक मानतात, [illegible] प्राचीन, मध्ययुगीन, आधुनिक कालखंडातील स्त्रियांची, धर्माची, सामाजिक, आध्यात्मिक, सांस्कृतिक बदलासाठी [illegible] आणि आपले कार्य करीत काही [illegible], काहींनी आपले साध्य साधले, तर काही [illegible] आणि आत्मसाक्षात्कार सामाजिक, सांस्कृतिक प्रबोधनाचे काम नेटाने करत आहे. जी विशेषतः 13 व्या शतकात उभी [illegible] सामाजिक सुधारणेची, सांस्कृतिक कार्याची ओळख करून देणारी लोक चळवळ ठरली ही चळवळ सामाजिक, [illegible] स्त्री-पुरुषांसह [illegible] सर्व धर्मातील कुळाचे, आपले-परके असा [illegible] आहेत ही भावना निर्माण झाली. अनेक धर्म-पंथातील सर्व लोक [illegible] या प्राचीन मराठी साहित्याची सुरुवात [illegible] प्राचीन मराठी साहित्य असे आपण मानतो. महाराष्ट्रात नाथ, जैन, सुफी, दत्त, वारकरी आदि भक्तीपंथ अस्तित्वात होते ते [illegible] दर्शन घडवीत होते. "महाराष्ट्र हा मूळात शिवउपासक असून शिवाच्या उपासनेतूनच नाथ व लिंगायत या दोन धर्मपंथांचा उदय झाला. आदिनाथ मत्स्येंद्रनाथ गोरक्षनाथ-निवृत्तीनाथ अशा परंपरेने तेराव्या शतकात ज्ञानेश्वरांना नाथपंथाची दीक्षा मिळाली. ज्ञानदेव-नामदेवांनी या नाथ पंथास वारकरी पंथात समाविष्ट करून घेतले." आणि पुढे वारकरी पंथाची चळवळ म्हणजेच भक्ती चळवळ असे समीकरण बनले. ते आजही गारुड करून समाजमनावर आहे. यांच्या उपदेशातून जी अभंगरचना निर्माण झाली ती मराठी साहित्यात अमूल्य आणि मैलाचा दगड ठरली.

मराठीतील भक्ती साहित्याच्या चळवळीतला महत्त्वाचा पंथ म्हणजे वीरशैव भक्ती पंथ, [illegible] शरण पंथ, लिंगायत पंथ आणि या पंथाचे तत्त्वज्ञान सांगणारे वचने. वचन साहित्य म्हणून समोर आले आहे. या पंथाची स्थापना बसवेश्वरांनी केलेली आहे. बाराव्या-तेराव्या शतकातील धार्मिक व सामाजिक सुधारणेसाठीच त्यांनी या पंथाची स्थापना केली. त्यांनी स्त्री-पुरुष, गरीब-श्रीमंत, श्रेष्ठ-कनिष्ट हे सर्वच परमेश्वरापाशी समान आहेत असे सांगून, "केवळ मुलांचेच मुंज करायची आणि मुलींना यज्ञोपवीताचा अधिकार का असू नये?" असा परखड सवाल करून स्त्री-पुरुष असमानता [illegible] विरोध केला आणि धार्मिक सुधारणे बरोबर समाजातील अनिष्ट रूढी-परंपरावर हल्ला करण्यासाठी कायक ही संकल्पना मांडली. परमेश्वरापाशी सर्व समान आहेत. कैलास कुठे टेकडीवर, देवळात नसून तो आपल्या कष्टात आहे हे

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue XIX (25) , Vol. I | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Dec. 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

सांगण्यासाठी 'श्रम हाच कैलास' हा मुलमंत्र दिला. पुढे जाऊन त्यांनी "शुद्ध आचार विचारांचा माणूसही पुनर्जन्म टाळू
शकतो." असे सांगून बुद्धीमान, हुशार होण्यासाठी श्रेष्ठ कुलातच जन्म घ्यावा लागतो या विचाराला विरोध करून सामान्य
कुटुंबातील व्यक्तीही आपल्या अध्ययन-मनन-चिंतनातून श्रेष्ठ पुनर्जन्म होऊ शकतो. हे सांगितले. ही तत्कालीन परिस्थिती
विद्या घेण्याचा अधिकार आमचाच आहे म्हणणाऱ्या समाजकंटकांना धक्कादायक होती. म्हणून बसवेश्वरांना बंडखोर, समाजात
दुही पसरवणारा म्हणून त्यांची बदनामीही केली गेली. मात्र वास्तवात बसवेश्वरांनी सर्व जाती-धर्मांतील लोकांना ऐहिक व
पारमार्थिक विकासाची वाट खुली करून दिली. हे वास्तव नाकारता येत नाही.

संत गुरू नानक यांनी शिख पंथाची स्थापना करून भक्ती चळवळीला मोलाची गती दिली. मुळात हा पंथ हिंदु
संस्कृती आणि समाजाचा एक अभिन्न भाग आहे. जेव्हा पंजाब मार्गे तलवारींच्या बळावर आपला धर्मप्रचार व प्रसार
करण्याची मुसलमान भारतात आले, तेव्हा त्यांना तोंडच थांबवून लावण्यासाठी पंजाबमधील हिंदूंनी तलवारी उपसल्या तेव्हा
तत्कालीन धर्मगुरू नानक यांनी स्वरक्षणासाठी तलवार बाळगण्यास मुभा देऊन आपल्या पंथाचे तत्त्वज्ञान, उपासक एकत्र
करून सामाजिक व सांस्कृतिक सुधारणेला सुरुवात केली. यापंथाच्या भक्ती परंपरेतील आद्यग्रंथ 'जपुजी' हा नानकांनी
लिहिला. ज्यातील 'ना कोई हिंदू नाह मुसलमान' हे वचन सामाजिक समतेला प्रेरित करणारे आहे. जाती-धर्मांच्या पलिकडे
जाऊन 'माणूस' म्हणून माणसांचा विचार व्हावा ही भूमिका त्यांनी होती. हीच भूमिका गुरू गोविंदसिंग आणि गुरू ग्रंथ साहेब
यांची आहे. दक्षिणेपासून उत्तरेपर्यंत आणि पश्चिमेपासून पूर्वेपर्यंत भारतवर्षात मध्ययुगीन काळने एक समन्वयशील
संतपरंपरा दिली. "गुरू-ता-गद्दीच्या निमित्ताने नानकदेवाचे स्मरण करणे म्हणजे आपल्या या समाजसन्मुख परंपरेची आठवण
करणे आहे." हे लक्षात ठेवून तिच परंपरा आबाधित ठेवली पाहिजे.

महानुभाव पंथाचे आद्य संस्थापक नागदेव व प्रचारक श्री चक्रधरस्वामी यांनी यादवकाळात श्री कृष्ण व दत्त प्रभू
यांच्या उपासनेला नवे बळ देऊन तत्कालीन सामाजिक आणि सांस्कृतिक पोषणाचे कार्य केले. यांच्या कामाला म्हाइंभटाने
दृष्टांतपाठाच्या माध्यमातून गती दिली आणि समाजाचे प्रबोधन केले. चक्रधराच्या कालखंडात यज्ञयाग, सामान्य व
शुद्रदेवतांची उपासना समाजात बोकाळली होती. व्रतवैकल्य, अंधश्रद्धा, भुतप्रेतावरील विश्वास वाढला होता. अशा या अ
ानी समाजाला सद्मार्ग दाखवावे व त्यातील धार्मिक व सांस्कृतिक अवनतीची बळावलेली भावना थांबली पाहिजे म्हणून
चक्रधरांनी ज्ञानयुक्त भक्तीच्या माध्यमातून समाजात जागृती निर्माण करण्यास सुरुवात करून भक्तीची चळवळ व्यापक
केली व चातुर्वर्ण्यव्यवस्थेवर हल्ले चढवले. सर्व देवतांच्या पुजेला विरोध करून आपल्या पंथात सर्व जाती-धर्मांतील स्त्री-
पुरुष समावून घेतले. त्यांच्या या कृतीवर भाष्य करताना डॉ. कोलते लिहितात, "...महाराष्ट्रात शुद्रदेवतांच्या भक्तीचे बंड
खुप माजले होते. ते मोडून सर्वसाधारण जनतेला खऱ्या परमेश्वर मार्गाकडे लावण्याची त्यांना आत्यंतिक आवश्यकता
वाटली यासाठी त्यांनी आपल्या अध्यात्मिक तत्त्वज्ञानाचा जनतेला उपदेश करण्यास सुरुवात केली." ज्यातून समाजातील
धुत, मद्य, मांस, वेश्या, शिकार, चोरी परद्वा सेवा हे सात दुर्गुण नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला.

भक्ती चळवळीत सर्वात महत्त्वपूर्ण आणि सर्व समाजातील आठरापगड जाती-धर्माला आपली वाटणारी चळवळ म्हणजे
वारकरी पंथाची चळवळ आहे. यापूर्वीच्या सर्व चळवळी कालाच्या गरजेतून जन्माला आल्या आणि कालाच्या ओघात
थंडावल्याही. परंतु वारकरी पंथाची ही चळवळ सामाजिक, धार्मिक, अध्यात्मिक आणि सांस्कृतिक सुधारणेच्या दृष्टीने
आजही तितक्याच ताकदीने उभी आहे. या संप्रदायाचा उगम भक्तामाजी अग्रणी असणाऱ्या पुंडलिक महामुनीपासून झ
ालेला असून, नाथपंथ याच्या मुळाशी आहे. मात्र या भक्ती चळवळीला मूर्त रूप देण्याचे काम ज्ञानदेव, नामदेव यांनी केले.

"संत कृपा झाली इमारत फळा आली
ज्ञानदेवे रचिला पाया उभारिले देवालया
नामा तयाचा किंकर तेणे विस्तारिले आवार
जनी जनार्दन एकनाथ स्तंभ दिला भागवत
तुका झालासे कळस भजन करा सावकाश
बहेणी फडकती ध्वजा तेणे रूप केले ओजा."

या थोर संतांनी आपली ही चळवळ संत एकनाथापर्यंत नेऊन आठरापगड जातीतील सर्व संतांना आपल्यात सामावून घेऊन
पुढे चालवली. आणि समाजातील अनिष्ट रूढी-परंपरा, धार्मिक अवडंबर यावर कोरडे ओढले. ज्ञानदेवांनी लोकोद्धार
टणे हे सुद्धा भक्तीच आहे असे सांगून भक्तीला सामाजिक शुद्धीची चळवळ बनवली आणि प्रबोधन केले.

Principal
Khoteshwar Mahavidyala
AMBAJOGAI

Issue XIX (25) , Vol. I Dec. 2020	Peer Reviewed SJIF Impact factor	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

"म्हणौनि कुळ जाति वर्ण । आघवेचि गा अकारण।"

असे सांगुन माणसांचे मोठेपण प्रतिष्ठेवर किंवा जातीवर अवलंबून नसून ते व्यक्तिगत चारित्र्यावर व मनाच्या शुद्धतेवर उभे असते असे मानवधर्माचे तत्त्वज्ञान सांगितले. प्रपंचात राहून भक्ती करता येते. त्यासाठी मंदिरात जाण्याची गरज नाही. 'श्रमालाच परमेश्वर मानुन नित्यकर्म करित रहावे.' असे सांगितले. यामुळेच सहज-साध्या सर्व थरांतील जाती-धर्मांसाठी सदैव दारे उघडे ठेवणाऱ्या भक्ती चळवळीत सर्व समाज सामिल झाला. म्हणून ल.रा. नसिराबादकर म्हणतात, "समाजातील श्रेष्ठांपासून कनिष्ठांपर्यंत, पंडितांपासून अज्ञानी लोकांपर्यंत समग्र समाज भक्तांच्या एका सुत्रात त्यांनी बांधला. पूर्वी कधीही दिसली नाही अशी सामाजिक एकात्मतेची जाणीव प्रबळ आली." यात नव्यता पहावयास मिळते. ज्ञानेश्वरांची समाजोद्धाराची ही भक्ती चळवळ नामदेवांनी पुढे चालवली नामदेव ज्ञानेश्वरांपेक्षा वयाने मोठे होते. मात्र ज्ञानाने लहान हे त्यांनीच कबुल केलेले आहे. अशा नामदेवाने भक्ती चळवळीची पताका खांद्यावर घेवून "नाचू किर्तनाचे रंगी । ज्ञानदीप लावू जगी" म्हणत भक्तीची पताका पंजाबपर्यंत पोहचवली आणि समाजातील मानवता, भूतदया, शांती, सर्वांभुती प्रेमाची शिकवण दिली आणि सामान्य भक्तापासून ते 'भक्त शिरोमणी' या पदाला पोहचले.

संत ज्ञानेश्वर, नामदेवांच्या समाजोद्धाराच्या चळवळीची प्रेरणा घेवून आठरापगड जातीतील संतमंळींनीही आपला रोजचा व्यवसाय साभाळून आभंगादी रचनांच्या माध्यमातून समाजातील अनिष्ट रुढी-परंपरावर प्रहार केला. सामाजिक, सांसकृतिक चळवळीलाही बळकटी दिली. ज्यामुळे अनेक धृतविकल्प, श्रेष्ठ-कनिष्ठ, सोवळे-ओवळे या बंधनातून मुक्त झालेला समाज भक्ति चळवळीच्या निमित्ताने जातीभेद नाकारुन एकत्र आला.

संत गोराकुभार, संत जनाबाई, नरहरी सोनार, चोखा मेळा, बंका महार, सावता माळी, सेना न्हावी, कान्होपात्रा आदी संतांनी समाजात मिळत असलेल्या हिनत्वावर बोट ठेवून बंड केलेले आहे. संत जनाबाईने, "डोईचा पदर आला खांद्यावरी । भरल्या बाजारी जाईन मी" असे सांगून प्रस्थापित समाज व्यवस्थेविरुद्ध बंड केलेले आहे. या सामान्यदासीला बंड करण्याची ताकद मीळाली ती भक्ती चळवळच तीच्या पाठी होती. जी सहजपणे बोलू शकली. या कालखंडातील सेना न्हावी याने धार्मिक थोतांडावर सडकून आसूड ओढले. "धर्माचे थोतांड करुन भरी पोट। भावां मुले मट मजा करी।" धर्मांच्या नावाखाली सामान्य जनांना लुटून आपले पोटं भारणाऱ्यांचा समाचार ही घेतो.

12 व्या शतकापासून पेटलेली भक्तीची ज्योत ही 15-16 व्या शतकापर्यंत तेवत राहीली आणि पुढे संत एकनाथ, संत तुकाराम यांच्या रुपाने समाजातील अज्ञान, अंधविश्वास, देवतांच्या नावावर लुट, वर्णव्यवस्था यांना धक्के देत समाजरुपी सारं रान पेटवत राहीली.

"वीर झोटिंग नरसिंग वेडा। वेताळाच्या पुजिती खोडा
शेंदूर माखोनिया धोंडा । शेळे बोकड जीव घेती की जी माय-बाप।"

नाथांनि हे समाजातील शिपण वास्तव सांगून ते नष्ट करण्याचा पदोपदी प्रयत्न केलेला आहे. तर संत तुकारामांनी आपल्या उक्ती आणि प्रत्यक्ष कृतीतून 'बुडते हे जन न देखावे डोळा।' अशा शब्दांत चिंता, कळवळा व्यक्त केला आहे. तसेच समाजातील ढोंगी साधू, वैरागी, योगी, महंत, अनाचारी गुरु यांना पोटभरे संत असे म्हणून त्यांचा कडक शब्दांत समाचार घेतलेला आहे. आणि जे या भोंदूगीरीला भुलतात त्यांना सद्मार्गही दाखवलेला आहे. समर्थ रामदासांनी भक्ती चळवळीचे समर्थ सगळ्या जगाला सांगून, 'केल्याने होत आहे रे आधी केलेची पाहिजे.' वाडक्तीला जागून 'क्रियेविण वाचाळता व्यर्थ असे.' असे ठणकावून सांगितले आणि वचनाला जागून आपली सारी हयात जनांच्या कल्याणासाठी वाहिली.

खरंतर या सर्व संतांनी समाजोद्धाराच्या चळवळीला भक्तीच्यामार्गावर नेवून तत्कालीन जात-धर्म, उच्च-निच भेदांना फाटा दिलेला आहे. वास्तवीक या चळवळीने संपुर्ण मुळासकट अंधश्रद्धा, जात-धर्म, श्रेष्ठ-कनिष्ठता नष्ट झालेली नसली, तरी आध्यात्मिक समानतेच्या एका छत्राखाली सर्व समाज आला आणि सामाजिक, धार्मिक समानतेची बिजे रोवली गेली हे काही कमी नाही. म्हणून सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक योगदानात भक्ती चळवळीचे महत्त्व असन्य साधारणच आहे असेच म्हणावे लागेल.

संदर्भ सूची :

1. प्रा.प्र.न.देशपांडे, आधुनिक मराठी वाङ्मयाची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी.
2. प्रा.प्र.न.देशपांडे, प्राचीन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, 2002.

Lecturer
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai Dist. Beed
Scanned with OKEN Scanner

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor - 6.625

E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

March-2021

Special Issue 263 (B)

अनुवादित मराठी साहित्य

स्वरूप आणि समीक्षा

अतिथी संपादक -
डॉ. वनमाला गुंडरे (रड्डी)
प्राचार्य,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर (येवला)

विशेषांक कार्यकारी संपादक
डॉ. दिलिप भिसे व डॉ. विठ्ठल केदारी
मराठी विभाग,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Principal
...oleshwar Mahavidyal...
AMBAJOGAI

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned with OKEN Scanner

RESEARCH JOURNEY International E- Research Journal | E-ISSN : 2348-7143
Impact Factor (SJIF) 6.625 | March 2021
Peer Reviewed Journal

Impact Factor - 6.625 | E-ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL
March-2021
Special Issue-263 (B)

अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा

अतिथी संपादक -
डॉ. [illegible] (रहु)
प्राचार्य,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

विभागीय कार्यकारी संपादक
डॉ. [illegible] व डॉ. [illegible]
मराठी विभाग,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, अंबाजोगाई,
ता. अंबाजोगाई, जि. बीड.

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर (येवला)

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

*Cover Photo (Source) : Internet

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 1000/-

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	[illegible]	डॉ. [illegible]	[illegible]
2	भाषांतरातील संस्कृती विषयक समस्या	प्रा. [illegible]	13
3	अनुवाद : संकल्पना, स्वरूप व प्रक्रिया	डॉ. [illegible]	19
4	अनुवाद : स्वरूप, परंपरा व प्रक्रिया	डॉ. [illegible]	23
5	अनुवादाचे स्वरूप	डॉ. [illegible], डॉ. [illegible]	28
6	[illegible]	डॉ. [illegible]	31
7	अनुवाद : सांस्कृतिक आदानप्रदानाची प्रक्रिया	डॉ. [illegible] शिंदे	38
8	अनुवाद संकल्पना : मराठी भाषांतर व प्रकार	प्रा. [illegible]	41
9	भाषांतर प्रक्रिया व प्रकार	डॉ. [illegible] पाटील	47
10	[illegible]	डॉ. बालाजी शिंगोटे	50
11	अनुवाद : संकल्पना, प्रकार व प्रक्रिया	डॉ. संगीता मोरे	58
12	अनुवाद : संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. युवराज खडके	62
13	अनुवाद : संकल्पना, परंपरा व उपयुक्तता	डॉ. देविदास बोडेवाड	66
14	कवितेचा अनुवाद काही समस्या	प्रा. ज्ञानेश्वर अशोक शिंदे	71
15	अनुवाद : [illegible]	डॉ. नानासाहेब पवार	74
16	अनुवाद प्रक्रियेचा [illegible] प्रभाव	डॉ. दिनेश नंदि	80
17	अनुवादित साहित्य संकल्पना आणि अनुवादित साहित्य समोरील आव्हाने	प्रा. मिथुन शेळके	86
18	भाषांतर एक [illegible]	प्रा. विजयश्री मवळी	89
19	[illegible]	प्रा. संदीप परदेशी	93
20	अनुवाद....आजचे ब्रिटिश साहित्य : एक दृष्टिक्षेप	डॉ. माधवी बरात	96
21	'[illegible]' [illegible] आत्मकथन	डॉ. ज्ञानदेव राऊत	101
22	डॉ. [illegible] अनुवादित '[illegible]' (कवी केदारनाथ सिंह यांच्या '[illegible]') काव्यसंग्रहाचे परीक्षण	डॉ. वर्षा फाटक	106
23	[illegible] : समीक्षात्मक परिचय	डॉ. मंगल डोंगरे	110
24	[illegible] पाटील यांची अनुवादित कविता	डॉ. समिता जाधव	117
25	'[illegible]' एक [illegible] समश्लोकी अनुवाद	डॉ. न. ब. कदम	123
26	मराठी रंगभूमीवरील अनुवादित नाटक : आधे अधूरे	सुनिल कांबळे, डॉ. संदिप बनसोडे	128
27	[illegible] दिवस आणि निरागस [illegible] - एक आकलन	डॉ. [illegible]	[illegible]

Principal
[illegible] Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

२०-२)-२०२१

०७

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625 (2019),
Special Issue - 263 (B) : अनुवादित मराठी साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा
Peer Reviewed Journal
E-ISSN : 2348-7143
March-2021

अनुवाद : संकल्पना, परंपरा व उपयुक्तता

प्रा. डॉ. देविदास खोडेवाड
खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई
मो.नं. 9764210313
Email:- khodewaddp@gmail.com

प्राचीन काळापासून ते आजतागायत भारतीय व पाश्चात्य राष्ट्रात अनुवादाची प्रक्रिया अविरतपणे चालू आहे - वास्तविक पाहता मानवाने आपले व्यवहार करण्यासाठी भाषेचा विकास केला . एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत ज्ञान, विचार, भाव-भावनांचे वहन करण्यासाठी दोनपेक्षा अधिक भाषा जाणणाऱ्या व्यक्तीच्या माध्यमातून ही वैचारिक भाषिक ज्ञानाची आदान प्रदानाची प्रक्रिया वाढीस लागून ही अनुवादाची प्रक्रिया सुरू झाली.

अनुवाद ही सातत्याने चालणारी प्रक्रिया आहे , यातुन इतरांचे जे जे चांगले होते ते ते घ्यावे , शिकावे या मानवाच्या सहज प्रेरणेचे मूर्तरूप सत्यात उतरवण्याचे कार्य अनुवाद करते. एका भाषेला दुसऱ्या भाषेशी .एका ज्ञानाला दुसऱ्या ज्ञानाशी आणि एका संस्कृतीक भावाला दुसऱ्या संस्कृतीक भावनेशी जोडणारा दुभाजक, पूल म्हणून या अनुवादाचे कार्य महत्त्वाचे आहे. 'ईश्वची माझे घर' या उक्तीला सार्थ ठरवून 'वसुदेव कुटुंबकम्' म्हणजेच 'ग्लोबल व्हिलेज' जगाला शहाणे करण्याचे कार्य अनुवाद करते .

अनुवाद संकल्पना :-

अनुवाद म्हणजे अनुवाद संस्कृतमध्ये वाद् म्हणजे बोलणे, सांगणे, आणि त्याला 'अनु' हा उपसर्ग लागला, याचा अर्थ 'मागील' असा आहे- यालाच पुनर्गठन, पुनर्वचन, पुन:कथन, पुन:सर्जन असेही म्हणतात. मूळ लॅटिन' भाषेतून 'ट्रान्स' म्हणजेच पैलतीरावर किंवा तिकडच्या बाजूने तर 'लेशन' म्हणजे घेऊन जाणे, वाहून नेणे म्हणजेच 'ट्रान्सलेशन' हा शब्द आलेला आहे यालाच हिंदीत उलथा तर मराठी भाषांतर , अनुवाद असे म्हणतात, तसेच तरजुमा, टीका, छाया असेही पर्यायी शब्द वापरतात .

अनुवाद संकल्पनेची व्याख्या सांगताना नायडा युजिन च्या मते, "अनुवाद म्हणजे स्रोत भाषेतील संदेश (किंवा आशय) अतिशय निकटम अशा सममूल्यांकाच्या साह्याने लक्ष्य भाषेत घेऊन जाण्याची प्रक्रिया होय" ते पुढे जाऊन ही प्रक्रिया अर्थाच्या आणि नंतर शैलीच्या स्तरावर होत असते असे सांगून अनुवादाच्या मूलत: प्रक्रियेचे विश्लेषण करतात .

रोमान जेकोब्सन म्हणतो, "एका भाषेतील शाब्दिक प्रतीकांची अन्य भाषेतील शाब्दिक प्रतीकांच्या सहाय्याने केलेली व्याख्या म्हणजे अनुवाद होय" याने शब्दांतरण, भाषांतरण आणि प्रतिकांतरण असे अनुवादाचे वर्गीकरण करून त्यात प्रतीकांतरणाला विशेष महत्त्व दिलेले आहे. डॉक्टर भालचंद्र नेमाडे, "भाषांतर ही एका संहितेचे एका भाषिक, सांस्कृतिक आवरणातून दुसऱ्या भाषिक, सांस्कृतीक आवरणात स्थानांतरण करणारी द्विभाषिक प्रतिक्रिया आहे" अनुवादाने भाषिक, सांस्कृतीक व संहितीक बदलाची अपेक्षा अपेक्षा ग्राह्य धरली यालाच महत्त्व नेमाडे यांनी दिले आहे.

Principal
Khołeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

अनुवाद परंपरा:-

अनुवाद या प्रक्रियेला भारतीय प्राचीन परंपरा आहे प्राकृत, द्रविडीयन, संस्कृत, उर्दू या सर्व भारतीय भाषांमध्ये त्या त्या काळात अनुवाद झालेले आहेत. याकाळात भारतातील उपनिषदे, गीता, महाभारत, भागवत, पुराण, पंचतंत्र, बौद्धी संग्रह, चाणक्यनीती, नारदनीती इत्यादी पुरातन ग्रंथांचा अनुवाद इंग्रजी, अरबी, फारसीत झाले. परंतु मराठी भाषेत इतर भाषेतील ग्रंथ आलेले नाही त्याचे कारण सूर्यनारायण रणसुभे देताना म्हणतात, "प्राचीन भारतामध्ये ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र असे विभाजन करण्यात आले होते त्याचा परिणाम म्हणून भारतात काही अनुवाद झाले नाहीत. प्राचीन काळातच नव्हे तर मध्य व आधुनिक काळातही अनुवाद न होण्याचे हेच प्रमुख कारण आहे" ही मान्यता आहे त्या काळात संस्कृत भाषेतच ग्रंथनिर्मिती झाली आणि ही भाषा एका विशिष्ट समाजाची मक्तेदारी होती या भाषेला आणि त्यात निर्माण झालेल्या ग्रंथांना धार्मिकतेच्या अंगाने पाहिले जात होते. शुद्धीकरण आणि भाषाशुद्धी चळवळ यालाही अतिरिक्त महत्त्व देऊन इतर भाषेतले ज्ञान या संस्कृत भाषेत आणण्याला निषिद्ध मानले जात होते त्यामुळे स्वतःची टिमकी वाजवून घेण्याच्या नादात भारतीय प्राचीन ग्रंथात इतर विदेशी राष्ट्रातील ज्ञान घेण्यास बंदी घातली गेली आपली संस्कृती, परंपरा श्रेष्ठ आहे तिच्यात ढवळाढवळ नको या भावनेतून अनुवादाला खिळ बसली.

तसेच त्याकाळात भारतीय अस्पृश्यांना या भाषेतील ग्रंथाला हात लावणे, त्याचे पठण करणे किंवा ऐकणे सुद्धा पाप मानले जात होते त्याचे ब्राह्मणीकरण करून ज्ञान घेण्यापासून त्यांना वंचित ठेवले जात होते अशा परिस्थितीत इतर भाषेतील अनुवाद असंभवप्राय होता हे मान्य आहे.

इ.स. १२०० ते इस १५२६ हा मध्ययुगीन काळ जो सल्तनत भारतीयांवरील आक्रमणाचा काळ या काळात फारसीचा संस्कृतशी जवळचा संबंध येऊन अनेक संस्कृत ग्रंथ फारसी मध्ये अनुवादित झाले. या फारसी भाषेचा भारतातील इतर भाषांची फारसा संबंध न आल्यामुळे इतर भाषातील जुनी महाकाव्य, हस्तलिखिते नष्ट झाली. तसेच याच काळात प्राकृत भाषांना आश्रय देणारा व साहित्यनिर्माण करणारा बौद्ध धर्म भारतातून हद्दपार झाला त्यामुळे हा काळ भारतीय ज्ञानपरंपरा खंडित करणारा कालखंड ठरला. इ.स. 1526 ते १७०७ हा मोगल काळ या काळात अनुवादाला चांगले दिवस आले मोगल साम्राज्याचा संस्थापक बाबर याने लिहिलेल्या तुजुक-ए-बाबरी उर्फ बाबरनामा या तुर्की आत्मकथेचा फारसीत तीन वेळा अनुवाद केला. अकबराने स्वतंत्र अनुवाद विभाग स्थापन केला ज्यामुळे महाभारत, अथर्ववेद, रामायण, हरिवंश, इत्यादी ग्रंथ फारसीत अनुवादित झाले. पुढे जहांगीर शहाजहान, औरंगजेबाने, ही परंपरा खंडित केली. मात्र त्यापुढे शहाजानचा मुलगा दाराशिकोह याने पन्नास उपनिषदांचा अनुवाद करून ही परंपरा चालवली. पुढे ब्रिटिश काळात ब्रिटिश व्यापारी प्रशासक यांनी इथल्या सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, रूढी-परंपरांचा अभ्यास करून प्राचीन ग्रंथांचे इंग्रजी अनुवाद केले, व ख्रिश्चन धर्मसंस्थांने स्थानिक भाषात अनुवाद केले त्यांनी दक्षिणा प्राइज कमिटीची स्थापना करून लेखकांना अनुदान दिले. त्यामुळे काही प्रमाणात अनुवादाला गती मिळाली पण ती कालांतराने थांबली. कालांतराने स्वातंत्र्य चळवळीचा उदय होऊन सुधारणा वादाचे वारे वाहू लागले विचारांची देवाणघेवाण होऊन अनुवादाला बळ मिळाले आणि पुढे स्वातंत्र्यानंतर राज्यनिहाय आपापल्या भाषेच्या वाढीसाठी अनुवादाच्या संस्था स्थापन झाल्या. अनुवादाला आर्थिक सहाय्य मिळू लागले त्यातून अनुवाद चळवळ गतीमान झाली.

अनुवादाची प्राचीन परंपरा भारतात असली तरी इतर भाषेतील ज्ञान प्राचीन काळात भारतीय भाषेत आले नाही आणि जे काही धर्म रूढी परंपरेच्या अंगाने अनुवाद झाले. त्याला शास्त्रीय आधारही नाही. म्हणून

E-ISSN : 2348-7143
March-2021

खऱ्या अर्थानेसैध्दान्तिक भूमिकेतून अनुवाद झाले ते पाश्चात्य राष्ट्रात झाले. तीच शास्त्रशुद्ध अनुवादित परंपरा आपण स्वीकारलेली आहे ही जी अनुवादाची परंपरा आहे ती पाश्चात्य राष्ट्रात अतिप्राचीन आहे इ.स. पूर्व चौथ्या, पाचव्या शतकात यहुदी लोक हिब्रू भाषा मध्ये होणारी धार्मिक प्रवचने दुभाषिकांच्या मदतीने आपल्या भाषेत अनुवादित करून घेत असत. त्याच्याही पूर्वी तीन हजार इ.स. पूर्व मध्ये असीरियाचा राजा सरगोन याने आपल्या विजयाची घोषणा वेगवेगळ्या भाषांमध्ये अनुवादित करून घेतल्याचे आढळते.

इ.स. पूर्व 21 व्या शतकात सम्राट हम्मुराबी याने आपल्या बॅबीलोन साम्राज्यातील बहुभाषिक जनतेसाठी सरकारी आदेशाचे अनेक भाषेत अनुवाद केले होते. पाश्चात्य जगतात सुमेरीयाची ही भाषा सर्वात प्राचीन मानली जाते साधारणता इ स पूर्व दोन हजार वर्षापूर्वी अस्तित्वात असावी असे अभ्यासकांचे मत आहे या भाषेत लिहिलेले 'गिलगमेश' हे महाकाव्य अनेक आशियाई भाषांमध्ये मिळते. इ.स. पूर्व 285 ते 240 च्या दरम्यान मिस्राचा राजा टोल्मी द्वितीय फिलाडेल्फस याने यहूदी लोकांच्या धार्मिक व तत्वज्ञानात्मक ग्रंथाचे हिब्रू भाषेतून युनानी भाषेत अनुवाद करण्यासाठी ग्रंथपालाला आज्ञा दिली या युनानी भाषेप्रमाणेच मध्ययुगात अरबी भाषेतील अनुवाद परंपरा महत्त्वाची मानली जाते. अरबांनी इ.स. 660 ते इ.स. 871 काळात भारतीय, फारसी, युनानी आणि सूरयानी इत्यादी भाषेतील ग्रंथाचे अनुवाद केले. या काळात अरबांनी शासकीय अनुवादासाठी 'बगदाद स्कूल' ची स्थापना केली इ.स. 1126 ते 1152 मध्ये स्पेनमधील आर्कबिशप डिनरायमुंदो व नंतरचा सम्राट अल्फान्सी याने अनुवादाला प्रोत्साहन दिले पुढे डोमिंगो गोगालवो याने जुआन डिस्पोनो यांच्या सहज कथेचे अरबी भाषेतून लॅटिन भाषेत अनुवादाला प्रोत्साहन दिले. 16 व्या शतकात मार्टिन ल्युथर त्याने जर्मन भाषेतून अनुवाद केला 17 व्या 18 व्या शतकात अनुवादाला सैध्दांतिक भूमिका स्वीकारून अब्राहम काऊची व ड्राईडने इंग्रजी अनुवाद केले. 19 व्या शतकात एडवर्ड फिटजेराल्ड याने उमरखय्याम च्या रुबाईचा फार्शीतून इंग्रजीत अनुवाद केला .

20 व्या शतकात प्रारंभापासून भाषेचा, समाज व संस्कृतीचा, मानवी मनाचा, राजकीय व प्रशासकीय व्यवस्थांचा अभ्यास वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून होऊ लागला त्यामुळे सूक्ष्मातीसूक्ष्म व्यवस्थापनाचा अभ्यास अनुवादाने होऊ लागला.

अनुवाद महत्व:-

प्राचीन काळापासून ते आजतागायत संपूर्ण जगाला भाषिक, सांस्कृतिक, वैचारिक आणि ज्ञानात्मक पातळीवर एक करण्याचे काम अनुवादाने केले. आपण वसुदैव कुटुंबकम् म्हणतो ही विश्वाला एका कुटुंबात, घरात बांधण्याची प्रक्रिया अनुवादाने केलेली आहे म्हणून अनुवादाचे महत्त्व आहे. वैदिक काळात मौखिक पाठांतराची परंपरा होती गुरु जे बोलतो ते शिष्याने पुन्हा उच्चारावे, पाठ करावे या पुन्हा उच्चाराणाला अनुवाद म्हटले जाई. मात्र गुरु जे उच्चारेल ते शिष्यांनी उच्चारणे इतकाच अर्थ इथे अभिप्रेत नव्हता तर जे गुरूने सांगितले आहे ते इतरांना कळावे. हा अर्थ अभिप्रेत होता पण केलेले उच्चारण दुसऱ्याला कळण्यासाठी भाषा ही अडसर ठरत होती तसेच एका ग्रंथातील विचारलेले दुसऱ्याला करण्यासाठी लागणारी ज्ञानात्मक पातळी गरजेचे असते म्हणून अनुवादक मध्यस्थाच्या भूमिकेतून जशासतसे न सांगता सोपे करून सांगतो म्हणजेच अनुवादाची प्रक्रिया ही एकाने सांगणे आणि दुसऱ्याने ते जशास तसे फुटबॉल सारखे पास केले अशी पूर्ण होत नाही तर जे सांगावयाचे आहे ते ते एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाणे असते म्हणजे भाषांतरण करायचे असते हे भाषांतर शब्दाला शब्द एका भाषेतून दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाणे चालत नाही तर त्या मधील विचार भावनात्मक पातळीवर घेऊन जाणे गरजेचे असते यासाठी अनुवादक हा बहुभाषिक असावा लागतो त्याला

वेगवेगळ्या विषयाचा जाणता साहित्य, संगीत, कलांचा जाणकार असावा लागतो. त्याने भाषेबरोबर त्यातील ज्ञान न्यायदर्शनाच्या अनुषंगाने मांडणे महत्त्वाचे असते.

अनुवादाच्या प्रक्रियेमुळे जगातील ज्ञान व संस्कृतीचे अध्ययन करून आपल्या संस्कृतीतील दोषस्थळे बाजूला सारता येतात व इतर संस्कृतीतले चांगले गुण आत्मसात करून ती समृद्ध व समाजाच्या विकासासाठी परिपक्व करता येते अनुवाद कारागिरी आहे त्यामुळे दोन भिन्न भाषेतील आणि संस्कृतीतील संदेशाचे वहन याद्वारा होते यात माहितीचे स्थलांतर व भाषिक आदाना बरोबर संस्कृतीक पर्यावरणाचही आदान-प्रधान होतं. यासाठीही अनुवाद महत्त्वाचा मानला जातो.

भाषा या स्थलकालातीत असतात. त्या प्रांत, देश-विदेशात परिस्थितीनुसार विकसित होऊन त्या ठिकाणच्या मानवांमध्ये संवादातून विकासाला पूरक ठरतात मात्र आपण आपल्याच भाषेत आपल्याच माणसांशी संवाद साधून 21 व्या शतकात विकास होणार नाही त्यासाठी बहुभाषिक राज्य, देशांची संवाद साधून संपर्क वाढवून तिथल्या भाषेतील विचार, भावना, कल्पना आणि व्यापार - व्यवसाय वाढीस लागला पाहिजे. त्यासाठी एक तर ती भाषा शिकली पाहिजे नाहीतर दुभाषी का मार्फत भाषांतर करून घेतले पाहिजे पण ही प्रक्रिया खर्चिक आहे त्यामुळे उत्तम मार्ग म्हणून अनुवाद याकडे जावे लागते.

अनुवादामुळे त्या त्या प्रदेशातील लोकभाषा दुसऱ्या भाषेत जाते त्याचा परिणाम इतर भाषा समृद्ध होतात. त्यांची अभिव्यक्ती क्षमता वाढते तसेच मूळ रचनेला सर्व पातळीवर पूर्णपणे पोहोचविण्याचे कार्य अनुवादामुळे घडते. ल्युथर म्हणतो, "आवश्यकतेनुसार मुळातील एका शब्दासाठी अनेक शब्द किंवा वाक्यांशांचा वापर करावा, अनुवादासाठी एकच ग्रंथाचा आधार न घेता अनेक संदर्भ जमा करावेत व अनुवाद करावा" यावरून अनुवादाचे कार्य हे किती अभ्यासपूर्ण करावे लागते ते कळते. अनुवादामुळे वैश्विक व्यापार व्यवसायाला गती मिळते त्याचप्रमाणे अनुवादकाच्या सृजनकलेला चालना मिळून त्याची आत्मिक, भावनिक भूकही भागली जाते. आपण दुसऱ्याला काहीतरी नवीन दिल्याची भावना त्याचे अंतकरण समाधानी करते यासंबंधी डॉक्टर जी. गोपीनाथन म्हणतात, "अनुवाद ही मूळ प्रेरणा भी एक तरहसे कविता या चित्ररचना की प्रेरणा के समान होती है। कलाकारकी स्वान्त:सुखाय भावना अनुवादक का मूल गुण माना जा सकता है क्योंकी अनुवाद करनेमे स्वयं अनुवादक को एकतरह का परितोष मिलता है जो किसी भी कलाकार के सृजनानुभव से कम नही है" ही आत्मिक आनंदाची भावना अनुवादाचे महत्त्व अधोरेखित करते.

अनुवादामुळे दोन भाषेतील ज्ञानाचा तुलनात्मक अभ्यास करता येतो व आपल्या भाषेतील साहित्याच्या मर्यादाही कळतात यासंदर्भात सूर्यनारायण रणसुभे म्हणतात, "अनुवादातून आत्मपरीक्षणाची प्रक्रिया सुरू होते अनुवाद हा एक अर्थाने स्वतःला तपासण्याचा असतो अनुवादामुळे स्वतंत्र चिंतन आणि स्वतंत्र सृजन कार्यात गती मिळते अनुवादामुळे आपल्या भाषेतील साहित्याच्या मर्यादा कळतात आणि त्यामुळे आपल्या भाषेतील मर्यादा तितक्याच ताकदीतिच्या सृजनकार्यातून ओलांडण्याचा प्रयत्न सुरू होतो" ही अनुभवाचे महत्त्व सिद्ध करणारी भूमिका रणसुभे मांडतात.

अनुवादामुळे प्रत्येक भाषेतील ज्ञानाचा वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून अभ्यास होऊन विज्ञानाच्या पातळीवर साहित्याचा अभ्यास होऊ लागला त्यातूनच भाषाशास्त्र, भाषाविज्ञान पुढे आले ही या अनुवादाची फलश्रुतीच म्हणावी लागेल.

अनुवादामुळे विविध भाषा, समाज व संस्कृतीचा समन्वय साधला जाऊन भावनात्मक एकता साधली जाऊ लागली जागतिक ज्ञान सर्वत्र पोहचू लागले जगभरातल्या खानपानाच्या सवयी, वेशभूषा, रुढी-परंपरांचे अध्ययन सुरु होऊन उपयुक्त संस्कृतीचे आदान-प्रदान सुरु झाले त्यामुळे विकासाला चालना मिळाली अन्य

Scanned with OKEN Scanner

Principal
[illegible]
AMBAJOGAI

IAP Issue : VIII,Vol. II
IARR
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2454-3306
June 2020 To May 2021

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Microwave Assessed, Fast and Clean Synthesis of Some Phenolic aldehyde **Dr. Smt. J. L. Somwanshi**	1
2	COVID-19 Impact on Indian Education system **Dr. B. V. Halmandge**	6
3	Affinity for Nation and culture in Jhumpa Lahiri's 'Namesake' **Madhuri J. Dhiware**	15
4	Effect of Agriculture Pesticide on Environment and Human Health **P. R. Baravkar**	18
5	Library Automated Circulation System **T. V. Munde**	23
6	Library Networks Strategic Planning **Gajanan S. Darade**	31
7	Effect of Addition of Antibiotic Drug Ciprofloxacin on binary Solvent Aqueous Ethanol at 303 oK **A. A. Birajdar**	35
8	'पोतराज' अभिशप्त जीवन तथा परिवर्तनशील समाज जीवन का संघर्ष **डॉ. बसवराज शिवाजीराव धोत्रे**	40
9	आर्थिक विकास व उद्योजक **डॉ. गजेंद्र वासनिक**	45
10	जलप्रदूषण एक भौगोलिक अभ्यास **सुरेश जनार्दन चाटे**	50
11	महात्मा फुले : समता संकल्पना आणि प्रवाह **डॉ. कमलाकर गोरख घोलप**	53
12	यलम समाजाची सामाजिक स्थिती **डॉ. अनिल रेड्डी**	58
13	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातिविषयक विचार **डॉ. जितेंद्र कोकणे**	61

Indo Asian Research Reporter (IARR)

IMPACT FACTOR 6.20

www.irasg.com

ISSN 2454-3306
Indo Asian Research Reporter (IARR)
Issue : VIII, Vol.II
June 2020 To May 2021

Research Paper 5 Library Science

Library Automated Circulation System

T. V. Munde
Librarian,
Kholeshwar Mahavidyalaya,
Ambajogai, Dist. Beed

ABSTRACT

This paper discussed about the rationale for automating circulation control, infrastructure and requirements of an automated circulation control system and the different subsystems and functionalities that the software provides, subsystems of an automated circulation control system, library and spell out the needed functionalities if such a system were to be automated, interface with other library automation subsystems.

Keywords:

Circulation system, Barcode, Control system, Subsystems and functionalities, automated system.

Introduction:

Circulation control was one of the first applications to be automated in many libraries in the west during the 1960's. Large university and public libraries where overwhelmed with thousands of circulation transactions that they had to manage daily at their circulation desks. Manual systems and later semi-automatic systems, they found, were simply incapable of effectively managing the large volume of circulation transactions, i.e., issues, returns, reservations. Computer systems which until the 1960's were expensive and affordable only by very large institutions as centralized resources became affordable and began to be used even by smaller institutions in the 1970s. Early circulation systems were batch processed systems. It was only later that online circulation systems became possible with the coming of minicomputers and Visual Display Terminals (VDTs), and the possibility to store circulation transaction data online on disk drives. In terms of complexity, die automation of circulation control does not pose any significant challenges. Much of the work that needs to be

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

automated at a circulation desk is akin to the data processing required to be done in a business process such as inventory control.

Objective of Study:

1. To study the home lending section work flow.
2. To study the library automated circulation system.
3. To study the access internal and external database

Rationale for Automating Circulation Control:

The most important rationale for automating circulation control is to obtain a high degree of efficiency and accuracy in this area of library management. As already pointed out, managing a large volume of transactions using manual methods, is error prone and inefficient. Filing and arranging of the hundreds of borrower cards and book cards that is done daily typically in a manual system at the time of charging a publication and then retrieving the right set of cards at the time of a discharge operation can be a very time consuming operation apart from the fact that it is error prone. Computers are obviously better equipped to quickly store and retrieve transaction data as compared to human beings.

An equally important reason for automating circulation control is to obtain greater control over the items that are out on loan. In a manual system, for instance, the sending of overdue claims involves considerable clerical effort and time, and in many cases this is not done in a timely fashion. Ensuring that there is equitable access to a library's collection for all its users requires that there is better control over its circulation.

Another important reason for automating the circulation control function in the library is to understand how the collection is actually being used and who uses the collection. In other words, automation helps in the analysis of the circulation transaction data and this could provide insights for acquisitions policies for the library. For instance, if it is possible to know what books were issued or reserved 5 or more times during the last six months, the library could take meaningful decisions to augment their stock of such titles. Similarly, if it is possible to find out what books have never been circulated over the last two years, and if this has something to do with the age of the books (i.e., year of publication), the library management could take decisions concerning removing the less used or unused stock to compact shelving or in weeding out such collections. Manual circulation systems do not have the capability to store and process transaction data and make intelligent analysis of such data to support decisions.

Infrastructure and Requirements of an Automated Circulation Control System:

By infrastructure here is meant the pre-requisites and support structures for an automated circulation control system. These are as follows:

- Access to the membership records of the library
- Access to the online catalogue of the library
- Access to information concerning the privileges of different categories of library patrons, i.e., what types of materials may be borrowed by the different categories of patrons and for what periods.
- Access to the information on fines to be charged, i.e., who is to be charged fines, at what rates and for what materials. This information and the privileges information referred to earlier are usually defined at the time the library automation software is installed. Such parameters are also called setup parameters.
- Barcode printing and reading equipment

Membership Records:

The first thing that is done before one can automate circulation control in a library is to capture information about its members into a database. This is a fairly straightforward task. In fact one of the circulation control's modules provides the needed functionality to capture information about members. Typically personal information along with address where overdue notices should be sent, telephone, email, membership category, and date on which the membership expires are captured in the membership file. Each member is assigned a unique id. Such an id could be the same as that assigned by the organization.

In some situations, membership data may be drawn form an external source, For instance, in a university environment, it may be possible for the library to get data on students who have enrolled for various courses from the Registrar's office or similar department. A structure for a membership file is given,

Membership Privileges Matrix:

Depending on the nature of the library, all its borrowing members are categorized into different types and the privileges of each member type are defined. Similarly, several document types are defined, e.g., monographs, reference material, theses, serial issues, etc. Each member's borrowing privileges and rates of fine to be charged with respect to each of the different types of documents is stored as a two dimensional table or matrix. The matrix also has data on whether an item can be renewed and if so how many times for each member and document type combination. The Privilege Matrix is usually stored as a parameter file and is created when installing the circulation control software. This matrix is accessed by all the subsystems of the circulation control system. The privileges matrix defines borrowing privileges based on the likely usefulness of library materials to different categories of users.

Principal
...oleshwar Mahavi...
AMBAJOGAI

Barcode Making and Reading Equipment:

An important pre-requisite for automating circulation control is to ensure that all items in the library's collection have a unique barcode number assigned to them. This is usually the accession number of the item. A barcode label is pasted at different locations of the item at the time it is acquired. Similarly, users or library members are provided identity cards with their photographs and their membership id, a unique number or other alphanumeric code assigned to each of them, as a barcode. Barcode readers (see box below) placed at the circulation desk are used to read the barcodes on the items as well as on the members' Id cards. The barcode standard that is commonly followed in libraries is Code 39 also called the 3 of 9 Standard (see box below). This standard is one of the most widely used barcode. It allows alphanumeric symbols to be used in the barcode and is therefore well suited to libraries. Many organizations issue employee identity cards and these could be used also by the library as user ID cards for circulation control, as long as there is a unique barcode assigned to each employee/student and available on the ID card.

Bar Code:

A barcode reader uses a photo sensor to convert the barcode into an electrical signal as it moves across a barcode. The scanner then measures the relative width of the bars and spaces, trans facts the different patterns back into regular characters, and sends them on to a computer or portable terminal. Every barcode begins with a special start character and ends with a special non character. These codes help the reader detect the barcode and figure out whether it is being scanned forward or backward. There are different barcode symbols, each with its own particular pattern of

5 901234 123457 >

CODE 39 (3 OF 9):

Code 39 is widely used in many industries and is the standard for every government barcode specifications, including the U.S. Department of Defense. Code 39 is defined in American National Standards Institute (ANSI) standard MHJ0.8M-1983, and is also known as USD-3 and 3 of 9. The Code 39 character set includes the digits 0-9, the letters A-Z (upper case only), and the following symbols: space, minus (-), plus (+), period (.), dollar sign ($), slash (/), and percent (%). A special start/stop character is placed at the beginning and end of each barcode. The barcode may be of any length, although more than 25 characters really begins to push the bounds. Each character consists of 9 elements: 5 bars and 4 spaces. Each character includes 3 wide and 6 narrow elements. Characters are separated by an inter-character gap which is the same width as a narrow bar. The ratio of wide narrow bar width

Khoraswar Mahavidyalaya Ambajogai

may be in the range of 1.8 to 3.4. Barcodes with a narrow bar width of less than 0.020 inches (0.508mm) should have a ratio of at least 2.5. A ratio of 3.0 is recommended. Every Code 39 barcode should be preceded and followed by a quiet zone the width of at least 10 narrow bars.

Subsystems of an Automated Circulation Control System:

An automated circulation control system could be broken down into several subsystems based on the discrete functions that are required to be performed.

A typical circulation control system will have the following functional subsystems:

- Membership registration
- Charge
- Discharge
- Renewals
- Holds or reservations
- Recalls
- Interlibrary loans
- Over dues
- Fines
- Binding
- Search and retrieval
- Management information reporting

It is important to reiterate that although we talk of subsystems, there is tight integration and data exchange that is constantly taking place between these subsystems in integrated library automation software. The typical features of each of these subsystems are described below.

Interface with other Library Automation Subsystems:

The circulation control subsystem requires to access and exchange data with the following subsystems:

- Whenever, a charge transaction takes place, the circulation subsystem searches the Holdings table and the tables that make up the bibliographic database to retrieve information about the item being charged out.
- The circulation subsystem updates the status field of the Holdings file after each charge, discharge or reservation transaction.
- The OPAC. Users logged in to the OPAC search the circulation database to retrieve information about their circulation data, e.g., loans outstanding with.
- Publishers may decide to split a serial title into two or more serials. This is usually done at the end of a volume with the old title. In the reverse direction, a new serial may be born by merging two or more titles into either one of the existing titles or into a totally new one.
- Normally, a serial volume spans a single calendar year, but there are cases where a serial can have more than one volume per year.

Principal
Khoraswar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

- Many publishers produce index pages and title pages of the completed volume of serials. Such pages are meant to be used in the bound volumes of these serials. However, the practice varies widely from publisher to publisher. Some publishers include the title and index pages as separates along with the last issue of the serial, some others send these pages along with the first issue of a new volume. Some do not produce title and index pages at all.
- Nowadays we find that some serials are only published electronically, some are published both as print-on-paper and in electronic forms. A subscription to the electronic version of a serial title is often tied to the subscription to the paper version when both forms are available.

The above mentioned idiosyncrasies of serials and the publishing world make it necessary for the serials control module to provide for these wide variations and practices. This adds to the complexity of the processing programs or procedures and the interface that is presented to the user of the software.

Infrastructure and Requirements of an Automated Serials Control System:

By infrastructure here is meant the pre-requisites and support structures for an automated serials control system. These are as follows:

Access to external databases and sources of information

1) via Internet, e.g., to publisher's web sites
2) via online library catalogues
3) via library networks, service providers e.g., OCLC

Internal databases and files

Each of the above-mentioned is explained below.

Access to External Databases:

An important activity in serials acquisitions work is the bibliographical verification of data for new serials that are proposed to be acquired. The data that may be available to the library is usually provided by a user (or taken from a review, advertisement or blurb) and this may not always be adequate in making decisions about subscribing to the serial. The bibliographical verification process entails not only verification and correction of data that is on hand but also the import of data that is not available, e.g., price data, ISSN. In manual systems such verification is done using publisher's catalogue. In an automated system, if the serials control module has access to an external resource, e.g., the web site of the publisher or serials union catalogue of a library network, the process of verification (including the import of data) could be automated. Such access therefore leads to fuller and more accurate records in the serials acquisitions files.

Many libraries in the west are members of one or other library utility such as OCLC (Online Computer Library Center). OCLC is a cooperative network, i.e., in which several thousand libraries, worldwide, participate in contributing original cataloguing records. The OCLC database has records for serial titles catalogued by its members. Although OCLC's database is ideally meant for shared cataloguing, its records could also be used by an automated serials management system. However, such access is only available to members of a library or consortium that subscribes to OCLC or similar utility.

An important decision in serials acquisitions is also whether to acquire or depend on resource sharing arrangements in order to get access to a required serial. Such a decision may be needed, for instance when the serial is very expensive. If this is already available with another library in the network and this is known, the library in question may decide to arrange to share the serial instead of acquiring it for its own collection. Access to the union catalogues of serials on a library network or to OCLC becomes invaluable in such decisions.

Access to Internal Databases:

A serials control system requires access to several local files and databases. Some of these are an integral part of the serials management system and in fact are created within it. The following internal files and databases are typically needed by a serials control system:

1) Library's online catalogue
2) Serials Master File
3) Currency and exchange rate files
4) Invoice data file
5) Financial data file
6) Vendor data file

All the above-mentioned files are shared between the book acquisitions and serials control systems with the exception of the Serials Master File which is a setup file created within the serials control module.

The Serials Master file contains several fields of data on the subscription to the serial. Details such as title, volume number and issue number from which the new or renewed subscription commences, the period of subscription, the mode of delivery (i.e., by air mail or sea mail), the version being subscribed to (paper, electronic, or both), vendor, subscription paid, invoice details, budget which was charged, user department if any, routing data, etc., are captured. This master file then becomes accessible to the processing procedures of the serials control module. A very important component of the serials master file is information about the binding specifications for each serial on the list of acquisitions of the library. Typical data under binding specifications include, spine title, number of issues to be bound in a physical volume, nature

Principal
Khoheshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI
Scanned with OKEN Scanner

51

of binding to be done, colour of the binding, place on the spine where the title and volume number should be placed, etc.

Subsystems of an Automated Serials Control System:

An automated serials control system could be broken down into several subsystems based on the discrete functions that are required to be performed. A typical serials control system will have the following functional subsystems:

1) Check-in or Registration
2) Claims
3) Binding
4) Serials Union List
5) Subscription Management
6) Search and retrieval
7) Physical Preparation
8) Reports

It is important to reiterate that although we talk of subsystems, there is tight integration and data exchange that is constantly taking place between these subsystems. For instance as soon as all issues of a serial volume is completely received, control passes to the Binding subsystem. The typical features of each of these subsystems are described below.

Check-In or Registration Subsystem:

In day-to-day management of a serials department, several issues of newly arrived serials will need to be checked-in or registered. This is a chore which precedes other work that will make available serial issues to users. In a large library which subscribes to many serials, the registration of issues can be a time-consuming task and if done by professional staff, it is wasteful of time that can be better employed in other user- them. Similarly, users interact via the OPAC with the Reservations subsystem to place reservations, or query reservation status of items they have placed on hold.

References :-

1. Saffady, William. 1989. Introduction to Automation for Librarians. 2nd ed. Chicago: American Library Association.
2. Tedd, Lucy A. 1963. An Introduction to Computer-based Library Systems. 3d ed. Chichester: Wiley.
3. Salmon, Stephen R. 1975. Library Automation Systems. New York: Marcel Dekker.
4. Fouty, Kathleen G. 1994. Implementing an automated circulation system: a how-to-do-it manual. New York: Neal-Schumann.
5. Hayes, Robert M., and Becker, Joseph. 1974. Handbook of Data Processing for Libraries. 2d ed. Los Angeles: Melville.
6. Reynolds, Dennis. 1985. Library Automation: Issues and Applications. New York: Bowker.

Scanned with OKEN Scanner

प्रा. मुद्र. क्र.:
ISSN 2231-6671
IMPACT FACTOR 6.05
International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

HI-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XXI, Vol. - V
Year - XI, (Half Yearly)
Aug. 2020 To Jan. 2021

Editorial Office :
'Gyandev Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000 / 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR
Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS
Dr. Sunanda Rodge
Principal
Govt. B.Ed. College,
Nanded, Dist. Nanded (M.S)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Institute,

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Nilam Chhanghani
Dept. of Economics,
KNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

DEPUTY-EDITOR
Dr. G. V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani (M.S.)

CO-EDITORS
Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik (M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola (M.S.)

Principal
Kholashwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

[illegible] RESEARCH ANALYSIS | IMPACT FACTOR [illegible] | ISSN [illegible] | Aug. [illegible] to Jan. [illegible]

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Literacy Scenario in Maharashtra: A Geographical Analysis **Suresh J. Ghate**	1
2	Management of Soil Biological Quality **P. R. Baravkar**	8
3	Techniques of Sampling Methods in Research **Gajanan Darade**	14
4	Bibliographic Database Management Systems **L. V. Munde**	22
5	Studies on Structural, Optical and Electrical properties of SnS_2 Thin Films **A. A. Birajdar**	31
6	Role of Bats in Biodiversity Conservation **Dr. P. B. Brahmapurkar**	38
7	[illegible] **प्रा. [illegible]**	47
8	[illegible] **प्रा. ए. रेड्डी**	51
9	[illegible] **प्रा. [illegible]**	60

Kholeshwar Mahavidyalaya Ambajogai
33

4

Biobligraphic Database management Systems

T. V. Munde
Dept. of Library Science,
Kholeshwar Mahavidyalaya,
Ambajogai, Dist. Beed

Research Paper - Library Science

ABSTRACT

This paper discuss on the library bibliographic database management system. Bibliographic record is very useful to users which the mirror of the library. DBMS technologies use the most of the application different types of mode. Today's the most of database available on the OPAC and through network, which is very useful to all for the saving time, money, job work staff.

Keywords: *Bibliography, Database Management System, Categories of Bibliographic Databases.*

Introduction:

Ever since computers are used to handle textual data, the library professional have started looking for applications for information services and products. The main impetus came from the emergence of DBMS technology. Presently bibliographic DBMS forms a great part in the total databases. Libraries have always been involved maintaining databases, in some form or the other. This could be in the case of list of users, directory of experts, institutions, etc. Which are all their own sense, different types of databases as they comprise of a series of related and similarly structured records.

Aims and Objectives of the Study:

1. To present the various types of databases

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Issue - XXI, Vol. V
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.05
ISSN 2231- 6671
Aug. 2020 To Jan. 2021

2. To explain what is a bibliographic database
3. To bring out the distinctive features of a Bibliographic DBMS against general.

Types of Databases:

Databases may be divided into tour main categories:

1. Numeric databases
2. Full Text Databases
3. Factual Databases
4. Bibliographic Databases

1. Numeric Databases:

Generally, the numeric databases contain mostly fields having numeric information. However, it does not mean that such databases would not contain textual information at all but they may be very less. Typically, the salary database is a numeric database as almost all the fields contain numeric. Another example of such databases is the weather database. Such databases, generally provide a lot of functions to manipulate the data. These functions may include simple arithmetic operation i, to complex numeric operations.

2. Full Text Databases:

These databases contain the lull text of documents rather than a description of the document. Typically, legal databases like LEXIS, WHSTLAW, etc,, contain the full text of the law. In recent times, many journals are providing full text of their back volumes. As the computer storage is becoming cheaper, the availability of the full text of documents is becoming a common place. Normally, these databases are not created and used locally. On the other hand, such full text databases are available on CD-ROMs or Online systems like DIALOG. The data in such DBMS is accessed using a search engine and a user friendly front-end to interact with the database.

3. Factual Databases:

These databases generally include directories of experts of institutions, companies, etc. They are much akin to Bibliographic databases. Although they do not contain descriptive elements of documents, they do not contain numeric data either. Consequently, such Database Management Systems do not provide any numeric operations. Recently, UNESCO has introduced CCF/F (Common Communication Format/Factual) to

Scanned with OKEN Scanner

35
Kholeshwar Mahavidyalaya

standardize the tag codes for factual databases.

4. Bibliographic Databases:

These databases contain bibliographic description of documents. Such description is normally based on a catalogue code like AACR2 of CCC, etc. These databases are normally built by libraries or secondary information centers. In case of libraries, all operations like.

a) Design

b) Data entry

c) Generation of indexes

d) Querying

e) Printing, etc.,

are all done in a particular library, locally. However, in the case of secondary agencies, the design, data entry and index generation is done by the agencies providing databases, where as querying and printing is done by the end user. These databases are generally available on CD-ROMs or with online hosts like DIALOG, BRS, etc.

Terminology:

It would be useful to become familiar with the following terminology before going into the actual details of bibliographic databases:

Bibliographic Item:

A document or a set of documents in any physical form, published, issued or treated as an entity and as such forming the basis for a single bibliographic description. In cataloguing, especially AACR2, the description of a bibliographic item is divided into the following areas:

- title and statement of responsibility
- edition
- Publication, distribution, etc.
- Series
- Notes of useful information which cannot be fitted into other areas
- Standard numbers and terms of availability.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Field:

A field contains a piece of information about the item In case of bibliographic databases it can be author, title, and is normally represented by »tag code following either CCF or UNIMARC. etc.

Subfield:

A field may be subdivided into number of subfields. For examples, the author field may be subdivided into:

1. last name
2. first name
3. Honorific names, etc.

In bibliographic databases, subfields are represented by a two digit code such as: ^a. ^b, etc.

Record:

A record is a set of fields describing any item. In bibliographic databases, each record gives a complete description, of a document fallowing a catalogue code.

File:

A file is a set of records, hi bibliographic databases, a file contains a number of records, containing the bibliographic description of aft the documents of a particular library.

DBMS:

A Database Management System may contain a master file having the description of items. In bibliographic databases, the master files contains the description o\' documents. In addition, the DBMS may contain a few files having the indexes to the roaster file, cross-reference file, data entry screens, etc. A I the files in a DBMS Form an integral part so as to affect the retrieval of information.

Bibliographic Database's:

Bibliographic databases are a series of linked bibliographic records, where each record contain Some combination or permutation of the following components

document number

title

37

author

source reference

abstract

full text

indexing words and phrases

citation or number of references

organization originating the document or author's address or both language of the full document local information Ex: location, special classification number, etc.

These components then constitute a document reference, which if used in databases may contribute to bibliographic control by facilitating the retrieval of relevant documents when they are needed.

One bibliographic record holds description for one document represented in the database. Some of these components are more commonly used as primary retrieval keys - Ex: author, title, etc. Others nay serve as secondary retrieval keys. For example, language, focal information, etc. The remaining information is displayed mainly to help the user in locating the document or judging its relevance.

Bibliographic databases may be created by local information units or by other organizations. There are a large number of internationally accessible databases. These may be searched through various telecommunication networks available today.

Distinct features of ft bibliographic database:

1. Bibliographic databases are designed to handle a number of fields (where mostly the records are dissimilar).
2. Wide range of retrieval facilities is possible.

Categories of Bibliographic Databases:

Bibliographic databases may loosely be categorized into the following:

1. Large discipline oriented databases: These correspond to major abstracting journals.

Ex: BIOSIS PREVIEW (Biological Abstracts)

CHEMABS (Chemical Abstracts)

ISMEC Information service in Mechanical Engineering

Principal
Scanned with OKEN Scanner

3. Interdisciplinary databases:

The coverage is normally based on key or core subjects

Ex: SCISEARCH (Scientific information)

SOCIAL SCISEARCH (Social science information)

3. Smaller, specialized databases:

These are meant to serve particular technology, including those generated by research associations. Ex: RAPRA Abstracts: Rubber and Plastics Research Association

4. Databases covering specific types of publications:

Ex: CLAIMS/CHEM (for chemical patents) NEXIS (covering newspaper)

Bibliographic Databases provide references to journal articles, mostly in areas of science and technology. They are also seen, to a lesser extent - m social sciences and humanities. Bibliographic databases containing reference to news, sports, cultural affairs, law and government, business and economics and interdisciplinary fields are also available.

Bibliographic Database Management Systems V/S Non Bibliographic Database Management Systems:

One of the key developments III the area of information technology which has made more impact than others is that of database management systems. However, it has been soon realized that the general DBMS approach is to be taken with a few modifications to make it suitable for processing bibliographic data. Following are the specific requirements for effective bibliographic data management

1. Generally, a file is defined as a set of similar records. For example, m a salary database, each record contains an employee name, Dept./Unit, Basic pay. D.A. etc. It is to be noted that here in at the records, the data would be present more or less. However, in the case of bibliographic information, there would be a large number of fields covering the bibliographic description of various types of documents like monographs, conference proceedings, journal articles, patents, standards, etc. Depending on the type of document, only a few fields would be filled in. In a way, the records in a file would be less similar and would create a situation that in each record, there would be more empty fields than fields filled in, resulting in high wastage of disk space.

Scanned with OKEN Scanner

2. In a general database, the length of the actual data would not very much in majority of the fields. For example, the basic pay may vary from three digits to five digits. So is the case with many fields Eke DA, HRA, etc., exception may be Employee name, Dept./Unit, etc. However, in bibliographic database, the length of each field greatly varies from record to record. For example, in the title field, books may behaving shorter titles when compared to journal articles or theses titles. This naturally forces the database designer to declare the Held length to a maximum to accommodate all lengths of titles and which in leaving a large Dumber of blanks in each field. This situation is more a common place than an exception resulting in wastage of disk space.

3. The bibliographic databases include different kind of fields which are to be treated as one field at the time of data entry and should be treated as separate fields al the time of indexing or printing. Topically, the author, place of publication, etc., fields belong to this category. The basic problem is that it quite unpredictable to assume that there will be a certain number of authors for documents; to declare fields as author 1, author2, author3, etc. If we declare so, at the time of searching, the query should be if author I=X or author2=X etc., kind of statement is to be given. On the other hand, if all the author names are put together in one field, the database should provide embedded search. But then author index for printing purpose becomes impossible as the machine can in no way identify the authors individually from a string of authors. For this problem, the bibliographic DBMS has introduced the concept of repeatable fields. Here, at the time of database design, author field is declared as one field and at the time of data entry, each author is demarcated by a separator and at the time of index generation and printing, each author is treated as a separated Held.

4. Normally, the general DBMS allows one to create fields with a mnemonic name in a particular language. For example, the field name can be author, title, publisher, etc. However, there would be restriction in the lengths of the field name and a restriction that it should start with an alphabetic character and so on. However, using alphabetic mnemonic names for fields greatly restricts the use of bibliographic

Principal
Khoieshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

40

Issue - XXI, Vol. V
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.05
ISSN 2231- 6671
Aug. 2020 To Jan. 2021

information across networks as it is language dependent. A good information network should cater to the requirements of users irrespective in what language information is presented. However, the grand idea of having a standard for the tag codes in bibliographic DBMS is greatly defeated by too many standards practically from every country like USMARC, UKMARC, etc.

Comparison of General DBMS and Bibliographic DBMS

1 Master file contains a set of Similar Records	1 Master file contains a set of records which may be dissimilar, depending of the type of document described.
2 The number of fields in each record is Fixed	2 The number of fields in a record may vary, depending on the type of document described. For example: The number of fields for a record describing a monograph will be different from a record describing a journal article.
3 The length of fields is fixed	3 The length of field is variable depending on the actual length of the data. Ex: In one record, the title may be shorter and in another the title may be longer.
4 Normally, the maximum field length is more than 256 characters.	4 Field length can be more than 256 characters, especially in fields like authors, title, notes, abstract, etc.
5 The length of all the records is fixed	5 The length of records may vary, as the number of fields and the length of each field varies
6 There is no concept of "repeatable field"	6 Repeatable field is essential as fields like authors. ISBN may have more than element
7 Field name is used to identify an element in a record	7 Tag codes are used to identify an element in a record to overcome the language barrier
8 Generally, Structured Query Language (SQL) is used for querying.	8 A search language with Boolean operators is used Record structure is based on ISO 2709
9. Normally, the underlying DBMS software developer	9. The record structure is designed by the

Scanned with OKEN Scanner

Conclusion:

Bibliographic Database Management Systems have become absolutely essential in library automation and networking. It is difficult to imagine a scenario without BDBMS. They have become quite handy to deal with large information. They can be created locally using CDS/ISIS or MINIS IS software. They can even be provided by secondary information agencies on CD-ROMs or via online.

References :-

1) CCF: 'Hie Common Communication Format 2nd ed., Paris, UNESCO, 1988 (PGI- 88/WS/2).
2) ELLEN(Gredley) and HOPKINSON(Alan). Exchanging bibliographic data: MAKC and other international format Library Association Publishing Ltd., London, 1990.
3) Rowley Jennifer. The Basics of Information Systems. Library Association Publishing. London, 1996.
4) Rowley, Jennifer. The basics *of* System Analysis and Design for Information Managers, Clive Bingley Ltd, London. 1990.
5) Rowley. Jennifer. Computers for Libraries. Edition 2. Clive Bingley Ltd., London.

Principal
Yogeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 Impact Factor - 7.139 Indexed (SJIF)

February 2020 Special Issue- 22 Vol. 5

The Role of Women in Global Development

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal, Dr.Aqueela Syed Gous

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 22, Vol. 5 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
February 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

43. जलसंवर्धन काळाची गरज 121
प्रा. सय्यद समिना नबीराव
44. स्त्रियांवरील अत्याचार : एक सामाजिक समस्या 124
पावले शिवाजी दिलीप
45. भारतातील राष्ट्रीय आरोग्य धोरणाचे मूल्यमापन 126
प्रा.सुरेश शिंदे
46. भारतीय लोकशाही आणि न्यायालयाची भूमिका 130
डॉ.तात्या बाळकिसन पुरी
47. डिजीटल मेडीयाचा ग्रंथालयावर होणारा प्रभाव 133
रिता श्रीमंतराव कदम
48. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात स्त्रीयांचा राजकीय सहभाग 135
राणी सोपानराव शिंदे
49. भारतीय समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या 138
रसाळ मंजुषा मुरलिधर
50. राजकीय सहभाग व राजकीय सहभागाची माध्यमे 140
डॉ.रासवे बालासाहेब मच्छिंद्र
51. महिलांमध्ये ऑस्टियोपोरोसिस विषयीच्या जागृतीचा-एक चिकित्सक अभ्यास 142
प्रा.रोहिणी निवृत्ती अंकुश
52. राजकीय सहभाग 145
संजय सदाषिव जाधव
53. कृषी आणि आर्थिक विकास 148
श्री. दत्तात्रय माणिक सावंत
54. भारतीय प्रशासकीय सुधारणांचा प्रशासनावरील प्रभाव 150
श्रद्धा मोहन पवार
55. जागतिक विकासामध्ये महिलांचा राजकीय सहभाग 153
सुलोचना निवृत्ती चाटे

Principal
Khobeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
February 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

महिलांमध्ये ऑस्टियोपोरोसिस विषयीच्या जागृतीचा-एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा.रोहिणी निवृत्ती अंकुश
विभाग प्रमुख, गृहविज्ञान विभाग, खोलेश्वर महाविद्यालय,अंबाजोगाई , जि.बीड ४३१५१७

भारतात तीन कोटी साठ लाख लोक ऑस्टियोपोरोसिस या आजाराशी झुंज देत आहेत. ऑस्टियोपोरोसिस म्हणजे हाडांना येणारा ठिसूळपणा. त्यामुळे हाडं फ्रॅक्चर होण्याची शक्यता वाढते. शरीरातील कॅल्शियम व प्रोटीन यांची (बोन मिनरल डेन्सिटीची) घट झाल्यास हा आजार होतो. वाढत्या वयाबरोबर हाडांमध्ये कॅल्शियम व व्हिटॅमिन डी ची कमतरता होऊन ऑस्टियोपोरोसिसची सुरुवात होते. हा आजार मुख्यतेकरुन स्त्रियांना मोनोपॉजनंतर वा वयाची साठी उलटून गेलेल्या पुरुषांमध्ये दिसून येतो. ऑस्टियोपोरोसिसचा सर्वात जास्त परिणाम पाठीचा कणा, खुबा व मनगटाचो हाडं यांवर होतो.

आंतरराष्ट्रीय ऑसटओपोरोसिस फाउंडेशन (आयओएफ) चा अंदाज आहे की अमेरिकेत सध्या ४४ दशलक्षहून अधिक लोकांना ऑस्टिओपोरोसिस आहे. ऑस्टिोपोरोसिस दरवर्षी दोन दशलक्ष मोडलेल्या हाडे आणि संबंधित खर्चासाठी १९ अब्ज डॉलर्स जबाबदार असते. २०२५ पर्यंत, तज्ञ अंदाज करतात की ऑस्टिओपोरोसिस अंदाजे तीन दशलक्ष फ्रॅक्चर आणि वर्षाकाठी २५.३ अब्ज डॉलर्ससाठी जबाबदार असेल.

ऑस्टिओपोरोसिस हा आजार सामान्यतः सायलेंट डिसिज म्हणजेच फारशी लक्षणे न दाखवता मूकपणे जडणारा आजार म्हणून ओळखला जातो. भारतात, महिला व पुरुषांमध्ये ऑस्टिओपोरोसिसचे प्रमाण खूप अधिक असून आपल्याकडे पाश्चिमात्य देशांच्या तुलनेत १० ते २० वर्षे लवकरच फ्रॅक्चरच्या घटना उदभवतात जनुकीय रचना, अल्प कॅल्शियम आणि 'ड' जीवनसत्वाचा अभाव ही यामागची मुख्य कारणे असू शकतात. ४५ वर्ष वयाहून अधिक वयाच्या ५०% महिलांमध्ये हा आजार मोठया प्रमाणात दिसून येतो, असे निरीक्षणास येते. बरचसे लोक गरज असूनही सूर्यप्रकाशाच्या सान्निध्यात राहणे टाळत असतात. हाती आलेल्या माहितीनुसार ग्रामीण भागातील ७०% व शहरी भागातील ९४% भारतीयांमध्ये 'ड' जीवनसत्वाची कमतरता दिसून येते. महिला बऱ्याचदा दररोज २६० mg कॅल्शियमचे सेवन करीत असून वास्तविक त्यांना १००० mg प्रतिदिवस कॅल्शियमची गरज असते.

ऑस्टियोपोरोसिस आलेल्या ५०% महिलांमध्ये विटॅमिन 'ड' ची कमतरता दिसून येते. तर जागतिक स्वास्थ संघटनेच्या आकडेवारीनुसार भारतात पन्नाशीत असणाऱ्या २ पैकी १ स्त्रीमध्ये या रोगाची लक्षण आढळतात. या आजाराचा विशेषतः स्त्रियांना पुरुषांपेक्षा जास्त धोका आहे. ऑस्टियोपोरोसिस म्हणजेच कॅल्शियम व विटॅमिन डी कमतरता, हार्मोन्स मधील बदल व असंतुलन होय. हाडं बळकट करण्यासाठी शरीर कॅल्शियम व फॉस्फेटचा वापर करते. आहारात योग्य प्रमाणात कॅल्शियम नसल्यास हाडे ठिसूळ बनतात. वयाच्या ४० व्या वर्षानंतर जेवणात कॅल्शियम योग्य प्रमाणात असणे आवश्यक आहे. कारण याच काळामध्ये हाडांची झीज मोठया प्रमाणात होत असते. कॅल्शियम बरोबरच आहारात प्रोटीनचा समावेश तितकाच महत्त्वाचा आहे. कारण प्रोटीनच्या कमतरेमुळे हाडं ठिसूळ होतात.

ऑस्टियोपोरोसिस या आजाराचे दोन प्रकार आहेत.

टाईप १ - पहिला प्रकार हा महिलांमध्ये आढळून येतो.
विशेषत: मेनोपॉज नंतर

टाईप २ - साधारणपणे ज्येष्ठ नागरिक यसा आजाराचे बळी ठरतात. भारतात हाडे ठिसूळ होऊन मोडण्याचे प्रमाण दर पाच स्त्रियांमागे एक इतके जास्त आहे. आणि हा धोका मुख्यतत्वे मेनोपॉजनंतर वाढतो.

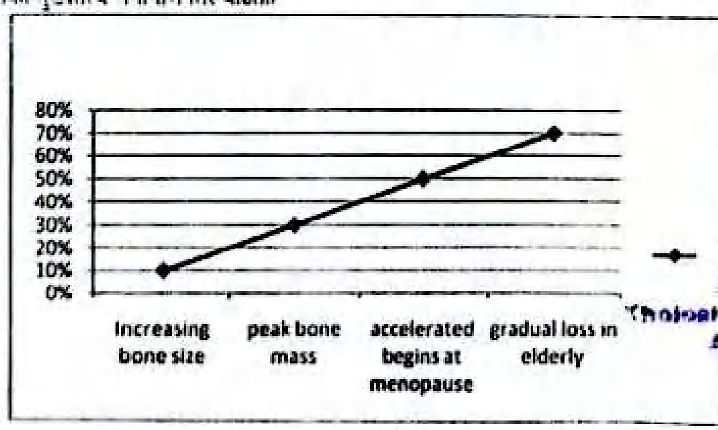

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5 February 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Osteoporosis शब्दातील Osteo म्हणजे हाड आणि Porosis म्हणजे चाळणीसारखे सच्छिद्र होणे ऑस्टियोब्लास्ट आपल्या शरीरात ब्लॉक ची निर्मिती व हाडांवर कॅल्शियमचा थर जमा करणे. तर ऑस्टियोक्लास्ट्स हे शरीराच्या आवश्यकतेनुसार हाडांमधील कॅल्शियम काढून टाकण्याचे काम करते. ऑस्टिओपोरोसिस मध्ये ऑस्टिओक्लास्ट जास्त हाडे काढून टाकतात व त्याच्या तुलनेत ऑस्टिओब्लास्ट कमी प्रमाणात हाडे तयार करतात. त्यामुळे हाडांची सक्षमता कमी होते व रुग्णास त्रास होतो. यालाच ऑस्टियोपोरोसिस असे म्हटले जाते.

भारतात संधिवाताचे प्रमाण अधिक आहे. वाढत जाणारे आयुर्मान आणि बैठी जीवनशैली यामुळे या आजाराचे प्रमाणतही दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे. इंडियन जर्नल ऑफ मेडिकल रिसर्च, मध्ये प्रकाशित झालेल्या अभ्यासानुसार, दिल्ली स्थित ३८ ते ६८ वर्ष वयोगटातले ६९% लोक हाडांची झीज अनुभवतात. जवळपास २२३ पुरुष व २२२ महिलांवर हा अभ्यास करण्यात आला असून यापैकी ८.९९% रुग्णांना ऑस्टिओपोरोसिस तर, ५९.९९% रुग्णांना ऑस्टिओपेनिया झाला होता.

ऑस्टियोपोरोसिस 'साइलेंट किलर' वेळेवर उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. मुळी होऊच नये यासाठी प्रतिबंधात्मक उपाययोजना व या आजाराविषयी महिलांमध्ये या विषयीची जाणिव-जागृती करणे आवश्यक आहे. हे जाणून घेण्यासाठी या विषयाची निवड करण्यात आली.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- महिलांना ऑस्टिओपोरोसिस ची माहिती आहे का? हे अभ्यासणे.
- महिलांना ऑस्टिओपोरोसिस होण्याची कारणे माहिती आहेत का हे अभ्यासणे.
- महिलांच्या आहारातील कॅल्शियम, जीवनसत्व 'ड' चे प्रमाण अभ्यासणे.

गृहितक :

- महिलांना ऑस्टिओपोरोसिस विषयी माहिती आहे.
- महिलांच्या आहारात कॅल्शियम व जीवनसत्त्व 'ड' चे प्रमाण योग्य आहे.

मर्यादा :

संबंधित संशोधनासाठी अंबाजोगाई शहर एवढेच क्षेत्र मर्यादित ठेवण्यात आले.

संबंधित संशोधनासाठी १०० महिलांचा (वयोगट ४०-६० वर्ष) अभ्यास करण्यात आला.

संशोधन पध्दती :

- प्रश्नावली व मुलाखत पध्दतीचा वापर करण्यात आला.
- यादृच्छिक नमूना निवड पध्दती वापरण्यात आली.
- वर्गवारी, टक्केवारी व सांख्यिकीय चाचण्या लावण्यात आला.
- निष्कर्ष व शिफारशी मांडण्यात आला.

ऑस्टिओपोरोसीसचे प्रमाण दर्शक आलेख

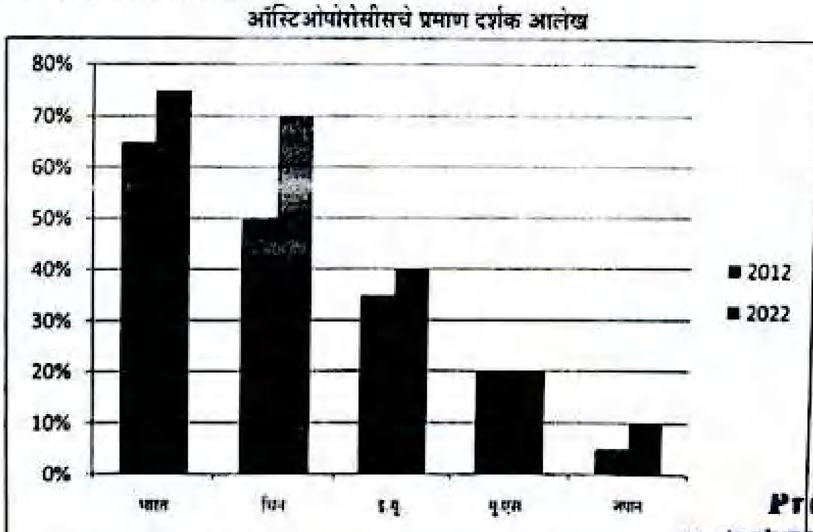

(संदर्भ - resources. Schollscience.co.uk)

वरील संशोधनावरुन असे निदर्शनास येते की भारतात ऑस्टिओपोरोसीसचे प्रमाण सर्वात जास्त आहे. तर जपान मध्ये हे प्रमाण सर्वात कमी आहे. भारतातील हे प्रमाण २०२२ पर्यंत सर्वात जास्त होण्याची शक्यता आहे असे मांडले आहे.

Principal
Kholeshwar Mahavidyala,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 22, Vol. 5 · February 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

ऑस्टिओपोरोसिसची माहिती असलेल्या महिलांचे प्रमाण दर्शक आलेख

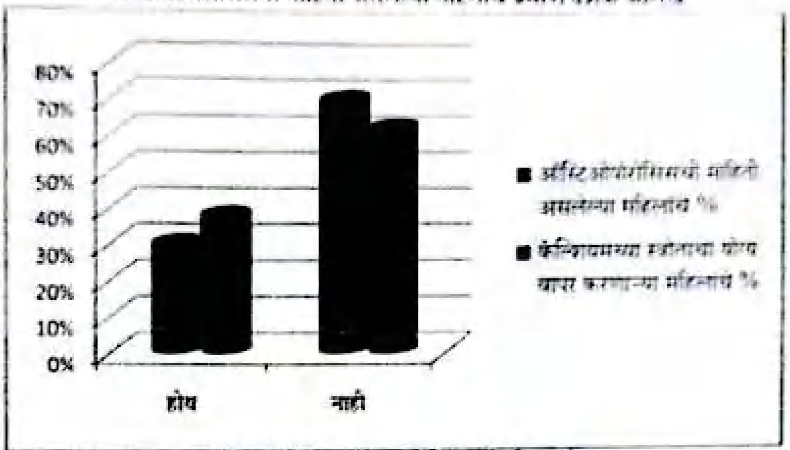

ऑस्टिओपोरोसिसचे प्रमाण कॅल्शियमचे योग्य स्त्रोत

वरील आलेखावरुन असे निदर्शनास येते की, अंबाजोगाई शहरातील ३०% महिलांना ऑस्टिओपोरोसिसची माहिती आहे तर ७०% महिलांना माहिती नाही तसेच ३५% महिलांना कॅल्शियम चे योग्य स्त्रोत माहिती आहे, तर ६५% महिलांना योग्य स्त्रोत माहिती नाही.

निष्कर्ष :

- अंबाजोगाई शहरातील ७०% महिलांना ऑस्टिओपोरोसिस विषयी माहिती नाही, असे दिसून आले.
- अंबाजोगाई शहरातील ८०% महिलांना ऑस्टिओपोरोसिसच्या कारणांची माहिती नाही. निदर्शनास येते.
- ७५% महिला आपल्या आहारात कॅल्शियमचे योग्य प्रमाणात स्त्रोत वापरत नाहीत असे निदर्शनास येते.
- ८५ % महिलांना जीवनसत्त्व ड चे स्त्रोत माहिती नाही. तसेच ९०% महिला कोवळ्या सूर्यकिरणांच्या माध्यमात सकाळी जात नाहीत असे निदर्शनास येते.
- ६७% महिला व्यायाम करत नसल्याचे निदर्शनास आले.
- ८५ % महिलांना एक्झरसाईज आणि एक्झरशन मधला फरक समजत नाही असे निदर्शनास आले.

शिफारशी :

१) सकाळच्या कोवळ्या उन्हात सूर्यप्रकाशात उभे राहावे.
२) शक्य होईल तेव्हा दररोज व्यायाम करावा.
३) दररोज किमान ३० मि. पायी चालणे आवश्यक.
४) आहारात पोहा, नाचणी, चणे, बदाम, तीळ, मेथीचे दाणे, पालक, सलाद, मासे अशा पदार्थांचा आहारात समावेश करावा.
५) कॅल्शियम युक्त पदार्थांचा आहारात समावेश करावा.
६) ऑस्टिओपोरोसिस आजाराविषयी प्रसारमाध्यमे, शिक्षणसंस्था आणि [illegible] माध्यमातून जनजागृती करणे आवश्यक आहे.

"Osteoporosis is a disease of childhood which manifests in adult age !"
म्हणजे हा प्रौढावस्थेत लक्षणे दाखवणारा, पण लहान वयापासून उद्भवलेला आजार आहे. त्यावर उपाय आहेत पण नंतर उपचार करण्यापेक्षा आधीपासूनच हा आजार होऊ नये म्हणून काळजी घेणे जास्त हितावह आहे.

संदर्भसूची :

१) अन्नाचे विज्ञान व पोषणशास्त्र-डॉ.मंजुषा मोळवणे-प्रकाशन-आत्मभान प्रकाशन हिंगोली(४३१५१३)-२०१६.
२) पोषणशास्त्र-डॉ.मंजुषा मोळवणे-कैलास पब्लिकेशन- औरंगाबाद-२०००.
३) पोषण शास्त्र- पिंपळापुरे अँण्ड कं.पब्लीशर्स, महाल,नागपूर-(४४००३२)- नोव्हें-२००७.
४) मातृकला व बालविकास - प्रा.प्रियंवदा ग.लाठकर प्रकाशक-विद्या बुक पब्लीशर्स, औरंगपुरा, औरंगाबाद-जून २००८.
५) https://shodhganga.inflibnet.ac.in
६) https://www.maayboli.com
७) https://www.loksatta.com
८) https://www.dainikprabhat.com
९) https://Prahaar.in

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

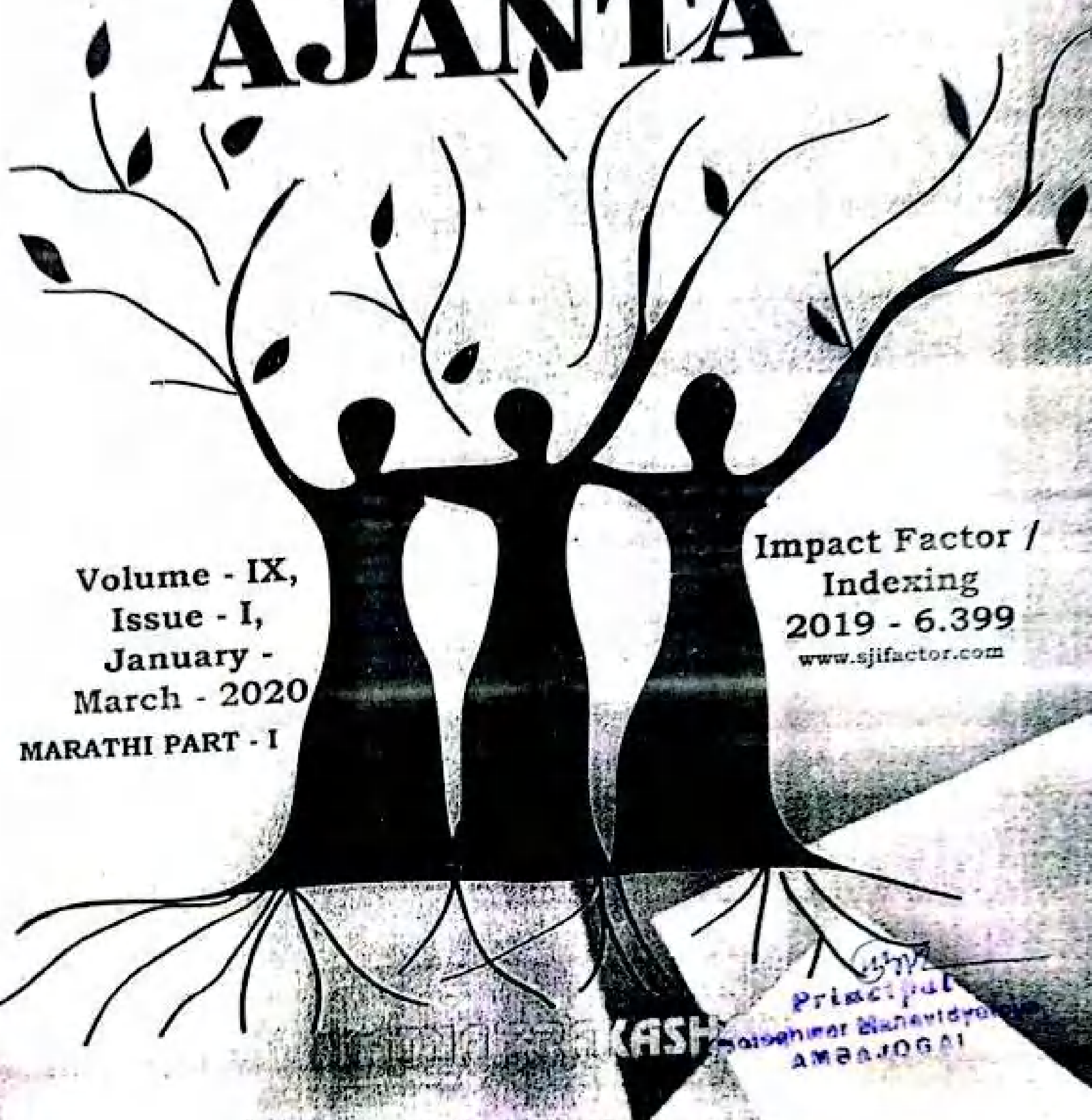

Volume - IX,
Issue - I,
January -
March - 2020
MARATHI PART - I

Impact Factor /
Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Principal
Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	महिला सबलीकरणामध्ये वसतिगृहात राहणाऱ्या युवतींचा अभ्यास प्रा. डॉ. माया खांदाट कु. मनिषा मुलचंद राठोड	५४-६२
१४	महिला सक्षमिकरणाकरिता उदयोजक्तेचा आधार प्रा. मनिषा मधुकर राऊतमारे	६३-६६
१५	६ ते १२ या वयोगटातील आदिवासी मुलांचे आरोग्य आणि मातेचे सबलीकरण यांचा सहसंबंध अभ्यासणे डॉ. माया खांदाट वैभवी गंगाधर धोटे (मापारी)	६७-७२
१६	'किरातार्जुनीयम्' महाकाव्यात वर्णित सक्षम नारी - द्रौपदी डॉ. मीनल श्रीगिरीवार	७३-७६
१७	नोकरी करणाऱ्या महिलांना कार्य व जिवन यांचा समतोल साधताना येणाऱ्या समस्या पवार शरद सुर्यकांत	७७-८०
१८	स्वयंसहाय्यता बचतगटापुढील आव्हाने व धोरणे प्रा. पितांबर विठोबाजी पिसे	८१-८४
१९	महिला उद्योजक्ता व ग्रामीण उद्योजक्ता प्रा. मस्के प्रणाली जालींदरराव	८५-८८
२०	महिला सबलीकरण आणि कायदे डॉ. माया खांदाट श्रीमती अरुणा अंबादास पुजारी	८९-९३
२१	राज्यर्षी शाहू महाराज आणि महिला मुक्ती डॉ. राम प्रल्हाद ताटे	९४-९७
२२	ग्रामीण भागातील महिला मनोरुग्ण : वास्तव स्थिती प्रा. रोहिणी निवृत्ती अंकुश	९८-१०२
२३	जागतिकीकरण आणि भारतीय स्त्री प्रा. संभाजी गौतम पटाईत	१०३-१०८

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

२२. ग्रामीण भागातील महिला मनोरुग्ण : वास्तव स्थिती

प्रा. रोहिणी निवृत्ती अंकुश
गृहविज्ञान विभाग प्रमुख, खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई, जि. बीड (महाराष्ट्र).

प्रस्तावना

जागतिक मानसिक आरोग्य दिन म्हणून १० ऑक्टोबर हा पाळला जातो १९९२ पासून हा दिवस साजरा करण्यास प्रारंभ झाला. मुळात मानसिक आरोग्य नावाची काय गोष्ट असते हेच अनेकांना माहित नसते किंवा मानसिक आरोग्यविषयी वेगळा विचार करायला हवा हेच अजून आपल्या मनात रूजलेली नाही.

सध्याच्या बदलत्या जीवनशैलीमुळे विविध आजारांचे प्रमाण वाढताना दिसून येत आहे. यात शारीरिक आजारांसोबत मानसिक आजारांचे वाढलेले प्रमाण ही चिंताजनक बाब आहे. नैराश्य, ऑटिझम, डायमेंशिया, बायोफ्लोरा, डिप्रेशन, न्यूरोटीक, स्किझोफ्रेनिया असे न माहित असलेले आजार जडतात. त्यामुळे या सर्व मानसिक आजारांबाबत माहिती आणि जनजागृती आणखी वाढली पाहिजे. ही जागरूकता काही अंशी घडत असली तरी स्त्रियांमधील मानसिक आजाराकडे मात्र पूर्णतः दुर्लक्ष होताना दिसत आहे. सध्याची महिलांच्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्याची स्थिती चिंताजनक म्हणावी अशी आहे. आपल्याच लोकांकडून होणाऱ्या अमानवीय वर्तनामुळे स्त्रियांच्या मानसिक आरोग्याची फार मोठी हाणी होत असलेले सध्याचे चित्र आहे.

सन २०२० पर्यंत डिप्रेशन हा जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा आजार ठरेल, असे जागतिक आरोग्य संघटना म्हणते. मानसिक आजार हा मोठा चिंतेचा विषय आहे. भारतात तर ही अवस्था आणखी गंभीर आहे. २४ मे हा दिवस स्किझोफ्रेनिया दिवस म्हणून पाळला जातो. याच दिवशी १८ व्या शतकात फिलीप पिनल यांनी साखळदंडांनी बांधलेल्या मनोरूग्णांची सुटका केली होती. भारतात साधारण १ कोटी लोकांना स्किझोफ्रेनिया आहे. यात दिवसेंदिवस भर पडत आहे. एकट्या नागपूरचा विचार केला तर तीन सरकारी रुग्णालये आणि एक मनोरुग्णालयात रोज ५०० मानसिक आजारांची तपासणी होते. नागपूर शहरात ५० च्या वर मानसोपचार तज्ञ आहेत. प्रत्येकाची ओपीडी २० पेशंटची गृहित धरली तर हा आकडा हजाराच्या वर जातो. मनोरूग्णांची सरासरी टक्केवारी काढली तरी दर शंभर पेशंटमागे दोन पेशंट मनोरूग्ण असल्याचे या क्षेत्रातील तज्ञांच्या रेकॉर्डवरून समोर येते.

ग्रामीण भागामध्ये तर ही स्थिती आणखी वाईट आहे. शहरात राहणाऱ्या स्त्रियांची स्थितीही फारशी चांगली आहे असे नाही. आधुनिक काळातील महिला घर आणि नोकरी, व्यवसाय अशी दुहेरी जबाबदारी पार पाडत असते. विविध पातळीवरील जबाबदारी निभावताना त्या मानसिक आजाराला बळी पडतात. शहरांमध्ये राहणाऱ्या नोकरदार महिलांमध्ये मानसिक तणाव आणि नैराश्य जास्त प्रमाणात पहायला मिळते. घर आणि ऑफीसमध्ये जबाबदारी पार पाडण्याचा दबाव त्यांना नैराश्य आणि मानसिक तणावाची शिकार बनवतो. ग्रामीण भागात याबाबत जागरूकतेचा अभाव असल्याने अशा महिला अंधश्रद्धा भादुबाबा,

Kholeshwar Mahavidyalay, AMBAJOGAI

च्या जाळ्यात फसतात. शिवाय तिथे अचारही मिळणेही दुर्लभ यामुळेच अशा महिलांना उपचार मिळाल्येन त्यांचा आजार वाढलेला असतो. यातील महत्त्वाचे कारण म्हणजे कुटुंबिक सहयोगाचाही अभाव भारतात किमान १३.७ % व्यक्ती त्यांच्या आयुष्यात मानसिक आजाराने पीडित असतील असा अंदाज आहे. सर्व साधारणपणे स्त्रियांना पुरुषांच्या दुप्पट प्रमाणात मानसिक आजार होण्याची अधिक शक्यता असते.

स्त्रियांच्या आयुष्यात प्रत्येक टप्प्यावर काही नेमके बदल होत असतात. मासिक पाळीची सुरुवात, गर्भारपण प्रसूती आणि मासिक पाळी बंद होणे, या टप्प्यांवर काही स्त्रियांना विशिष्ट मानसिक आजार होतात. परंतु मनोरूग्ण महिलांच्या बाबतीत वास्तव काही वेगळेच आहे. देशभरातील मानसिक आरोग्य केंद्रात दाखल झालेल्या चारपैकी एका महिलेला तिचेच कुटुंबीय नकोसे असल्याचे वास्तव आहे. अनेक जणींना नवऱ्यांनी शासकीय रूग्णालयात दाखल करून नंतर हात झटकल्याने निराधार, परावलंबित होतात. त्यांचे शोषणही होत राहते. उपचाराचा खर्च न परवडणे आणि मनोरूग्ण महिलांची देखभाल करणे अतिशय अवघड असल्याने नातेवाईकही त्यांना परत नेण्यासाठी उच्छुक नसतात. अनेक जणांनी तर चुकीचा पत्ता दिल्याने मनोरूग्ण महिलांना आरोग्य केंद्रातच रहावे लागत असल्याचे चित्र दिसते. मानसिक आजाराबद्दल समाजात ज्या गैरसमजुती आढळतात त्या दूर व्हायला हव्यात मात्र त्यासाठी या विषयावर संशोधन होणे गरजेचे वाटते.

अध्ययनाचे उद्देश

१. ग्रामीणभागातील महिलांमधील मनोरूग्णांचे प्रमाण अभ्यासणे
२. ग्रामीण भागातील महिलांमधील मनोरूग्णांचे कारणे अभ्यासणे
३. ग्रामीण भागातील महिला मनोरूग्णांच्या वास्तवता अभ्यासणे

अध्ययनाचे गृहीतके

१. ग्रामीण भागात महिला मधील मनोरूग्णांचे प्रमाण जास्त नाही.
२. ग्रामीण भागातील महिला मनोरूग्णांची स्थिती फार चांगली आहे, असे नाही.

मर्यादा

संशोधनासाठी अंबाजोगाई तालुका एवढेच मर्यादीत क्षेत्र निवडले आहे.

संशोधन पध्दती

१. प्रश्नावली, मुलाखत व दुय्यम स्रोताचा वापर करण्यात आला.
२. या दृच्छिक नमुना निवड पध्दतीने या भागातील मेंटल हॉस्पिटलांमधील नमून्यांचा वापर करण्यात आला.
३. या संशोधनासाठी १०० नमुन्यांची निवड करण्यात आली.
४. वर्गवारी, टक्केवारी काढण्यात आली, सांख्यिकीय चाचण्या लावण्यात आल्या.
५. निष्कर्ष व शिफारशी देण्यात आल्या.

Principal
Khaleshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

मानवाच्या उत्पत्तीपासुन आजपर्यंत, बालकापासून वृध्दापर्यंत जर कोणती गोष्ट त्यांची कायम साथ करीत असेल ती म्हणजे ताण (Stress) होय एकविसाव्या शतकात तर ताण हा परवलीचा शब्द होवून गेला आहे. एकविसावे शतक मानसिक विकारांचे शतक होण्याची संभाव्यता जाणवते (WHO)

ताण नेहमीच अपायकारक असतो असे नाही. कोणत्याही ताण नसेल तर माणूस थोड्याच वेळात निष्क्रीय आयुष्यात ताणाचे प्रमाण मीठासारखे असते. मीठ नसेल तर जेवण आळणी होईल. आणि फार वाढून गेले तर ते खारट होईल

ताण-तणावाची लक्षणे

- छातीत धडधडणे
- नखे कुरतडणे
- डोके दुखणे
- स्नायुंची कार्यक्षमता कमी होणे
- चिडचिड करणे
- झोप न येणे
- एकाग्रतेचा अभाव
- आत्मविश्वास कमी होणे
- कोरडा पडणे
- विसर भोळेपणा
- भूक न लागणे
- येरझाऱ्या मारणे
- चपनक्रियेत बिघाड
- पाठ/मान दुखणे
- उच्च रक्तदाब
- मधुमेह इत्यादी

Principal
Khoeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

ताणाशी योग्य प्रकारे जुळवून न घेता आल्यामुळे जीवनातील आनंद, स्वास्थ्य हरवलेल्या व्यक्तींची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच आहे. आरोग्याचा किरकोळ तक्रारी किंवा गंभीर आजाराचे स्वरूपात अनेक व्यक्ती ताणाची किंमत मोजताना दिसतात. ताणाचा कौटुंबिक स्वास्थ्यावर परिणाम होतो. त्याचा परिणाम असमाधान दिसते. नैराश्य अवस्था सर्वाधिक आढळते. पुरुष

Scanned with OKEN Scanner

पुरुषांच्या स्त्रियांमध्ये हा आजार होण्याचे प्रमाण दुप्पट असते. जगात सुमारे ३२ कोटी नैराश्यग्रस्त लोक असून त्यापैकी ५ कोटी (१८ %) लोक एकट्या भारतात आहेत. सध्या भारतात सुमारे ४ हजार मानसोपचारतज्ञ आहेत, असे जागतिक आरोग्य संघटनेचे म्हणने आहे.

भारतात १५ कोटी लोक कोणत्या ना कोणत्या मानसिक दडपणाखाली जीवन जगत आहेत. त्यापैकी सुमारे ५ कोटी नैराश्यग्रस्त लोक आहेत. महिलांच्या मध्ये नैराश्याचे प्रमाण खुप जास्त आहे पण त्यांना मिळणार उपचारांवरचा खर्च मात्र पुरुषांच्या मानाने कमीच आहे.

समन्वय / निष्कर्ष

देवाने बनवलेल्या स्त्री आणि पुरुष या दोघांपैकी स्त्रीवर कुटुंबाची जबाबदारी पडते. मग ती मुलांची आणि कुटुंबाची जबाबदारी पेलणारी गृहिणी असे की, नोकरी करणारी स्त्री असो, तिला कुटुंबाचा कणा म्हणता येईल, जी जी घराची जबाबदारी एखाद्या व्यवस्थीत तेलपाणी घातलेल्या मशिनसारखी पेलत असते. घरातील स्त्री प्रवासाला गेलेली असेल किंवा काही कार्यानिमित्त बाहेर असेल अशा घरात् दुर्लक्षित मुले, वृध्द माणसे आणि घराची पूर्णपणे कोलमडलेली व्यवस्था बरेचदा बघायला मिळते.

घर चालवतण्याची जबाबदारी, मुलांची काळजी घेणे, बाजार हाट करणे, आणि नोकरी किंवा शेतात काम करत करत यात स्त्रीया खूपच थकून जातात. एक चांगली बायको, सून, मुलगी, मैत्रीण होण्यासाठीचा प्रयत्न, अशा न संपणाऱ्या कर्तव्या खाली स्त्री खचून जाते. तणावपूर्ण जीवनशैली आणि लक्षणीय कामगिरी करुन दाखवण्याचा प्रयत्न याचा आज बऱ्याच स्त्रियांवर दबाव येत आहे आणि त्याचा परिणाम म्हणजे कालांतराने येणारे नैराश्य. या सर्व आव्हानांचा विचार त्यांना या नैराश्यातून आणि मानसिक तणावातून बाहेर कसे काढायचे याचा विचार करावा.

स्त्रियांच्या बाबतीत मानसिक विकार उफाळून येण्यास किंवा होण्यास कारणीभूत असणारे सामाजिक घटकही तेवढेच महत्वाचे आहेत. समाजात स्त्रियांच्या दुय्यम स्थानामुळे त्या जास्त असुरक्षित असतात. तसेच त्यांना सर्व प्रकारच्या ताणतणावांना व त्रासाला मोठ्या प्रमाणात तोंड द्यावे लागते. त्यातही पारंपारिक साच्यातील भूमिका नाकारणाऱ्या समाजपरिघाच्या बाहेर असणाऱ्या किंवा धार्मिक कारवायांच्या क्षेत्रातील स्त्रिया जास्त असुरक्षित असतात. मानसिक आजारामुळे स्त्रियांवरील हिंसा वाढू शकते. तसेच हिंसा न रोखल्यास किंवा नैराश्यसारख्या आजारांवर उपचार केले नाहीत तर पर्यायाने संबंधित व्यक्ती स्वतः इजा किंवा आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न करू शकतात.

स्त्रियांच्या मनोविकृती आणि मानसिक असमता प्रश्नांची व्याप्ती पाहता, मानसिक आरोग्यसेवा पुरवणाऱ्या क्षेत्रापुढे अनेक व मोठी आव्हाने आहेत. भारतामध्ये सुमारे १ कोटी व्यक्तींना मानसिक आरोग्य सेवा मिळण्याची गरज आहे. मात्र ही सेवा फार कमी प्रमाणात आहे. मानसिक आरोग्याबाबत कार्यक्रम केंद्रीत आमूलाग्र बदल करण्यासाठी अंदाजपत्रकात भरीव तरतूद करण्याची गरज आहे. यामध्ये स्त्रियांचे दुय्यम व त्यामुळे होणारा त्रास लक्षात घेऊन स्त्री केंद्रित पध्दती अवलंबण्याची गरज आहे. उपचारांविषयी सक्तीचे कायदे बदलायलाच हवेत.

Principal
Yogeshwar Mahavidyalaya,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

शिफारशी

१. स्त्रीयांना पूर्ण आयुष्यभर जेव्हा गरज लागते तेंव्हा, सर्व समावेशक आरोग्य सेवा मिळायला हवी.

२. एकांतवास, शॉक देणे या सहित सर्व अमानवी, क्रूर आणि मानहानीकारक उपचार पध्दतीतर तातडीने बंदी घालावी

३. पोलीस, न्यायलयासहित सर्व व्यावसायिक विविध प्रकारच्या मानसिक आरोग्यसेवा देणारे या सर्वांना स्त्री केंद्री विचारसरणी आणि लिंग भेदभावाबाबत संवेदनशील वाढणारे प्रशिक्षण द्यायला हवे.

४. स्त्रियांसाठी प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या पातळीवर मोफत मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांबाबत जास्त लक्ष घ्यायला हवे आणि जास्त संवेदनशिल असायला हवे.

५. स्त्रियांसाठी संकटकालीन उपचार केंद्रे, औषधोपचार, मानसोपचार, आणि समूपदेशन, त्याच बरोबर पुनर्वसन केंद्र व्यवसायिक मार्गदर्शन यासारख्या आवश्यक सेवा उपलब्ध असाव्यात.

६. सार्वजनिक आणि खाजगी दोन्ही विम्यांमध्ये मानसिक आरोग्यावरील खर्चाचा अंतर्भाव केला जावा.

७. मुल दत्तक देण्याच्या हक्कांचे संरक्षण व्हावे. हे करताना ती मनोरूग्ण असल्याने तीला मूल सांभाळणे शक्य नाही असे समजले जाऊ नये

८. वस्ती व शाळांमध्ये कार्यक्रमांच्या माध्यमातून मानसिक आरोग्याबाबत. लिंगभावामुळे निर्माण होणाऱ्या असुरक्षिततेबाबत आणि पुनर्वसनाबावत जनजागृती करावी.

संदर्भ सूची

१. मनमंचळ - डॉ. श्रीकांत जोशी, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद
२. मानसिक ताण-तणाव आणि योगसंस्कार - भागवत दळवी, माऊली प्रकाश, नागपूर
३. मानसिक ताणतणाव कसा रोखाल ? - डॉ. राजेंद्र बर्वे, मनोविकास प्रकाशन
४. ताण तणावाचे व्यवस्थापन - प्राचार्य गुलाबराव खेडेकर, ज्ञानेश प्रकाशन, पुणे

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November -2020

SPECIAL ISSUE

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.S.N.Jadhavar
Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's College,
Dabiphal (Wadmauli)
Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : *www.aadharsocial.com* Aadhar PUBLICATIONS

Principal
Khoieshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 265 (CCXLV) | ISSN : 2278-9308 November, 2020

Impact Factor – 7.675 ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November - 2020

ISSUE No – CCLXV (265)

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.S.N.Jadhavar
Editor :
Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's Collage, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Dr.R.M.Hajari
Executive Editor:
Principal
Sham Gadale Art's Collage, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Aadhar International Publications
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Principal
Khoieshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

Scanned with OKEN Scanner

ISSN : 2278-9308
November, 2020

47	मराठी स्त्रीवादी साहित्यात नियतकालिकांचे योगदान योगिता कालिदास गोडणकर	174
48	नारी जागृतीच्या अग्रदूत - श्रीमती लक्ष्मीबाई केळकर डॉ. देवयी मुकुंद अरविंद	180
49	संतजनाबाई आणि त्यांच्या अभंगातून समाजातील वास्तविक स्वरुप दिपिका हिम्मत पवार	183
50	१९९० नंतरच्या स्त्रीवादी कवितेतील जाणिवा डॉ.फारुक अहमद सावतांवोळी	187
51	महिलांचे सामाजिक क्षेत्रातील योगदान प्रा.डॉ.गजानन नत्थुजी कळंबे	191
52	भारतातील लिंगभाव समस्या : एक गंभीर समस्या प्रा. गजेंद्र एम. कढव	196
53	गांधीजींच्या आत्मकथनातून दिसणारे स्त्री विश्व प्रा. डॉ. गणेश राऊत	199
54	विविध जातीजमाती मधील स्त्रियांचे आर्थिक उत्पन्नातील महत्व प्रा. डॉ. गव्हाळे बी.व्ही	205
55	सईबाई : परिवर्तनाच्या वाटेवरील नंदादीप प्रा. डॉ. गोविंद काळे	210
56	बीड जिल्ह्यातील लिंगगुणोत्तराचा भौगोलिक अभ्यास डॉ.बापूराव त्रिंबक गुजर	213
57	हैदराबाद मुक्ती लढ्यात : स्त्रियांचे योगदान हाके रेणुका प्रकाशराव	220
58	भारतमें महिलाओं के सशक्तीकरण में शिक्षा की भूमिका और राष्ट्र निर्माण हर्षकुमार	224
59	महिला अत्याचार प्रा. सचिन पंढरी खेडकर	229
60	भारतीय प्रशासनातील महिलांचे योगदान डॉ.पी.एस.लोखंडे	234
61	भारतीय स्वतंत्र्य क्रांतिकारी स्त्रियाचे योगदान लोणकर सिंधू निवृत्ती	236
62	भारतमें आदर्श संसदीय लोकतन्त्र चन्द्रप्रकाश माली	240
63	क्रांती विरांगना इंदुताई पाटणकर प्रा.डॉ.सौ.मंजिरी म. कुलकर्णी	248
64	स्त्रिशिक्षणाची प्राचीन, मध्ययुगीन, आधुनिक काळातील वाटचाल प्रा. स्मितल रावसाहेब मोरे	252
65	भारतीय समाजातील कन्या भ्रुणहत्या : कारणे आणि उपाय योजना प्रा. मंदाकिनी निहीते / डॉ. बी. एम. कऱ्हाडे	257
66	महात्मा जोतीबा फुले कालीन स्त्री जीवन प्रा.डॉ.नितीन बावळे / पांढरकर श्रीधर मुरलीधरराव	261
67	ग्रामीण महिलाओं की समस्याएं प्रेमकिशोर बेड़ा	264
68	गानसम्राज्ञी किशोरीताई अमोणकर प्रा.संतोष किसनराव खंडारे	268
69	बदार मजूर स्त्रिया: सद्यस्थिती व वास्तव डॉ. जगन्नाथ सावंत	271

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

47	मराठी स्त्रीवादी साहित्यात नियतकालिकांचे योगदान योगिता कालिदास चोंडणकर	174
48	नारी जागृतीच्या अग्रदूत - श्रीमती लक्ष्मीबाई केळकर डॉ. देवश्री मुकुंद अरविंद	180
49	संतजनाबाई आणि त्यांच्या अभंगातून समाजातील वास्तविक स्वरुप दिपिका हिम्मत पवार	183
50	१९९० नंतरच्या स्त्रीवादी कवितेतील जाणिवा डॉ.फारुक अहमद सावतांबोळी	187
51	महिलांचे सामाजिक क्षेत्रातील योगदान प्रा.डॉ.गजानन नत्थुजी कळंबे	191
52	भारतातील लिंगभाव समस्या : एक गंभीर समस्या प्रा. गजेंद्र एम. कढव	196
53	गांधीजींच्या आत्मकथनातून दिसणारे स्त्री विश्व प्रा. डॉ. गणेश राऊत	199
54	विविध जातीजमाती मधील स्त्रियांचे आर्थिक उत्पन्नातील महत्त्व प्रा. डॉ. गव्हाळे बी.व्ही	205
55	साईबाई : परिवर्तनाच्या वाटेवरील नंदादीप प्रा. डॉ. गोविंद काळे	210
56	बीड जिल्ह्यातील लिंगगुणोत्तराचा भौगोलीक अभ्यास डॉ.बापूराव त्रिंबक गुजर	213
57	हैदराबाद मुक्ती लढ्यात : स्त्रियांचे योगदान हाके रेणुका प्रकाशराव	220
58	भारतमें महिलाओं के सशक्तीकरण में शिक्षा की भूमिका और राष्ट्र निर्माण हर्षकुमार	224
59	महिला अत्याचार प्रा. सचिन पंढरी खेडकर	229
60	भारतीय प्रशासनातील महिलांचे योगदान डॉ.पी.एस.लोखंडे	234
61	भारतीय स्वतंत्र्य क्रांतिकारी स्त्रियांचे योगदान लोणकर सिंधू निवृत्ती	236
62	भारतमें आदर्श संसदीय लोकतन्त्र चन्द्रप्रकाश माली	240
63	क्रांती विरांगना इंदुताई पाटणकर प्रा.डॉ.सौ.मंजिरी म. कुलकर्णी	248
64	स्त्रिशिक्षणाची प्राचीन, मध्ययुगीन, आधुनिक काळातील वाटचाल प्रा. स्मितल रावसाहेब मोरे	252
65	भारतीय समाजातील कन्या भ्रुणहत्या : कारणे आणि उपाय योजना प्रा. मंदाकिनी निहीते / डॉ. बी. एम. कन्हाडे	257
66	महात्मा जोतीबा फुले कालीन स्त्री जीवन प्रा.डॉ.नितीन बावळे / पांडरकर श्रीधर मुरलीधरराव	261
67	ग्रामीण महिलाओं की समस्याएं प्रेमकिशोर बेड़ा	264
68	गानसम्राज्ञी किशोरीताई अमोणकर प्रा.संतोष किसनराव खंडारे	268
69	बाजार मजूर स्त्रिया: सद्यस्थिती व वास्तव डॉ. जगन्नाथ सावंत	271

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

B.Aadhar' International Peer Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 265 (CCLXV)
ISSN 2278-9308 November 2020

लॉकडाऊन आणि स्त्रियांच्या ताणतणावात वाढ

प्रा. रोहीणी निवृत्ती अंकुश.
गृहविज्ञान विभाग प्रमुख खोलेश्वर महाविद्यालय ,अंबाजोगाई . जिल्हा बीड. 431517

जागतिक आरोग्य संघटनेच्या म्हणण्यानुसार हिंदुस्थानामध्ये दर पाच महिलांपैकी एक महिला तर दर बारा पुरुषांपैकी एक पुरुष मानसिक आजार आजाराला बळी पडतो. यावरून मानसिक आजारात महिलांचे प्रमाण चिंताजनक असल्याचे दिसून येते. संपूर्ण राष्ट्रीय आरोग्याचा विचार करता महिलांच्या आरोग्य त्याला त्यामध्ये असाधारण महत्त्व आहे, हे नाकारून चालणार नाही. मात्र आज आपल्या देशामध्ये महिलांचे शारीरिक व मानसिक आरोग्य ही चिंतेची आणि चिंतनाची बाब बनली आहे.ग्रामीण भागांमध्येही स्थिती तर आणखीनच वाईट आहे.

मानसिक आरोग्यातील अस्वस्थता वाढत चालली आहे. हिंदुस्थानात किमान 13.7 टक्के व्यक्ती त्यांच्या आयुष्यात मानसिक आजाराने पिडीत असतील असा अंदाज आहे . सर्वसाधारणपणे स्त्रियांना पुरुषांच्या दुप्पट प्रमाणात मानसिक आजार होण्याची अधिक शक्यता असते . ही तफावत असण्याच्या काही कारण शरीरशास्त्र यांचा समावेश असला तरी अंतर्भाग असल्या असण्याची शक्यता असली तरी आपल्यावर असलेल्या संस्कृतीचा पगडा आणि लिंगभेद ही महत्त्वाची कारणे आहेत . यातच कोरोनाचे आलेले संकट यामुळे यात आणखीनच भर पडली .

अचानक आलेले हे संकट आणि लॉकडाऊन काळ यामुळे मानसिक आजाराचे प्रमाण वाढत चालले आहे. महाराष्ट्र राज्यात लोकसंख्येचा जर विचार केला तर सुमारे आठ ते दहा लाख मानसिक आजाराने ग्रस्त आहेत. म्हणजेच मानसिक आरोग्याची समस्या जास्त वाढत असल्याचे आढळते .

नुकताच केलेल्या एका सर्वेक्षणात असं समोर आलं आहे की ,भारतातील तब्बल 61 % जनता मानसिक तणावाखाली जगत आहे याद्वारे करण्यात आलेल्या सर्वेक्षणात म्हणजे 1997 ते 2020 दरम्यान जन्मलेले लोक आणि मिलेनियर म्हणजे 1981 आणि 1996 दरम्यान जन्म घेतलेल्या सहाशे लोकांना ऑनलाइन प्रश्न विचारण्यात आलेले लॉकडाऊनचा परिणाम पुरुषांपेक्षा महिलांच्या जीवनावर जास्त झाला असल्याचे देखील या सर्वेक्षणातून स्पष्ट झाला आहे. लॉकडाऊन मुळे घरातील नोकरदार वर्ग देखील कामावर येऊ शकत नाहीत. त्यामुळे मोठ्या कुटुंबातील महिलांवर कामाचा जास्त तणाव पडत आहे . महिलांना घरकाम करून त्यानंतर वर्क फ्रॉम होम करावा लागत आहे. घर काम केल्यामुळे महिलांवर शारीरिक ताण येतो तर आठ-दहा तास ऑफिसचे काम केल्यामुळे महिलांवर मानसिक ताण येतोय त्यामुळे सध्या महिला या दोन्ही समस्यांचा सामना करत आहेत.

लॉकडाऊन मुळे बहुतांश लोक आपल्या घरीच आहेत आणि आपल्या कुटुंबासमवेत वेळ घालवत आहेत. मात्र जगभरातून गृहकलह आणि घटस्फोटाच्या घटना मोठ्या प्रमाणावर समोर आल्या. काही अभ्यासकांच्या म्हणण्यानुसार लॉकडाऊन सुरू झाल्यापासून गृहकलह या तक्रारींमध्ये तब्बल दुपटीने वाढ

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

झाली आहे. घर म्हणजे लॉकडाउन काळात संपूर्ण कुटुंबाने एकत्रितपणे राहून वेळ घालवणे अपेक्षित होते मात्र त्यांच्या या तक्रारी दुप्पट होत ही विरोधी बाब आहे. लॉकडाउन काळातील महिला ताणतणावाची कारणे अभ्यास करण्याच्या दृष्टिकोनातून हा विषय निवडण्यात आला होता.

- संशोधनाचे उद्देश:-

1) लॉकडाउन काळातील गृहकलहांचे कारणे अभ्यासणे.

2) लॉकडाउन मध्ये महिलांमधील ताणतणावाची कारणे अभ्यासणे .

- गृहितक:-

- लॉकडाउन मध्ये महिलांमधील मानसिक ताण तणावाचे प्रमाण कमी आहे.

- लॉकडाउन मध्ये गृह कलहाचे प्रमाण कमी आहे .

- मर्यादा :-

- संशोधना करिता फक्त अंबेजोगाई तालुका इतकेच मर्यादित क्षेत्र होते.

- संशोधन पद्धती:-

नमुना निवड- या संशोधनाकरिता यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीचा वापर करण्यात आला. यामध्ये एकूण शंभर नमुन्यांचा अभ्यास करण्यात आला प्रश्नावली पद्धती म्हणून घेण्यात आली. सर्वेक्षणे, मुलाखती व सांख्यिकीय चाचण्या वापरण्यात आल्या .

- चर्चा व निष्कर्ष :-

महिलांचे मानसिक आरोग्य हा एक गहन विषय आहे . ताण आणि नैराश्य हे मानसिक आरोग्याशी संबंधित सर्वाधिक चर्चेत असणारा मुद्दा आहे. महिलांच्या रोजच्या आयुष्यातील घटना, झगडा ,भांडण ,नकार ,विरह ,आर्थिक व्यवस्थापन आणि लॉकडाउन काळात एकत्र राहणे, स्वतःसाठी वेळ देणे हे ताण वाढवणारे घटक आहेत . यामुळे व्यक्तीच्या वागणुकीत बदल होतात. एकदम उत्तेजित किंवा दुःखी होणे, हसणे, रडणे , गोंधळल्यासारखे वागणे , इकडे तिकडे फिरणे, विसरणे किंवा एकटक बघत राहणे ही स्थिती साधारण दोन दिवस राहते . उदासीनता चिडचिडेपणा वाढतो यामुळे त्यांच्यामध्ये हे अंतर निर्माण होते. - लॉकडाउन मध्ये गृहकलहांचे प्रमाण वाढल्यामुळे महिलांमधील ताणतणावाचे प्रमाण 80% महिलांमध्ये वाढल्याचे दिसून आले .

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

B.Aadhar International Peer Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO. 265 (CCLXV)
ISSN: 2278-9308
November, 2020

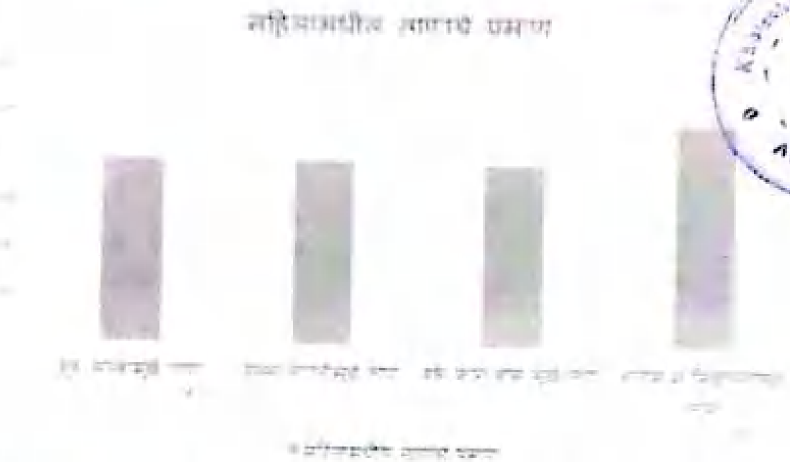

- महिलांचे लॉकडाउन काळातील वेतन कपात करण्यात आल्यामुळे 92% महिलांमध्ये ताणचे प्रमाण वाढले असे निदर्शनास आले.

- घरकाम करणाऱ्या महिला लॉकडाउन काळात सुट्टीवर असल्याने ,घर कामाच्या येणाऱ्या ताण आणि त्यामुळे येणारा थकवा 96% महिलांना यामुळे ताण आल्याचे आढळले .

- पुरुष या काळात घरात आहेत ,कुठलेही काम करत नाहीत ,याचाही ताण 87% महिलांना आल्याचे निदर्शनास आले.

- लॉकडाउन काळात घरकाम आणि ऑफिसचे वर्क फ्रॉम होम यामुळे पुरेसा आराम न मिळाल्याने 98% महिलामधील तानाचे प्रमाण वाढल्याचे निदर्शनास आले.

- शिफारसी:-

1) आपल्या आवडीचा छंद जोपासणे गरजेचे आहे. खेळामुळे व्यक्ती आनंदी राहत असतो.

2) ध्यानधारणा, सूर्यनमस्कार ,योगा यामुळे देखील ताण तणाव खूप प्रमाणात कमी होतो.

3) रोज अर्धा तास व्यायाम करावा .योग- ताणतणाव मध्ये योगा सारखा दुसरा उत्तम पर्याय नाही . त्यामुळे मानसिक आणि शारीरिक आरोग्य उत्तम राहण्यास मदत होते.

4) शरीर व मनाला आराम द्यायला शिका प्रत्येक कठीण परिस्थितीतून मार्ग निघतोच.

5) पूर्ण व शांत झोप घ्यावी .चांगली झोप येण्यासाठी सकस आहार घ्यावा व कॅफीन सारखे पदार्थ टाळावेत.

6) आपल्या व्यग्र वेळापत्रकामुळे मधून नातेवाईकांना भेटावे याची चिंता सतावतात त्या योग्य त्या व्यक्तीजवळ बोलून दाखवाव्यात

7) तडजोड करायला शिका, मनाचा मोठेपणा दाखवून थोडे नमते घेऊन समझोता केल्यास बऱ्याच अडचणी दूर होतात .

8) आहे तसे स्वीकारा.

9) समस्येकडे सकारात्मक दृष्टीने बघा, म्हणजे त्याचे निवारण ही आपल्या दृष्टीस येते.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay,
AMBAJOGAI

10 जास्त ताणाचा मध्ये सतत नकारात्मक विचार करून अनर्थ करण्यापेक्षा डॉक्टरांची मदत घ्यावी.

- संदर्भसूची :-

1. स्ट्रेस मॅनेजमेंट- डॉ. गिरिश पटेल- साकेत प्रकाशन ,औरंगाबाद.
2. बिकट परिस्थिती उत्तम अर्थशास्त्र - अभिजित बॅनर्जी -मधुश्री पब्लिकेशन ,पुणे.
3. https://www.loksatta.com/lokarogya-news/stress-and-depression-125...
4. https://zeenews.india.com/ 5-easy-tips-to-overcome-stress-in-minutes/297113
5. https://www.orfonline.org/marathi/the-gendered-footprint-of-covid19-in-india-64093/
6. https://www.tarunb
7. harat.net/Encyc/2020/7/26/stress-and-mental-health.html

Principal
...holeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November -2020

SPECIAL ISSUE

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:
Dr.S.N.Jadhavar
Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's College,
Dahiphal (Wadmauli)
Tq.KAIJ.,Dist. BEED

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com Aadhar Publications

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Impact Factor - 7.675
ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November - 2020

ISSUE No - CCLXIV (264)

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.S.N.Jadhavar
Editor :
Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's College, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Dr.R.M.Hajari
Executive Editor:
Principal
Sham Gadale Art's College, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Aadhar International Publications
For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

87

Impact Factor - 7.675
ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

November - 2020

ISSUE No - CCLXIV (264)

INDIAN WOMEN : PRESENT, PAST AND FUTURE

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor :
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.S.N.Jadhavar
Editor :
Head, Deptt. of History,
Sham Gadale Art's College, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Dr.R.M.Hajari
Executive Editor:
Principal
Sham Gadale Art's College, Dahiphal (Wadmauli) Tq.KAJJ,.Dist. BEED.

Aadhar International Publications

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

87

20	कौटुंबिक हिंसाचार — प्रा. डॉ. [illegible]	[illegible]
21	स्त्रीवादी साहित्य — [illegible]	[illegible]
22	'गावीत [illegible]' [illegible] — प्रा. [illegible]	[illegible]
23	प्रतिमा इंगोलेंची कथा : स्त्रियांच्या दु:खाची कहाणी — डॉ. [illegible]	[illegible]
24	१९९० नंतरच्या स्त्रीवादी कवितेतील [illegible] — [illegible]	[illegible]
25	स्त्री समाज सुधारक — प्रा.डॉ. [illegible]	[illegible]
26	गुप्तकालीन स्त्री जीवन — [illegible]	[illegible]
27	स्त्रीवाद : स्वरूप आणि संकल्पना — प्रा. [illegible]	[illegible]
29	प्राचीन भारतीय विदुषी [illegible] योगदान — प्रा. [illegible]	[illegible]
30	भांडे — कपडे करणा–या स्त्री मजुरांची भूमिका व समस्या — डॉ. रविंद्र बापुराव शिंदे/ प्रा. [illegible]	[illegible]
31	पुरुष प्रधान संस्कृतीत स्त्रियांचे सबलीकरण' आणि स्त्रियांवर होणारा हिंसाचार — कु. [illegible]	[illegible]
32	राजमाता जिजाबाई कार्य की प्रासंगिकता — डॉ. [illegible]	[illegible]
33	महाराष्ट्र विधिमंडळात महिला प्रतिनिधित्व — प्रा. डॉ. [illegible]	[illegible]
34	ग्रामीण स्त्रियांच्या समस्या [illegible] ऐतिहासिक अभ्यास — डॉ. [illegible]	[illegible]
35	मराठी कवितेतील स्त्री-जाणीवा — डॉ. [illegible]	[illegible]
36	'मुखेडच्या 'दशरथेश्वर' मंदिरावरील [illegible] कामशिल्प' — प्रा. डॉ. अरविंद [illegible]	169

Principal
[illegible] Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

88

प्राचीन काळी एखाद्या स्रीच्या पतीचे निधन झाले तर त्या स्रीला सती जावे लागत असे राजस्थान मध्ये युद्धात आपला राजा मारला गेला हे समजल्यानंतर राणी पद्मावती सती गेल्याचे दिसुन येते. राजाराम मोहन रॉय या समाज सुधारकांनी सती प्रथा बंद करण्यासाठी ब्रिटीश राजवटीत शर्थीचे प्रयत्न करुन १८२८ मध्ये सती प्रथा बंदी कायदा करण्यास भाग पाडले होते पण या कायद्यानंतर हि भारतातील सती प्रथा चालु असलेली दिसुन येते. कौटुंबीक हिंसाचारास हुंडापध्दती हि देखील कारणीभुत आहे हुंडा पध्दती हि फक्त हिंदु धर्मापुरतीच मर्यादीत नसुन ती मुस्लीम बौद्ध, शिख, ख्रीश्चन धर्मातील लोकामध्ये दिसुन येते. हुंडा घेणे किंवा हुंडा देणे हे समाजात प्रतीष्ठेचे मानले जाते. वेबेस्टच्या शब्दकोशा नुसार हुंडा संपत्ती किंवा वस्तु आहे जी विवाहाच्या वेळी वधुकडुन तिच्या पतीला दिली जाते. जर वधुला हुंडा कमी दिला असेल तर तीचा सासरच्या मंडळीकडुन छळ होत असतो. मुस्लीम समाजात हि तलाक च्या नावाखाली स्त्रियावर अत्याचार केले जातात. धर्माच्या नावावर अनेक स्त्रिया हा अत्याचार सहन करत असतात तसेच एखाद्या स्रीला कुटुंबाच्या बाहेर काढले जाते देवदासी हि प्रथा देखील स्त्रियांवरील हिंसाचारात मोडते, देवदासीवर अनेक वेळा अत्याचार होताना दिसुन येतात. विधवा स्त्रियांना हि कौटुंबीक हिंसाचारास लागते जर एखाद्या स्रीच्या पतीचे निधन तरुणपणातच झाले तर त्याचे खापर हि स्रीवर फोडले जात होते.

संशोधनाचा उद्देश :

कौटुंबीक हिंसाचार आणि स्त्रिया हे संशोधन करत असताना संशोधनाचे उद्देश निश्चीत केलेले आहेत ते खालील प्रमाणे आपणास सांगता येतील.

१) कौटुंबीक हिंसाचार हि समस्या जाणुन घेणे हा संशोधनाचा उद्देश आहे.

२) स्त्रियांच्या समस्याची तीव्रता जाणुन घेणे हा संशोधनाचा उद्देश आहे.

वरील उद्देशाला अनुसरुन आपणास काही गृहीतके मांडावी लागतील गृहीतकाच्या आधारे आपणास संशोधन करता येईल.

संशोधनाची गृहीतके :

एकदा समस्या निर्धारणाचे कार्य संपन्न झाले की निर्धारीत समस्येची संभाव्य उत्तर विधानाच्या स्वरुपात मांडण्याच्या कार्याकडे संशोधकाने वळणे उपयुक्त ठरते हि संभाव्य उत्तरे किंवा समस्येवरील पर्यायी तोडगे म्हणजेच गृहितकृत्ये होत. वेबेस्टर शब्दकोशानुसार गृहीत कृत्य किंवा उपकल्पना म्हणजे गृहीत धरलेले विधान, तत्व, किंवा अट होय.

१) व्यसनाधीनतेमुळे कौटुंबीक हिंसाचार होतो.

२) निरक्षरता किंवा शिक्षणाचा अभाव महिलांच्या कौटुंबीक हिंसाचारास जबाबदार आहे.

तथ्य संकलन :

तथ्य संकलन हे संशोधनाचा पाया आहे. तथ्य संकलनाच्या दोन पध्दती आहेत. एक प्राथमीक तथ्य दुसरे द्वितीयक तथ्य (स्रोत) या संशोधनात द्वितीय स्रोताचा अवलंब करुन संशोधन कार्य केले जाणार आहे. यात द्वितीय स्रोतामधील प्रकाशीत साहित्य, पुस्तके इत्यादीचा उपयोग करुन संशोधन कार्य पुर्ण केले आहे.

आज आपण समाजामध्ये कौटुंबीक हिंसाचार होताना पाहतो याचे कारण म्हणजे पुरुषामधील व्यसनाधिनता हे ही स्त्रियावर कौटुंबीक हिंसाचार घडण्यास महत्वाचे कारण मानले जाते व्यसनाधिनतेच्या आहारी गेल्यानंतर पुरुष स्त्रियावर अत्याचार करताना दिसुन येतात. पुरुष नशेत असताना स्त्रियावर बलात्कार होण्याचे प्रमाण ही वाढताना दिसते आज देशात अनेक ठिकाणी नशेच्या आहारी गेलेल्या पुरुषाने स्त्रियांना मारहान केलेली आहे. स्त्रियांना घटस्फोट दिलेला आहे मुस्लीम धर्मीयामध्ये व्यसनाधीन पुरुषांनी तलाकाच्या भीती द्वारे स्त्रियांवर अत्याचार केलेले आहेत. व्यसनाधिनतेमुळे स्त्रियांचे कौटुंबीक जीवन हे अतीशय दुख: दायक बनले आहे. पुरुषातील व्यसनामुळे स्त्रियांमध्ये असुरक्षीततेची भावना दिसुन येते पुरुष व्यसनाधीन असल्यामुळे स्त्रियांना आपल्यावरील अन्याय सहन करावा लागतो म्हणजे स्त्रियावर कौटुंबीक हिंसाचार होण्यास व्यसनाधीनता हे महत्वाचे कारण आहे.

कौटुंबीक हिंसाचारास निरक्षरता हे देखील महत्वाचे मानले जाते अशीक्षीत स्त्रियांच्या बाबतीमध्ये कौटुंबीक हिंसाचाराचे प्रमाण जास्त आहे पती हाच परमेश्वर मानला जात असल्यामुळे स्रियांवर अत्याचार होतात भारतात स्री साक्षरतेचे प्रमाणे २००१ च्या जनगणनेनुसार ५४.१६% आहे. अशीक्षीत स्त्रियांना आपल्या अधिकाराची जाणीव झालेली नसते. आपल्यावर होणाऱ्या अत्याचाराच्या विरोधात कोणकोणते कायदे आहेत याची त्यांना जाणीव नसते तसेच अन्यायाच्या विरोधात अशिक्षीत असल्यामुळे कोठेही वाच्यता करत नाहीत. म्हणजेच शिक्षणाच्या अभावामुळे स्री या कौटुंबीक हिंसाचारास बळी पडलेल्या आहेत. अशीक्षीत पणामुळे बालविवाह पडदा पध्दती, हुंडा प्रथा, विधवांचा प्रश्न, अशा अनेक अडचणींना स्त्रियांना सामोरे जावे लागते.

निष्कर्ष :

१. पुरुषांच्या व्यसनाधिनतेमुळे स्त्रियांवरील कौटुंबीक हिंसाचार झालेला दिसुन येतो.

Principal

89

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO, 264 (CCLXIV) | November, 2020

२. कोटुंबीक हिसाचारास अशिक्षीत महिला बळी पडलेल्या दिसतात.
३. धार्मीक रुढीमुळे कौटुंबीक हिसाचाराचे प्रमाणे वाढताना दिसते.
४. स्त्री - पुरुष समानता नसल्यामुळे कौटुंबीक हिंसाचारास स्त्रिया बळी पडतात.

संदर्भ सुची :

१. प्रा. मनोहर तोटरे, 'समाजशास्त्र' विद्याभारती प्रकाशन लातुर - २००५
2. M.G. Gupta, & D.D. Sharma, "Indian Social Problems." Sahitya Bhawan Publications Agra -2007
३. डॉ. सुधीर बोधनकर, प्रा. विवेक अलोनी, सामाजिक संशोधन पद्धती श्री. साईनाथ प्रकाशन नागपुर २००७
४. डॉ. सुधा काळदाते, 'भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या', विद्या बुक्स पब्लीशेर्स औरंगाबाद.

Lecturer
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai Dist. Beed

Principal

90

Scanned with OKEN Scanner

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX, Issue - II,
April - June - 2020
Marathi Part - I

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta
Prakashan

Scanned with OKEN Scanner

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	महाराष्ट्रातील जलसमस्या व पर्यावरण आणि उपाययोजना **डॉ. भारत एम. राठोड**	१-७
२	मावणाड्याने पर्यावरण : का अशी झालीत गावे ? **प्रा. डॉ. कोतमे धिरजकुमार सत्येकाल**	८-१०
३	पर्यावरण संवर्धन व समाजाची जबाबदारी **डॉ. गंगणे जीवन सुदामराव**	११-१६
४	जल प्रदुषण - एक गंभीर समस्या **प्रा. राहूल एम. खंडारे**	१७-२०
५	ई-कचरा आणि पर्यावरणा समोरील समस्या **प्रा. राजेश अनंतराव कांबळे**	२१-२४
६	पर्यावरण आणि शासनाची धोरणे **डॉ. संदिप बी. नेरकर**	२५-३०
७	लोकसंख्या वाढीचे आर्थिक विकासावर परिणाम **डॉ. सांगळे सुधाकर**	३१-३८
८	पर्यावरण आणि शेती **प्रा. डॉ. सर्जेराव गंगाधर गोल्हे**	३९-४३
९	पर्यावरण जागरुकता - एक आव्हान **डॉ. शरद जे. मेश्राम**	४४-४८
१०	पर्यावरण संरक्षण आणि सहकारी संस्था **प्रा. डॉ. पुरी तात्या बालकिशन**	४९-५२
११	माणसाची गोष्ट आणि पर्यावरण **प्रा. डॉ. येवले शंकरानंद किशनराव**	५३-५६
१२	ओझोन थराची कारणे आणि परिणाम **प्रा. आवटे भाऊ दगडोबा**	५७-६०
१३	पर्यावरणवादी साहित्य व त्याचे महत्व : एक अध्ययन **प्रा. डॉ. करंजकर दत्तात्रय श्रीहरी**	६१-६३

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

१०. पर्यावरण संरक्षण आणि सहकारी संस्था

प्रा. डॉ. पुरी तात्या बालकिशन
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई.

प्रस्तावना

एकमेका साहाय्य करू अवघे धरू सुपंथ व सहकारातून समृद्धीकडे या सहकार मुल मंत्रा नुसार अनेक सामाजिक राजकीय नेत्यांनी सहकार चळवळीची वाढ करण्यासाठी स्वतःला वाहून घेतले.सहकार क्षेत्राने देशाच्या अर्थव्यवस्थेत भर घातली तसेच कृषी, शिक्षण, बँका, कारखाने, दुग्ध व्यवसाय, बांधकाम, मत्स्य, पर्यावरण आदी अनेक क्षेत्रात सहकार राने जगभर पाय रोवले आहे सहकार चळवळीचा उगम अठराव्या शतकाच्या अगदी शेवटी झाला रॉबर्ट ओवेन हा सहकार चळवळीचा जनक आहे. 1844 मध्ये इंग्लंडमधील रॉचडेल या गावी 28 विणकरांनी एकत्र येऊन रॉशडेल पायोनियर्स ही संस्था सुरू केली आणि सहकार चळवळीचा नव्या स्वरूपात पुनर्जन्म झाला भारतात ब्रिटिश राजवटीत 1904 मध्ये पहिला सहकारी कायदा झाला. आज आज शेती, बँका, कारखाने, शिक्षण, पर्यावरण आदी क्षेत्रात सहकाराचा मोठा वटवृक्ष देशभर पसरलेला आहे.

स्वातंत्रोत्तर काळात प्रत्येक राज्यात खेड्याच्या पातळीवर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक, राज्यपातळीवर, राज्य सहकारी सहकारी बँका देशभर स्थापन झाल्या. पतपुरवठा बरोबर सहकाराच्या माध्यमातून शेतमालावर प्रक्रिया सुद्धा होऊ लागली. याचे उत्कृष्ट उदाहरण म्हणजे सहकारी साखर कारखाने पद्मश्री विखे पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली 1949 मध्ये प्रवरानगर येथे पहिला सहकारी साखर कारखाना स्थापन झाला. गुजरात राज्याने दुग्ध व्यवसायात सहकाराचे माध्यम प्रभावी वापरले. ते अमूल या संस्थेने 1960 मध्ये रुपयाचे अवमूल्यन झाल्याने टंचाई निर्माण झाली किमती वाढल्या तेव्हा सहकारी अपना बाजार सुरु झाला. थोडक्यात स्वातंत्र्योत्तर काळात सहकाराची सर्वकष वाढ झाली.

सहकाराचा अर्थ

सहकार म्हणजे एकत्र काम करणे मानवी संस्थे येवढे सहकाराचे तत्त्व प्राचीन आहे कौटुंबिक व सामाजिक जीवनाचा सहकार हा आधार आहे सहकार या भावनेतून मानवी समाज एकत्र येऊन विकसित झालेला आहे सहकाराला संस्थात्मक स्वरूप देऊन मानवाने विविध पातळीवर आपला विकास साधण्याचा प्रयत्न केला आहे सहकाराच्या अनुषंगाने अनेक पातळ्यांवरून विचार होता हे जसे कृषी ,दुग्ध ,व्यवसाय, ग्राहक भांडारे, सामाजिक सेवा, बँका, उद्योग, पर्यावरण, शिक्षण आदी सहकार या शब्दाचा मराठी शब्दकोशात शब्दशः अर्थ सह म्हणजे सहाय्य, बरोबर संगतीने आणि कार म्हणजे परस्परांच्या साहयाने कार्य करणे होय सहकार म्हणजे संयुक्तपणे एकत्रपणे करावयाचे कार्य होय. पॉल लंम्बर्ट यांनी सहकाराची व्याख्या अधि व्यापक आणि संयुक्तिक केलेली आहे ती अशी,'स्वतःच्या उन्नतीसाठी व्यक्ती समूहाने स्थापन केली नियंत्रित केलेली लोकशाही मार्गाने

Principal
'holeshwar Mahavidyalay'
AMBAJOGAI

चालवलेली आणि सभासदांच्या इतर समाजाच्या सेवेसाठी निर्माण केलेली संघटना म्हणजे सहकारी संस्था होय सहकारात संघटन सभासदत्व समता व उद्देश ही वैशिष्ट्ये आहेत.

आज एकविसाव्या शतकात निसर्गचक्रातील मानवी हस्तक्षेपामुळे अनेक संकटे निर्माण झाली आहेत यामध्ये सर्वात मोठे संकट म्हणजे पर्यावरण प्रदूषणाची होय.मानवाने स्व स्वार्थासाठी पाणी, हवा ,जमीन ,जंगल ,सूर्यप्रकाश, पशुपक्षी, यांचा उपयोग अनिर्बंधपणे केल्यामुळे पर्यावरणाचा समतोल ढासळला आहे. यामुळे दुष्काळ , महापूर ,वादळे, रोगराई, महामारी, आदी नैसर्गिक संकटे वाढत आहेत. नैसर्गिक व मानव निर्मित पर्यावरण समस्या सोडविण्यासाठी जगभर प्रयत्न सुरू आहेत. जून 1992 मध्ये संयुक्त राष्ट्राने रि ओदे जानेरो(ब्राझील) येथे पर्यावरण व विकासावर दुसरी जागतिक परिषद भरवली या परिषदेच्या ठरावाचे पालन प्रत्येक देशाने करावे हे असे ठरवले होते. पर्यावरणीय अर्थसाहय या या विषयावर 2010 मध्ये तीआनजीन येथे बैठक संपन्न झाली पर्यावरण बदलाच्या समस्येला तोंड देण्यासाठी विकसनशील राष्ट्रांना विकसित राष्ट्रांनी वित्तीय सहाय्य करावे असा मुद्दा भारत-चीन व इतर विकसनशील राष्ट्राच्या प्रतिनिधींनी लावून धरला होता. कोपनहेगन परिषदेत 30 मिलियन डॉलर 'जलद सुरुवात' या प्रकल्पाअंतर्गत पुढील तीन वर्षासाठी देण्याचे वचन दिले होते भारताच्या राष्ट्रपती प्रतिभाताई पाटील यांनी पंजाब मधील कार्यक्रमात स्त्री अर्भकाचे व वृक्षांचे संवर्धन करून सामाजिक ते बरोबरच पर्यावरणीय संतुलन साधण्यासाठी महिलांनी चळवळ उभा करावी असे आव्हाहन केले होते.

5 जून हा दिवस जागतिक पर्यावरण दिन म्हणून साजरा केला जातो. मानवाच्या सभोवतालची भौगोलिक परिस्थिती म्हणजे पर्यावरण होय. पर्यावरण ही व्यापक व गुंतागुंतीची संकल्पना आहे. पर्यावरण ऱ्हास ही जागतिक समस्या निर्माण झाली आहे. मानवी विकासाला पूरक असून पर्यावरणाचे रक्षण करणे मानवाचे आद्य कर्तव्य आहे. पर्यावरणाचा समतोल टिकून ठेवण्यासाठी ते 30 टक्के क्षेत्र जंगलाखाली असणे आवश्यक आहे. बेसुमार वृक्षतोडीमुळे पर्यावरणाचा ऱ्हास झाला आहे. एकीकडे वृक्ष, नदी, सागर, डोंगर, थोडक्यात पशुपक्षी निसर्गाची ची पूजा तर दुसरीकडे मानवाने स्वार्थासाठी निसर्गाचा ऱ्हास सुरू केल्याने पर्यावरण प्रदूषण वाढल्याने जगातील मानव संकटात सापडला आहे.

पर्यावरण संरक्षणासाठी जागतिक सहकारी संस्थांचे प्रयत्न

पर्यावरण संरक्षणासाठी जागतिक पातळीवर सहकारी संस्थाच्या महासंघाच्या विचारातून आणि चिरंजीवी सहकार यावर एक थायलंडमध्ये मे 1990 मध्ये प्रादेशिक परिषदेचे आयोजन केले होते. या परिषदेत खालील ठराव संमत केले.

1. प्रत्येक मानवाला स्वच्छ व समतोल पर्यावरण प्राप्त करण्याचा हक्क आहे.
2. भावी पिढ्यांचे पृथ्वीवरील नैसर्गिक संपत्तीचे अपहरण होऊ नये.
3. प्रत्येकाने पर्यावरण संवर्धन व वृद्धी करणे हे आपले कर्तव्य समजावे.

Scanned with OKEN Scanner

पर्यावरण संवर्धन आणि आंतरराष्ट्रीय सहकारी संघ

आंतरराष्ट्रीय सहकारी संघाने 1995मध्ये मॅचेस्टर येथील परिषदेतील सुधारित तत्वे मान्य केली त्यापैकी 7 हे तत्व सामाजिक बांधिलकी किंवा समाजाची काळजी घेणे होय समाजातील महिला, वृद्ध, बालके, आणि पर्यावरण यांची सहकारी संस्थाने काळजी घेणे. 1972 व 1992 मध्ये जागतिक पातळीवर झालेल्या परिषदांमध्ये ही ही जाणीवपूर्वक सामूहिक पातळीवर पर्यावरणासाठी प्रयत्नावर भर दिला यातून सहकारी संस्था पर्यावरण संवर्धनासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करताना दिसतात.

विविध देशातील सहकारी संस्थाचा पर्यावरण संवर्धनात सहभाग

जगभरात विविध देशातील सहकारी संस्था पर्यावरण संवर्धनासाठी प्रयत्नशील आहेत. यात कॅनडातील सहकारी संस्था टाकाऊ प्लास्टिक वस्तू, टाकाऊ टायर, टाकाऊ ट्युब, निरुपयोगी कागद यांच्या पुनर प्रक्रियेतून उपयोगी वस्तू तयार करून विकतात यातून मिळालेला पैसा पर्यावरण संवर्धनासाठी व समाजप्रबोधनासाठी वापर करतात. झेकोस्लोव्हाकिया मधील सहकारी संस्था जंगलाच्या संरक्षणासाठी कार्य करतात. शहरातील गटारे, पाण्याची रिसायकल, शहरातील बागांसाठी मदत करतात. तसेच सहकारी संस्था, शेतीच्या पद्धती, खताच्या वापरासाठी मार्गदर्शन करतात. डेन्मार्कमधील सहकारी संस्था आम्लपर्जन्य, ओझोन, वायु रक्षण, व हरित ग्रहाचे परिणाम यासाठी कार्य करतात. दुध महासंघ कमी प्लास्टिक व ब्लिचिंग पावडर चा वापर करतात आणि उत्पादनांवरील लेबलावर पर्यावरण मैत्री लिहितात. फिनलंडमध्ये पर्यावरणासंबंधी वर्तमानपत्रातून जाहिरात करतात व उत्पादकांशी संपर्क करून प्रदूषण टाळण्यासाठी प्रयत्न करतात. जपान मध्ये 100% वापरलेल्या कागदा पासून कागद तयार करणे व सहकारी ग्राहक भांडारातून विकतात.

शेती उत्पादन, पिण्याच्या पाण्याचे जलाशय यासाठी जागोजागी फलक लावतात. खतावर बंदी, नैसर्गिक शेतीकडे कल विशेषतः महिला पर्यावरण संवर्धनासाठी प्रयत्न करतात. तसेच अमेरिका, जर्मनी, फ्रान्स आदी देशही पर्यावरण संवर्धनासाठी विशेष प्रयत्न करत आहेत.

भारतातील सहकारी संस्थाचे पर्यावरण संवर्धनातील कार्य

भारतातील विविध सहकारी संस्थांमार्फत खत कारखाने, दुग्ध संस्था, साखर कारखाने यांच्यामार्फत पर्यावरण संवर्धनाचे कार्य चालते इंडियन फार्मर्स फर्टीलायझर को ऑपरेटिव्ह लिमिटेड संस्थेकडून उत्तर प्रदेशात सुलतानपूर जिल्ह्यात 15 हेक्टर ओसाड जमिनीवर वनीकरण केले यामुळे शेतकरी व मजूराला रोजगार मिळाला. गुजरात मध्ये आनंद येथे राष्ट्रीय वृक्ष लागवड सहकारी महासंघ वन विकासाच्या कामात कार्यरत आहे. देशातील महाराष्ट्र, गुजरात, कर्नाटक, ओरिसा, आंध्रप्रदेशात वनीकरणाचे कार्य सुरु आहे. इफ्कोने देशात व व राजस्थानात सहकारी संस्थेच्या माध्यमातून वनीकरणाचे काम सुरु केले. मच्छीमार संस्था, पाणी प्रदूषण, वाहतूक, इंजिनची देखभाल आदी बाबत कार्य करताना दिसते. गृहनिर्माण संस्था कडून नागरी भागात पर्यावरण संवर्धनाचे कार्य करत आहे. वृक्ष लागवड, सांडपाणी व्यवस्था, घनकचरा मोकळ्या जागेचा वापर करत आहे.

Principal
Yogeshwari Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

महाराष्ट्रातील सहकारी साखर कारखान्यांनी मळीची, सांडपाण्याची व्यवस्था न लावल्याने कोल्हापूर, सांगली, सोलापूर, सातारा, नगर जिल्ह्यात नदयाचे पाणी दूषित झाले. आता काही कारखाने मळी सांडपाण्यापासून शुद्ध पाणी शेतीला पाणी वृक्षारोपणाचे कार्य करत आहेत. खते, वीजनिर्मिती, गॅस निर्मिती करत आहेत. साखर कारखाने प्रत्येक टनामागे 2 ते 5 रुपये भाग विकास निधी जमा करत असून या निधीतून पर्यावरण पूरक कार्यक्रम राबवत आहेत अनेक सहकारी संस्था उद्योग टाकाऊ काच, प्लास्टिक, कागद, फायबर, लोखंडी वस्तू ,यापासून पुन्हा टिकाऊ वस्तू बनवून प्रदूषण संवर्धनाचे काम करत आहेत. यामुळे वसुंधरा वाचविण्यासाठी व व मानव जीवन सुरक्षित राहण्यासाठी सहकारी संस्थांची भूमिका महत्त्वपूर्ण असल्याचे दिसून येते.

समारोप

सहकारी संस्था मार्फत पर्यावरण संवर्धनासाठी जन प्रबोधनाचे कार्यक्रम राबवणे, प्रचार व प्रसार या माध्यमातून पर्यावरण संवर्धन कार्यक्रमांना प्रसिद्धी देणे तसेच पर्यावरण संवर्धनात काम करणाऱ्या संस्था, शाळा, महाविद्यालये , विद्यापीठे व इतर संस्थांना आर्थिक मदत करणे रासायनिक खते किटकनाशक ऐवजी गोमूत्राचा, कडू लिंबाचा रस, लिंबोळी अर्क शेणखताचा वापर, नैसर्गिक शेती, विषमुक्त शेती, पर्यावरण संवर्धनासाठी आवश्यक आहेत. पर्यावरण संवर्धन हा विषय शाळा, महाविद्यालयातून अनिवार्य केल्याने विद्यार्थीदशेतच पर्यावरणाचे स्व अस्तित्वासाठी संवर्धन करण्याचे संस्कार बिंबवले जातात. देशातील उद्योग, व्यवसाय, कर्मचारी, ज्यांच्या उत्पादनावर पाच टक्के कर लावून जमा होणारा निधी पर्यावरण विकास संवर्धन निधी म्हणून प्रामाणिकपणे वापरणे या निधीतून होणाऱ्या वनीकरण वृक्षारोपण पर्यावरण पूरक उपक्रमात प्रत्येक भारतीय नागरिकाने सहभागी झाले पाहिजे. पर्यावरण संवर्धन हा सरकारी उपक्रम म्हणून न पाहता स्वतःची प्राथमिक जबाबदारी म्हणून पाहिल्यास पृथ्वीतलावर पुन्हा पर्यावरणाचा स्वर्ग निर्माण झाल्याशिवाय राहणार नाही.

संदर्भ

1) पी. बी.पाटील, सहकारी महाराष्ट्र; महाराष्ट्र राज्य सहकारी संघ मर्या. पुणे 1999.
2) भा.ल.भोळे, सहकारी संस्थाचे आर्थिक, सामाजिक विकास प्रक्रियेतील योगदान, अर्थ संवाद जानेवारी /मार्च 2008.
3) मोहन शंकर देशपांडे – देशपांडे तंत्र प्रकाशिका, सौ. पुष्पा देशपांडे, खेड आजरा, नोव्हेंबर 1997.
4) वी.वी.घाणेकर –सहकार चळवळीची 100 वर्ष इन्स्टिट्यूट ऑफ रूरल डेव्हलपमेंट पुणे –2004.
5) इंडियन को. ऑफ मुव्हमेंट, नॅशनल को ऑफ युनियन ऑफ इंडिया,न्यू इंडिया.
6) संपादक, परिवर्तनाचा वाटसरू की युनिक ॲकॅडमी द्वारा ,पुणे.
7) दैनिक लोकमत, दिव्य मराठी, लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाइम्स, सकाळ, पुण्यनगरी

Scanned with OKEN Scanner

2010-21

7 Nov-2020

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

November 2020 Special Issue- 29 Vol. I

Human Rights

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar
Lokmanya Tilak Mahavidyalaya, Wadwani
Ta. Wadwani Dist- Beed.

Shaurya Publication, Latur

Principal
...eshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

Special Issue 29 , Vol. 1 November 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319-8648 Impact Factor : 7.139

88. मध्ययुगीन साहित्यातील मानवाधिकार व मूल्ये प्रा डॉ.श्याम नेरकर	240
89. मानवाधिकार व संत तुकारामांचा मूल्यविचार प्रा.डॉ.रामचंद्र झाडे	243
90. मराठी कथा स्त्रीवादी साहित्य आणि मानवाधिकार डॉ. एस. पी. जगतवाड	246
91. मराठी साहित्यातील – मानवाधिकार व मानवी मूल्ये प्रा. डॉ. रहेबाड बी. पी.	248
92. मानव अधिकार आणि भारतीय संविधान प्रा.आवटे भाऊ दगडोबा	250
93. महिला आणि मानवी हक्क प्रा.(डॉ.) एच.एस.भुमकर, श्री औताडे लक्ष्मण बाबा	253
94. भारतीय संविधान आणि मानवाधिकार डॉ.लोखंडे बी.बी	255
95. मानवी अधिकार सद्यस्थिती आणि भारतीय संविधान प्रा.डॉ.आघाव. एन.बी., किशोर कैलास थोरबडे	258
96. मानवाधिकार और महिलाएँ प्रा. बबीता मनिष थुल	260
97. मानवी हक्क आणि भारतीय राज्यघटनेतील तरतुदी सूर्यवंशी गणेश दामाजी	263
98. संयुक्त राष्ट्र संघटना आणि मानव अधिकार प्रा.डॉ.पवार रणजित कवरसिंग	266
99. मानवी अधिकार संकल्पना- विकास, अडथळे आणि उपाय प्रा. डॉ. तात्या बाळकिसन पुरी	268
100. मानवी हक्क आणि महिला प्रा.डॉ.तांदळे एस.के.	272
101. स्त्री आणि मानव अधिकार डॉ. बी. डी. डोंगरे	276
102. भारतीय संविधानातील मानवी हक्कांचे प्रतिबिंब प्रा. सुनिता शरद इंगळे	278
103. मानव अधिकार आणि आदिवासी प्रा.डॉ.उमाकांत ज्ञानोबा वानखेडे	279
104. अल्पसंख्याक व मानव अधिकार	282

Principal

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1	Peer Reviewed	ISSN : 2319 - 8648
November 2020	SJIF	Impact Factor : 7.139

मानवी अधिकार संकल्पना- विकास, अडथळे आणि उपाय

प्रा. डॉ. तात्या बाळकिसन पुरी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, खोलेश्वर महाविद्यालय अंबाजोगाई

प्रस्तावना :

मानवी अधिकार (Human Rights) ही आधुनिक व वैश्विक संकल्पना आहे. मानव नैसर्गिक प्राणी असून त्याला जन्मापासूनच नैसर्गिक व समतेवर आधारीत अधिकार प्राप्त झालेले आहेत. नैसर्गिक अवस्थेपासून मानवाच्या विकासाबरोबरच मानवी अधिकाराच्या विकासाची वाटचाल सुरू झालेली आहे. ती अजूनही सुरूच आहे. समाजात प्रत्येक व्यक्तीला सुखी, समाधानी, समृध्द होण्यासाठी, व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी अधिकार महत्वाचे असतात. मानव विचारी प्राणी असल्याने काळाच्या ओघात त्याच्या बुध्दीचा विकास होऊ लागला. मानव चांगल्या वाईट गुणांचा असल्याने अंतिचातुर्य, आपपरभाव, स्वार्थ यामुळे समाजात विकासाबरोबरच अन्याय, अत्याचार, शोषण वाढले. यातून अराजक व गोंधळाची परिस्थिती निर्माण झाल्याने नैसर्गिक अधिकार धोक्यात आले व मानव निसर्गावस्थेतील चांगले जीवन आणि मनशांती हरवून बसला. यामुळेच मानवाने 'निसर्गाकडे परत चला' अशी हाक दिली. ॲरिस्टॉटलने म्हटल्याप्रमाणे मानव हा समाजशील प्राणी असल्याने समाजाची व राजकीय प्राणी असलेल्याने राज्याची निर्मिती झाली. मानव समाज व राज्यात बंधनासहीत अधिकार व स्वातंत्र्याचा उपभोग घेवू लागला. आधुनिक काळात आज प्रत्येक राष्ट्र लोकशाही भूमिकेतून जास्तीत जास्त मानवी अधिकारासाठी प्रयत्नशील आहे. तरीही करोडो लोक मानवी हक्कापासून वंचीत आहेत.

मानवी अधिकार संकल्पना :

मानवी अधिकाराचा जनक ग्रीक तत्वेता सेंट थॉमस अॅक्वायनस यांना म्हटले जाते. जॉन लॉक यांनी मानवी हित साधणाऱ्या विविध पैलुंना प्राधान्य देत मानवी अधिकाराची नैसर्गिक संकल्पना मांडल्याने त्यांना नैसर्गिक हक्काचा जनक म्हणतात. मानवी अधिकार संकल्पना सर्वप्रथम हेन्री डेव्हिड थोरो यांनी 'डिसओबेडियन्स' या ग्रंथातून जगासमोर आणली. यामुळे मानवी अधिकार हा शब्द वैश्विक किंवा जागतिक पातळीवर प्रचलित झालेला आहे.

मानवी अधिकाराचा अर्थ आणि व्याख्या:

मानव नैसर्गिक प्राणी असून मानवाला जन्माबरोबरच जीवन जगण्यासाठी अधिकार प्राप्त होतात. मानवी अधिकार समाजाने, राज्याने बहाल केलेले नसतात तर ते जन्माने प्राप्त होतात, म्हणून ते कोणालाही हिरावून घेण्याचा अधिकार नसतो.

व्याख्या :

1) रॅन्डमहाऊस, मानवी अधिकार म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले असे अधिकार जे व्यक्तीला सन्मानाने जगण्यासाठी अत्यावश्यक आहेत.

2) लास्की - अधिकार जीवनाची अशी परिस्थिती आहे की, ज्याच्या माध्यमातून कोणतीही व्यक्ती आपले उच्चतम ध्येय प्राप्त करू शकत नाही.

3) टी एच ग्रीन-मानवाच्या आंतरीक विकासासाठी आवश्यक असलेली बाह्य परिस्थिती म्हणजे अधिकार होय.

भारतातील 1993 च्या मानव अधिकार कायद्यानुसार ''मानवी अधिकार म्हणजे व्यक्तीचे स्वातंत्र्य, जीवन व समतेशी निगडीत असे मुलभुत अधिकार की, ज्यांच्या संरक्षणाची हमी राज्यघटनेने दिलेली असते. आणि आंतरराष्ट्रीय कायद्याप्रमाणे त्यांचा समावेश आहे.''

थोडक्यात मानवी अधिकार नैसर्गिक असून सर्व मानवाला (स्त्री-पुरुष) जन्माबरोबरच जीवन जगण्यासाठी समान स्वरूपात प्राप्त होतात. व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकास व सुप्तगुणाच्या विकासासाठी आवश्यक असतात.

मानवी अधिकाराचा विकास :

मानवी अधिकार संकल्पनेचा उदय प्राचीन भारतीय सिंधु संस्कृती, ग्रीक, रोमन, सुमेरियन, बॅबिलोन, चिनी अशी संस्कृतीमधून झालेला आहे. जुना संदर्भ इ.स. पूर्व 2350 मधील एरूणगिम्न सुधारणा. इ.स. पूर्व 2050 मध्ये ऊरचा राजा अरनम्मू याने स्थापन केली कायदेसंहिता. मेसापोटामियातील हम्मुराबी राजाने इ.स. पूर्व 1780 मध्ये मानवी अधिकारासाठी केलेली आचारसंहिता. इ.स. पूर्व 539 मध्ये प्रशियात्य राजा सायरस याने 'अकाडियन' भाषेत मानव अधिकाराचे विचार मांडले व कैद्यांना मानवी अधिकाराचा विचार करून मुक्त केले.

भारतात वेद, रामायण, महाभारत, कौटिल्याचे अर्थशास्त्र, वैदिक धर्म, जैन, बौध्द धर्मात मानवी अधिकाराचा उल्लेख व संरक्षणाची व्यवस्था आहे. चार्वाकाने चातुवर्ण व्यवस्थेला विरोध करून स्त्री-पुरुष समानतेचे समर्थन केले. इ.स. पूर्व सहाव्या शतकात भगवान गौतमबुध्दाने स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या तत्वाचा स्विकार केला. सम्राट अशोकाने इ.स. पूर्व तिसऱ्या शतकात कलींग युध्दानंतर मानवी अधिकाराला प्राधान्य देवून त्याची तत्वे निर्माण केली. प्राचीन ग्रिक विचारवंत प्लेटोने रिपब्लीक ग्रंथात आदर्श राज्याची कल्पना मांडली. स्त्री-पुरुष समानता, गुणकर्मानुसार समान कार्य, समान शिक्षणाचे समर्थन केले. सम्राट चंद्रगुप्त मौर्य यांनी आपल्या साम्राज्यात नागरी अधिकाराची बीजे रोवली. स्टाईक या ग्रीक रोमन विचारवंताच्या विचारात मानवी अधिकाराची बीजे सापडतात. सेंट थॉमस अॅक्विनास यांना मानवी हक्काचा जनक म्हणून ओळखले जाते.

मध्ययुगीन काळात जगभर राजेशाही, सरंजामी व्यवस्था, धार्मिक प्राबल्य वाढले, अंधश्रध्दा वाढली, स्त्री-पुरुष असमानता, चातुवर्ण्य व्यवस्था, स्वर्ग, नरक, पाप-पुण्य, मोक्षप्राप्ती, वाईट रूढी, प्रथा, परंपरा निर्माण झाल्या. स्त्रीयांना व अस्पृश्यांना अधिकार व स्वातंत्र्य नाकारले, यामुळे त्यांच्या वाट्याला गुलामगीरी आली. पुरोहित वर्गाने पुण्यपत्र विकले. मध्ययुगीन कालखंड मानवी अधिकाराच्या विकासाबाबत अंधारयुग ठरला आहे.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29, Vol 1 November 2020	Peer Reviewed SJIF	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

आधुनिक युगाच्या पूर्वार्धात मानवी अधिकारांच्या इतिहासात 15 जून 1215 मध्ये राजा जॉन याने सरदारांचे करार म्हणून 'मॅग्नाकार्टा'ही 63 कलमी सनद मंजूर झाली. मानवी अधिकारांच्या दृष्टीने यास सीमास्तंभ मानले जाते. पुढे युरोपातील विचारवंतांनी विचार, लिखाणातून मानवी अधिकाराचा इतिहासाचे विकास होत गेला. सन 1648 च्या वेस्टफालियाच्या करारात धार्मिक स्वातंत्र्य व प्रोटेस्टंट पंथाला मान्यता प्रदान करण्यात आली. 1628- पिटीशन ऑफ राईट्स 1689 मध्ये इंग्लंडमधील जनतेला नागरिक अधिकार देण्यात आले. थॉमस हॉब्स, जॉन लॉक, रूसो व पुढे मानवाचे मानवी हक्काचे समर्थन केले. या क्रांतीने 4 जुलै 1776 अमेरिकन स्वातंत्र्याच्या घोषणापत्रात मानवी हक्कांचा उल्लेख केला गेला. जगण्याचा हक्क, स्वातंत्र्य, समता व बंधुता या मानवी मूल्यांचा उद्घोष झाला. अधिकाराची घोषणा केली. अमेरिकन राज्यघटनेत मानवी अधिकारांचा समावेश करण्यात आला. 1791 मध्ये अमेरिकेत पहिली दुरुस्ती राज्यघटनेत व त्यानंतर राज्यघटनेत मूलभूत अधिकारांची तरतूद करण्यात आली. फ्रान्सची राज्यक्रांती नैसर्गिक हक्कांचे समर्थन करत, नैसर्गिक अधिकार राज्यघटनेत लिखित स्वरूपात स्वीकारण्यात आले व मानवाच्या विकासाच्या मार्गाला चालना मिळाली. मानव हा सर्व बंधनातून मुक्त करण्यात आला. फ्रेंच, अमेरिकन राज्यक्रांतीचा प्रभाव संपूर्ण जगावर झाला. मानवी अधिकार मान्यतेमुळे, लोकशाहीचे विचार स्वातंत्र्य आंदोलनासाठी, राष्ट्रवादी चळवळी व सुधारणांसाठी झाला.

भारतामध्ये 1895 मध्ये ब्रिटिशांकडून लोकमान्य टिळकांनी मानवी अधिकारांची सर्व प्रथम मागणी केली. नंतर 1918 काँग्रेस अधिवेशनात, 1925 ॲनी बेझंट यांनी, 1928 मध्ये मोतीलाल नेहरू यांनी नेहरू रिपोर्टमध्ये, एम.एन. रॉय यांनीही ही मागणी केली. 1931 कराची अधिवेशनात सरदार वल्लभभाई पटेल यांनी मानवी अधिकारांची मागणी केली. 1936 मध्ये संघटना मूलभूत अधिकार व मूलभूत कर्तव्यांचा समावेश केला. 1945 मध्ये श्री. तेजबहादूर सप्रू यांच्या अध्यक्षतेखाली मूलभूत हक्क समिती गठित करण्यात आली. 9 डिसेंबर 1946 घटना परिषदेच्या स्थापनेनंतर सरदार पटेल यांच्या अध्यक्षतेखाली मूलभूत अधिकार समिती तर [illegible] आचार्य जे.बी. कृपलानी यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन करण्यात आली. या समितीने भारतीय राज्यघटनेत तरतूद करून मूलभूत अधिकार सुचविलेले आहेत. जागतिक पातळीवर संयुक्त राष्ट्र संघटनेत (आमसभा) 10 डिसेंबर 1948 रोजी पॅरिस मध्ये मानवी अधिकारांचे वैश्विक घोषणापत्र स्वीकारले. त्यामध्ये भारत मानवी हक्कासंबंधी एकूण 30 कलमांचा समावेश करण्यात आला आहे. ब्रिटिश राजवटीत विविध कायद्याने भारतात मानवी मानवी अधिकाराबाबत विविध कायद्यात घटनात्मक विकास [illegible] झालेला आहे. 15 ऑगस्ट 1947 भारत स्वतंत्र झाला. 29 ऑगस्ट 1947 डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली मसुदा समिती स्थापन झाली. 26 नोव्हेंबर 1949 ला भारतीय संविधान पूर्ण झाले. 26 जानेवारी 1950 रोजी भारतीय संविधान अमलात आले व याच दिवशी भारतीय जनतेला मूलभूत अधिकार प्रदान केले. संविधानात मूलभूत अधिकार संविधानातील प्रकरण 3 कलम 12 ते 35 मध्ये मूलभूत अधिकारांचा समावेश करण्यात आला आहे.

संयुक्त राष्ट्र संघटना आणि मानवी अधिकार :-

मानवी अधिकारांच्या संदर्भातील आंतरराष्ट्रीयीकरणाच्या प्रक्रियेस 19 व्या शतकात प्रारंभ झाला. मोठ्या प्रमाणात पहिल्या जागतिक महायुद्धात (1914-18) वित्तीय व जिवित हानी झाली. यापुढे जगात कायम शांतता निर्माण करण्यासाठी अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष वुड्रो विल्सन यांच्या चौदा आदर्श तत्त्वांच्या प्रभावातून राष्ट्रसंघ निर्माण झाला. परंतु राष्ट्रसंघाला जागतिक शांतता, सुरक्षितता, मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यात अपयश आले. 1939 ते 1945 या काळात जगात महाभयंकर विनाशकारी द्वितीय महायुद्ध झाले. या महायुद्धात कराडो लोक मृत्युमुखी पडले. आर्थिक हानीची मोजदाद नाही. यातून मानवी अधिकार व जागतिक पातळीवर संयुक्त राष्ट्रसंघ (युनो) निर्मितीसाठी प्रयत्न झाले व 1945 ला युनोची स्थापना करण्यात आली. युनोच्या सनदेत मानवाच्या प्रश्नांसाठी आर्थिक विकासात व सहकार्याबाबत कलम 1(3) मध्ये तरतूद करण्यात आली. युनोच्या 58 सदस्य देशांनी मानवी हक्कांबाबत 1400 वेळा मते दिली. यात विचार झाला. त्यानंतर 10 डिसेंबर 1948 रोजी संयुक्तराष्ट्र संघटनेच्या (युनो) सर्वसाधारण सभेत एकमताने वैश्विक मानवी अधिकारांच्या हक्कांच्या जाहीरनाम्यास संमत व स्विकारण्यात आला केला. या जाहीरनाम्यात एकूण 30 कलमे आहेत.

मानवी अधिकारांच्या जाहीरनाम्यात प्रत्येक राष्ट्राला लागू आहे. लिंग, वंश, भाषा, धर्म यावर भेद भाव न करता मूलभूत हक्क, स्वातंत्र्याबाबत आदरभाव वाढवणे, प्रामुख्याने हेच मानवी अधिकारात जीवनाचा, स्वातंत्र्याचा, सुरक्षेचा अधिकार, शिक्षणाचा अधिकार, कायद्यासमोर समानता, चळवळीचे, धर्माचे, संघटनांचे, सूचना व माहिती प्राप्त करण्याचे, राष्ट्रीयत्वाचा अधिकार, विवाह, कुटुंबाचा अधिकार, नागरिकत्व, शारीरिक व मानसिक, शिक्षणाचे, सांस्कृतिक व आर्थिकविषयक अधिकारांचा समावेश केला. मानवी अधिकारांची कार्यवाही जगातील अनेक राष्ट्रांनी सुरू केली. जागतिक मानवी अधिकार घोषणापत्राच्या मसुद्याचे लेखक व 1968 चे नोबेल शांतता पुरस्कार विजेते डॉ. रेने कॅसीन यांनी म्हटले, मानवी अधिकार घोषणापत्र जगाच्या इतिहासातला सर्वात मोठा विजय आहे. 1968 हे वर्ष युनोने आंतरराष्ट्रीय मानवी वर्ष म्हणून साजरे केले. तेहरान येथे (1968) मानवी अधिकार परिषदेत 84 देशांच्या 391 प्रतिनिधींनी भाग घेतला. 10 डिसेंबर हा मानवी अधिकार दिन म्हणून संपूर्ण विश्वभर साजरा केला जातो.

भारतीय संविधानातील उद्देशपत्रिका व मानवी अधिकार :

भारतीय संविधानाच्या सुरुवातीला जोडलेल्या प्रस्तावनेच्या भागाला उद्देशपत्रिका किंवा सरनामा म्हणतात. यातून संविधानाचे तत्त्वज्ञान, राज्याचे स्वरूप व ध्येय आणि मानवी अधिकार स्पष्ट होतात. संपूर्ण संविधानाचे सार उद्देशपत्रिकेत सामावलेले आहे. म्हणून उद्देशपत्रिकेला पं.नेहरूंनी संविधानाचा आत्मा किंवा गुरुकिल्ली असे म्हटले.

सुरुवातीला भारताचे स्वरूप सार्वभौम, प्रजासत्ताक, लोकशाही असे होते. 1976 च्या 42 व्या घटना दुरुस्तीने समाजवादी, धर्मनिरपेक्षता या तत्त्वांचा स्विकार करण्यात आला. भारतीय संविधानातून स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या चार मूल्यांचा स्विकार करून भारताचे ऐक्य व अखंडता याचे आश्वासन उद्देशपत्रिकेतून देण्यात आले आहे. नाना पालखीवाला या घटनातज्ज्ञाने उद्देशपत्रिका किंवा प्रस्तावनेला घटनेचे ओळखपत्र (Identity Card of the Constitution) असे म्हटले आहे.

भारतीय संविधानातील मानवी अधिकार :-

मानवाच्या सर्वांगीण विकासासाठी मूलभूत अधिकार आवश्यक आहेत. भारतीय संविधानाच्या मूलभूत अधिकारांच्या प्रकरणामधील मोठ्या प्रमाणात परिवर्तन केले. अध्यक्षांना 38 दिवस चर्चा झाली. ही चर्चा 11 दिवस प्रस्तावनेत, 2 ... दिवस

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

[illegible]

1) समानतेचा मूलभूत अधिकार (कलम 14 ते 18)
2) स्वातंत्र्याचा अधिकार (कलम 19 ते 22)
3) शोषणाविरुद्धचा अधिकार (कलम 23 ते 24)
4) धार्मिक स्वातंत्र्याचा अधिकार (कलम 25 ते 28)
5) सांस्कृतिक व शैक्षणिक अधिकार (कलम 29 ते 30)
6) संपत्तीचा अधिकार (कलम 31) हा अधिकार सन 1978 च्या 44 व्या घटना दुरुस्तीने [illegible] कलम 300 [illegible]
7) घटनात्मक उपाययोजनेचा अधिकार (कलम 32 ते 35)

[illegible]

सार्वभौमत्व, मते आणि मानवी अधिकार :

[illegible] कलम 36 ते 51 [illegible] 42 [illegible] 1993 [illegible]

मानवी अधिकारांबाबत अडचणी :

10 डिसेंबर 1948 रोजी [illegible]

[illegible]

Principal
[illegible] Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29, Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN 2319-[illegible]
November 2020 | SJIF | Impact Factor [illegible]

[illegible]

Principal

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648 ,
November 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

उपाय :-

मानवी अधिकाराच्या जाहीरनामा घोषित झाल्यानंतर जगातील अनेक देशांनी आपल्या राज्यघटनेत मानवी मूलभूत अधिकारांच्या तरतुदी केलेल्या आहेत. केलेल्या तरतुदींची कडक अंमलबजावणी केल्यास मानवी अधिकारास महत्त्व प्राप्त होईल. मानवी अधिकाराच्या [illegible] कायद्याचा दर्जा देणे आवश्यक आहे. तसेच जागतिक पातळीवर मानवी अधिकाराच्या संदर्भात आंतरराष्ट्रीय न्यायालयाची स्थापना करून [illegible] अंमलबजावणी करावी. जगात वाढत्या [illegible] बेकारी, विषमता, अशांतता, मादक पदार्थांची तस्करी, [illegible] बलात्कार, पर्यावरणाचा वाढता ऱ्हास, कौटुंबिक हिंसाचार, असमानता संपवण्यासाठी प्रभावी कायदे व प्रयत्न आवश्यक आहेत. सर्वत्र [illegible] मानवी अधिकाराबाबत जनजागृती, लोकशाही व्यवस्था बळकट करणे, सर्वधर्मीय चांगले सार, संत महापुरुष, समाज सुधारकांच्या [illegible] त्यागाचा, अहिंसेचा, मानवतेच्या मार्गाचे अनुकरण करणे हे सर्व त्यामुळे शक्य होणार आहे. ते म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षण मानवी अधिकाराच्या संरक्षण व विकासासाठी आवश्यक आहे. प्रत्येकाला दर्जेदार शिक्षण मिळालेच पाहिजे. आदर्श समाज निर्माण होईल व विश्वातील प्रत्येक मानव अधिकार व स्वातंत्र्याचा आनंद घेईल.

समारोप :-

मानवी अधिकार नैसर्गिक असून स्त्री-पुरुषाला समान स्वरूपात जन्मापासून जिवंत जगण्यासाठी प्राप्त झालेले आहेत. मानवी अधिकार समाज, राज्य, धर्माने दिलेली नाहीत. मानवी वृत्ती, स्वार्थी वृत्ती, पुरुषप्रधान पद्धती, असमानता, विषमता, वाईट रूढी, प्रथा, जातीयता, युद्धे, हिंसाचार, शस्त्रास्त्र स्पर्धा, औद्योगीकरण, शहरीकरण, पर्यावरणाचा ऱ्हास व गरीबी, शिक्षणाचा अभाव, दारिद्र्य, भ्रष्टाचार, शोषण, दहशतवाद, नक्षलवाद अशा अनेक कारणाने मानवी अधिकाराचे हनन, पायमल्ली होताना दिसते. मानवी अधिकाराच्या सन्मान, जतन, मानवी मूल्यांच्या संस्कारातून शक्य आहे. राज्यघटनेतील तरतुदी, कायदे, संघटना तसेच शिक्षण, प्रबोधन कार्य, संघटना तसेच चांगल्या विचारांमुळे मानवी विकासासाठी मानवी अधिकाराचे महत्त्व पटल्यामुळे आज सर्व स्तरातील मानव स्वतःची प्रगती करत आहे.

संदर्भ सूची :-

1) शिंदे विजय : मानवाधिकार, लोकसाहित्य प्रकाशन, औरंगाबाद
2) प्रा. व्ही.बी. पाटील : मानवी हक्क, के. सागर पब्लिकेशन
3) देशपांडे दिनकर : मानवी हक्क, नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया पब्लिकेशन, मुंबई
4) डॉ. शैलेंद्र देवळाणकर : समकालीन जागतिक राजकारण, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद.
5) डॉ. शिरीष देशपांडे / डॉ. संजय जैन : मानवी हक्क मूलभूत संकल्पना आणि भारत, य. च. म.मु. विद्यापीठ, नाशिक.
6) डॉ. शुभांगी राठी : राजकीय विचारधारा, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
7) डॉ. शुभांगी राठी : भारतीय राज्यघटना, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद.

प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी

डॉ.उमाकांत वानखेडे

Scanned with OKEN Scanner

Kholeshwar Mahavidyalaya Ambajogai

प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी : जीवन आणि कार्य

© डॉ. उमाकांत मानखेडे
9421336952

❖ **Publisher :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

❖ **Page design & Cover :**
Shaikh Jahuroddin,Parli-V

❖ **Edition:** December 2020

ISBN 978-93-85882-65-4

❖ **Price : 499/ -**

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electronic mechanical, recording, scanning or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner. Responsibility for the facts stated, opinions expressed. Conclusions reached and plagiarism, if any, in this volume is entirely that of the Author. The Publisher bears no responsibility for them. What so ever.Disputes, If any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

http://www.printingarea.blogspot.com

Kholeshwar Mahavidyalaya AMBAJOGAI

53) इंदिरा गांधीचे परराष्ट्र धोरण
गणेश विश्वनाथ घोडके, गीता गंगाधर डगले,औरंगाबाद ||157

54) इंदिरा गांधींची यशवंतराव चव्हान यांच्याविषयीची भूमिका
प्रा. डॉ. कल्पना निंबार्ते,भंडारा. ||159

55) इंदिरा गांधी आणि त्यांचे परराष्ट्र धोरण
प्रा.डॉ. जगदीश देशमुख, ढोकी ता.जि.उस्मानाबाद ||162

56) इंदिरा गांधी - जीवन व कार्य
प्रा. डॉ. चंद्रसेन सावळाराम आवारे,चौसाळा ता. जि. बीड. ||164

57) इंदिरा गांधी : स्त्री व कार्य
डॉ.राम प्र. ताटे, डॉ.अर्चना शिवाजीराव वाघमारे, बीड ||168

58) प्रियदर्शनी इंदिरा गांधी यांचे जीवन व कार्य
प्रा.डॉ.तात्या बाळकिसन पुरी,अंबाजोगाई ||170

59) खाजगी बँकांचे राष्ट्रीयीकरण
प्रा. बी.आय.परदेशी,शिरपुर जिल्हा धुळे ||176

60) सिक्किमचे भारतातील विलिनीकरण: इंदिरा गांधी यांचा यशस्वी सामरिक डाव
प्रा. डॉ. देवेंद्र विसपुते, धुळे. ||179

www.विद्यावार्ता.कॉम
YouTube Channel

ISBN 978-93-85882-65-4

Principal
Khoiteshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

58

प्रियदर्शनी इंदिरा गांधी यांचे जीवन व कार्य

प्रा.डॉ.तात्या बाळकिसन पुरी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
खोलेश्वर महाविद्यालय,अंबाजोगाई

प्रस्तावना : आधुनिक भारताच्या शिल्पकार, विसाव्या शतकातील जगातील सर्वात लोकप्रिय भारतीय महिला राजकारणी, भारताच्या पहिल्या महिला पंतप्रधान पदावर दीर्घकाळ राहून देशाचे नेतृत्वाची धुरा समर्थपणे सांभाळणाऱ्या कणखर व दृढनिश्चियी व प्रतिभा संपन्न भारताची पोलादी महिला म्हणून भारतरत्न प्रियदर्शनी इंदिरा गांधी जगात व भारतात ओळखल्या जातात. साहस, विवेक, मुत्सद्दी राजकारणी, कर्तव्यदक्ष व देशहिताच्या निर्णयामुळे इंदिराजींनी भारताची आन,बान व शान जगात उंचावली. इंदिराजी स्वत:ला महिला न मानता कामकाजी व्यक्ती मानत. देशातील बहुसंख्य लोक इंदिराजींना पुरुषांचे काम करणारी महिला म्हणून ओळखत कारण इंदिराजींचे व्यक्तीमत्व व कार्यामुळे देशातील व जगातील करोडो लोक, राजकारणी प्रभावीत झाले होते.

बालपण व शिक्षण :

इंदिराजींचा जन्म १९ नॉव्हेंबर १९१७ रोजी अलाहाबाद (प्रयागराज) येथील आनंदभवन मध्ये झाला. हे वर्ष रशियन क्रांतीचे होते. कमला व जवाहरलाल नेहरुंचे इंदिरा एकमेव अपत्य नेहरु मुळचे काश्मीरचे, काश्मिरी ब्राम्हण पंडीत मोतीलाल नेहरु हे वकिल व भा.रा.कॉं चे नेते होते. स्वरुपराणी (आजी) यांच्याशी विवाहानंतर अलाहाबादला स्थायिक झाले. पंडीत नेहरुच्या घरात नेहमी राजकीय क्षेत्रातील अनेक मोठया व्यक्तींचे ये-जा असे. यामुळे बालपणापासूनच अनेक महान व्यक्तींच्या सानिध्यात इंदिराजी वावरल्या. पंडीत नेहरुचे शिक्षण इंग्लडमध्ये पदवी व बॅरिस्टर पर्यंत झाले. नेहरुंनी अलाहाबाद येथील उच्च न्यायालयसात वकिली सुरु केली.१९१६ मध्ये महात्मा गांधीची भेट लोकमान्य टिळक व डॉ.अॅनी बेझंट यांच्या होमरुल मध्ये सहभाग घेतला. नेहरु कुटुंबच भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसमध्ये सहभागी झाले. १९२० मध्ये महात्मा गांधींनी सुरु केलेल्या असहकार चळवळीपासून स्वातंत्र्य आंदोलनात भाग घेतला. पंडीत नेहरु हंगामी सरकार प्रमुख व स्वतंत्र भारताचे पहिले पंतप्रधान बनले.

इंदिराजींचे शालेय (प्राथमिक) शिक्षण अलाहाबाद येथे

Principal
Kholshwar Mahavidyalaya
Ambajogai

[illegible] पेस्टालॉझी, जिनेव्हा (स्वित्झर्लंड), [illegible], पुणे, मुंबई [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] शांतिनिकेतन, [illegible] विश्वभारती [illegible] [illegible] [illegible] प्रियदर्शिनी [illegible] प्रियदर्शिनी इंदिरा म्हणून [illegible]. ब्रिटिश सरकारने [illegible] स्वातंत्र्य आंदोलनातील सहभागामुळे पंडीत नेहरू घरापासून दूर व तुरुंगात असत. [illegible] आजारी होती. आईच्या आजारपणात [illegible] इंदिरा युरोपात गेल्या. १९३६ मध्ये आईचे [illegible] निधन झाले. यामुळे इंदिराजींच्या शिक्षणावर परिणाम झाला. [illegible] शिक्षण पद्धती विषयी [illegible] यामुळे इंदिरा ही शिक्षणापासून लांब राहिल्या.

इंदिराजींवरील प्रभाव :

इंदिराजींना जोन ऑफ आर्कचे आकर्षण होते. ती इंदिरासाठी आदर्श [illegible] होती. ती फ्रान्सच्या मुक्तीसाठी ब्रिटिशांविरुद्ध [illegible] लढली. [illegible] जीवनाचे [illegible] व [illegible] असे. इटलीचा गॅरिबाल्डी, व अमेरिकाचा [illegible] यांचाही प्रभाव होता. [illegible] [illegible] पुस्तकाचा, या पुस्तकातून गरीबी काय चीज आहे याची माहिती झाली.

बर्नार्ड शॉच्या Intelligent womens Guide to Socialism व जिनेव्हाचे [illegible] पत्रे (इंदिरास पत्रे) यांचाही प्रभाव झाला. [illegible] [illegible] आलेल्या [illegible] व [illegible] इंदिराजीवर प्रभाव झालेला होता. महात्मा गांधींच्या विचार व कार्याचा प्रभाव झाला गुरुदेव रविंद्रनाथ टागोर हे भारतीय संस्कृती व शिक्षण अद्वितीय [illegible] [illegible] प्रतीक होते. [illegible] असणारे स्वातंत्र्य [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] असेल तर [illegible] [illegible] भारतीय व [illegible] विश्वकुटुंबवादी नेहरू व [illegible] [illegible] विचारांचे होते. या विचारांचा इंदिरावर प्रभाव झाला होता.

स्वातंत्र्य आंदोलनात सहभाग :

श्रीमती इंदिरा गांधी सुरुवातीपासून स्वातंत्र्य संग्रामात सक्रिय होत्या. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इंदिराजींनी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] १९३० मध्ये सविनय कायदेभंगाच्या (असहकार) चळवळींच्या वेळी रामायणातील कल्पना घेऊन इंदिराजींनी लहान मुलांच्या मदतीने एक वानरसेना तयार केली होती. या वानरसेनेत १४ ते १७ वयाची मुले होती. वानरसेनेच्या सभा घ्यायच्या, मिरवणुका निघायच्या, कॉंग्रेस स्वयंसेवकांना मदत करणे, राष्ट्रध्वज शिवून देणे, फडकावणे, पद यात्रिका करता अन्न शिजवणे, सभेच्या किंवा मेळाव्याच्या ठिकाणी पाणी देणे, निरक्षर केंद्रासाठी पत्रलेखन करणे, जखमी स्वयंसेवकावर प्रथमोपचार करणे, गुप्त संदेश पोहचविणे, याचबरोबरच गोरे सैनिक कोणाला आज पकडणार, कोणाच्या घरावर धाड पडणार याची माहिती मिळवत असत. वानरसेने सारख्या देशातील अन्य भागात, शहरात लोकांनी वानरसेना काढल्या. १९२९ हे वर्ष भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीच्या इतिहासात निर्णायक मानण्यात येते. या वर्षी कॉंग्रेसचे लाहोरला अधिवेशन भरले होते. या अधिवेशनाचे पंडीत नेहरु अध्यक्ष होते. या अधिवेशनात पूर्ण स्वराज्याचा ठराव संमत झाला. संपूर्ण देशात २६ जानेवारी १९२९ हा दिन स्वातंत्र्यदिन म्हणून जल्लोषात साजरा केला. संपूर्ण स्वातंत्र्य म्हणजे काय याचा अर्थ या वेळी कळाल्याचे इंदिराजीने म्हटले.

१९३० मध्ये मिठावरील कर व मीठ तयार करण्याची सरकारची मक्तेदारी रद्द करावी ही महात्मा गांधीनी केलेली मागणी व्हाईसरॉयने धुडकावून लावली तेंव्हा गांधीनी मिठाचा सत्याग्रह करण्याचे ठरवले. गुजरातमधील दांडी हे समुद्रकिनाऱ्यावरील गाव निश्चित केले. साबरमती आश्रमातून ७८ कार्यकर्त्यांसह दांडीकडे प्रयाण, ३८५ कि.मी. प्रवास, ५ एप्रिल १९३० दांडीला पोचले, समुद्रकिनाऱ्यावरील मीठ उचलून मिठाचा कायदा मोडला व देशभर कायदेभंगाची चळवळ सुरु झाली. या सत्याग्रहावेळी ध्वज उंचावत ठेवल्यामुळे काठीचा प्रसार मिळाल्याचे इंदिराजीनी सांगितले. या काळातच फिरोज (धर्माने पारशी) यांची ओळख झाली व युगानुयुगे चालत आलेल्या परंपरेची शृंखला तोडून विवाह केला. पुढे राजीव (१९४२) व संजय (१९४६) दोन पुत्र रत्न इंदिराजींना झाली.

९ ऑगस्ट १९४२ भारत छोडो चलेजाव चळवळी मध्ये महात्मा गांधीनी स्वातंत्र्य लढयाचे रणशिंग फुंकले व (हा काळ द्वितीय जागतिक महायुध्दाचा होता) ध्करा किंवा मरा हा संदेश जनतेला दिला. पंडीत नेहरु, इंदिरा गांधी, व अन्य नेत्यांना तुरुंगवास झाला. तुरुंगातून बाहेर आल्यावर इंदिराजींनी लालबहादुर शास्त्रींच्या हाताखाली काम करत होत्या. या काळात लढ्यासाठी निधी उभारणे, प्रचारपत्रके, आडमय, छापून वितरण करण्याचे कार्यात इंदिराजींनी सहभाग घेतला.

सप्टेंबर १९४६ मध्ये पं.नेहरूच्या नेतृत्वाखाली अंतरिम सरकारची स्थापना झाली. १९४६ मध्ये संजयचा जन्म झाला. इंदिराजी

ISBN 978-93-85882-65-4

असतांना माझ्या लहानपणी सततच्या राजकीय चळवळींमुळे मला बालपण भोगायला मिळाले नाही. एकटीने दिवस काढले. आजूबाजूला सर्वांचे कामाचे व्याप असल्याने वाईट वाटायचे परंतु मुलांच्या बाबतीत काळजी घेण्याचा निर्णय घेतला.

१५ ऑगस्ट १९४७ ला भारत स्वतंत्र झाला. व पंडीत जवाहरलाल नेहरू भारताचे पहिले पंतप्रधान झाले. माझ्या आयुष्यातील सर्वात अभिमानास्पद व भावना उचंबळून टाकणाऱ्या क्षणांपैकी एक क्षण असल्याचे इंदिराजींनी म्हटले. भारत-पाक फाळणी, जातीय दंगे, शांतीसाठी महात्मा गांधींच्या मार्गदर्शनाखाली कार्य केले. ३० जानेवारी १९४८ ला महात्मा गांधींची अखेरची भेट झाली. गांधी नेहरू कुटुंबाचे व भारताचे एक अविभाज्य भाग होते. त्यांच्या निधनाने प्रचंड पोकळी निर्माण झाल्याचे इंदिराजींनी म्हटले.

इंदिराजींचे राजकीय क्षेत्रातील कार्य :

इंदिराजींनी १९४६ ते १९६६ या काळात आपले संपूर्ण जीवन सार्वजनिक कार्यात घालविले. स्वातंत्र्य लढ्यातील अनेक थोर नेत्यांशी संपर्क आल्याने त्यांच्या शिक्षणाला वेगळीच कलाटणी मिळाली. या काळात पंडीतजींच्या सोबत बहुतेक वेळा परदेश दौऱ्यावर जात असत. पंडीत नेहरूंचे स्वीय साहाय्यक, पाहुण्यांचे स्वागत, कुटुंबाच्या प्रकृतीची काळजी घेणे, या कामात घालवली. १९५३ मध्ये इंदिराजी स्वतः रशियाला जाऊन आल्या इंदिराजी हळूहळू भारतीय राजकारणात खुलेपणाने रस घेऊ लागल्या.

इंदिराजी १९५५ मध्ये भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस पक्षाच्या कार्यकारिणीच्या सदस्या बनल्या. १९५६ मध्ये अलाहाबाद कॉंग्रेस समितीच्या अध्यक्षा झाल्या. पक्षातील गटबाजी, कटकटी, हेवेदावे, कमी करून संघटन बळकट करण्याचे प्रथम त्यांनी कार्य केले. १९५७ मध्ये कॉंग्रेस पक्षाच्या निवडणूक समितीवर नियुक्ती झाली. पुढे १९५९ मध्ये वयाच्या ४२ व्या वर्षी राष्ट्रीय कॉंग्रेस पक्षाच्या अध्यक्षा बनल्या. १९५७ मध्ये सार्वत्रिक निवडणुकीत भारतभर प्रचार करण्याचे कार्य केले. लाल बहादूर शास्त्री (रेल्वे मंत्री) यांनी राजीनामा दिला होता.

भारताचे राष्ट्रपती डॉ.राजेंद्र प्रसाद पूर्वाधिकारी कॉंग्रेसाध्यक्ष श्री.ढेबर, श्री.शास्त्री, श्री.गोविंदवल्लभ पंत, श्री.टी.टी.कृष्णमाचारी यांच्याशी इंदिराजींचा संपर्क होता. जानेवारी १९५९ साली भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसचे नागपूर येथे अधिवेशन होते. या अधिवेशनासाठी अध्यक्ष म्हणून कार्यकर्त्यांनी इंदिराजींची निवड केली. इंदिराजींच्या समोर त्यावेळी अनेक प्रश्न निर्माण झाले . पंडीत नेहरूंची राजकीय वारस म्हणून माझी निवड पुढे केली काय ? हा घराणेशाही बनाव, माझ्या पदाधिकारी पूर्णतः अवलंबून होते काय ? कोणत्याही प्रकारची प्रतिष्ठा न होता मी जनतेच्या मनात राहू शकेल का ? एक स्त्री या नात्याने मिळणाऱ्या स्वातंत्र्याशी तडजोड न करता भारतीय राजकारणात मी उभी राहील का ? मी पंडीत नेहरूंची कन्या ऐवजी पुत्र असले तर माझे काम सोपे झाले असते काय ? यापेक्षा अध्यक्षपदाची जबाबदारी समर्थपणे पेलण्यासाठी मी काय प्रयत्न केले यातच सारे उत्तर मिळावे.

राष्ट्रीय कॉंग्रेस पक्षाच्या अध्यक्ष झाल्यावर न चुकता नऊला कार्यालयात जाणे, सर्व कामे निर्धारित वेळेत करणे, पूर्वी कॉंग्रेसचे कार्यालय सर्वांना खुले नसायचे त्यात सुधारणा करून पक्षाच्या पन्नास संसद सदस्यांना संध्याकाळी व आठवड्याच्या सुट्टीच्या दिवशी कामाला जुंपले नियमितपणासाठी एक खास कार्यालय उघडले. अल्पसंख्यांकासाठी वेगळी कचेरी, युवकांसाठी वेगळ्या व्यक्तींची नेमणूक केली, यामुळे पक्ष कार्यालयात वर्दळ वाढली. पक्ष कार्यालय विविध हालचालींचे एक केंद्र बनले. या काळात ओरिसा वगळता संपूर्ण भारतभर, प्रत्येक जिल्ह्यात इंदिराजींनी प्रवास केला.

या काळात पंचवार्षिक योजनेवर विचारविनिमय करण्यासाठी चर्चासत्राचे आयोजन, गांधीग्राम येथे पक्षातील कार्यकर्त्यांसाठी प्रशिक्षण यामुळे पक्षाची गतिशीलता वाढली. पूर्वी पक्ष आर्थिकदृष्ट्या कमजोर, कर्जबाजारी होता त्याला कर्जातून मुक्त केले. सर्व खात्यात शिल्लक रक्कम वाढवली. कॉंग्रेसपक्षात पंडीत नेहरू व अन्य नेत्यांचे मन वळवून कॉंग्रेसच्या इतिहासात प्रथमच नव्या रक्ताचे, उसळत्या रक्ताचे लोक कायम निमंत्रित म्हणून स्विकारले. आणि वर्षानुवर्षे ठाण मांडून बसलेले पुढारी बाजूला सरकवले. परंतु पक्षाच्या सभेला आमंत्रित करून अनुभवाचा फायदा घेतला या काळातच केरळ कम्युनिस्ट सरकार बरखास्तीचा निर्णय घेतला.

प्रत्येक लोकप्रतिनिधींनी आपल्या मतदारसंघात पदयात्रा काढणे, मतदार संपर्क, त्यांच्या अडचणींचा प्रत्यक्ष परिचय करून घेणे व सोडवणे, नागपूर अधिवेशनात कृषी संवर्धनाच्या दृष्टीने संयुक्त सहकारी शेतीचा अवलंब करण्यात यावा असा एक ठराव स्विकारला. हा वादग्रस्त ठराव ठरला. याच काळात इंदिराजींनी जागतिक घडामोडींकडे लक्ष द्यायला सुरुवात केली. यात वसाहतवादाविरुध्द लढ्याना पाठिंबा, आफ्रिकेसाठी एका समितीची स्थापना केली, वंशवादाचा धिक्कार, अमेरिकेतील महिलांच्या लढ्याला पाठिंबा व शौर्याचा प्रभाव. टांझानियातील न्यारेरे यांच्या दृष्टी, ध्येय साधना इ. या इंदिराजींवर प्रभाव झाला. १९६० ला फिरोज गांधींचे निधन झाल्याने आयुष्यात एक पोकळी निर्माण झाली. पुढे युनोच्या कार्यकारी मंडळावर नियुक्तीने इंदिराजींने कामात गुंतून घेतले. तसेच या काळातच भ्रष्टाचार विरुध्द लढायचे त्यांनी ठरवले. शैक्षणिक मंडळ, शिशुकल्याण, आदी कामातही इंदिराजींचा सहभाग होता.

ISBN 978-93-85882-65-4

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

१९६० [illegible] भारतीय [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संमेलन [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संपत्ती [illegible] [illegible]. १९६० मध्ये [illegible] मांडली.

ऑक्टोबर १९६२ मध्ये चीनने भारतावर [illegible] आक्रमण करून [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. २१ ऑक्टोबर १९६२ मध्ये भारताची [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पुनर्वसन, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. पुढे १९६४ मध्ये काँग्रेसचे अधिवेशन भुवनेश्वर येथे भरले. या अधिवेशनात लोकशाही व समाजवाद या विषयावर ठराव संमत झाला.

२७ मे १९६४ रोजी पंतप्रधान पंडित नेहरूंचे निधन झाले. [illegible] मध्ये पंडित नेहरू पंतप्रधान होते पं.नेहरूनंतर लाल बहादूर शास्त्री पंतप्रधान झाले या काळात [illegible] [illegible] झाला. त्यांच्या मंत्रिमंडळात इंदिराजींनी माहिती व नभोवाणी खात्याचे मंत्रीपद स्वीकारले. भारतात प्रथम व दिल्लीमध्ये दूरचित्रवाणी सुरू केली. भारतीय नभोवाणी खाते सुसज्ज केले. या काळात [illegible] इंग्लंड, रशिया, युगोस्लाविया इ. देशांना भेटी दिल्या. आंतरराष्ट्रीय [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. इंदिराजी [illegible] [illegible] [illegible], कार्यकर्ते व अधिकारी [illegible] [illegible] हिंदी विरोधी राग शांत केला.

१९६५ मध्ये पाकिस्तानने भारतावर आक्रमण केले. [illegible].

[illegible] जानेवारी १९६६ रोजी इंदिरा गांधी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पंतप्रधान बनल्या. इंदिरा गांधींनी पंतप्रधान [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. या काळात भारतासमोर [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], पंजाब सुभ्याची मागणी, [illegible] प्रश्न, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विरोधी आंदोलन, [illegible] [illegible] [illegible] आंदोलन, [illegible] प्रश्न, [illegible] [illegible] १९६५ [illegible] [illegible] [illegible] राष्ट्रीय [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. पंजाबच्या प्रश्नाही [illegible] [illegible] [illegible] पंजाब सुभ्याची व हरियाणा राज्याची निर्मिती केली. चंदीगढला केंद्रशासित प्रदेशाचा दर्जा देऊन हा वाद शांत केला.

२८ मार्च ते ९ एप्रिल १९६६ या काळात अमेरिकेचा दौरा केला. ऑक्टोबर १९६६ मध्ये दिल्ली येथे अलिप्ततावादी देशांची त्रिपक्षीय परिषद भरवली. या परिषदेत व्हिएतनाम विरोधी व्हिएतनाम मध्ये अमेरिकन सैन्य हल्ल्यांना [illegible] विराम मिळाला, आर्थिक सहाय्यासाठी सामूहिक प्रयत्नाची गरज आहे निर्णय घेतले. १९६७ मध्ये सिलोन, सीरिया, पोलंड, युगोस्लाविया, रुमानिया, बल्गेरिया, संयुक्त अरब प्रजासत्ताक नेपाळ या देशाचा दौरा केला. १९६७ मध्ये अणुशक्ती, परराष्ट्र व्यवहार व नियोजन मंत्रालयाचा कारभार पाहिला. चीनच्या अणुशक्ती विषयक धोरणास प्रतिसाद देण्यासाठी भारताने अणुबॉम्बची निर्मिती करावी. इंदिराजींनी भारताला अण्वस्त्र संपन्न देश करण्यासाठी प्रयत्न केले. अणवस्त्रबंदी करार एक तर्फी नसावा असा इंदिरा म्हणत.

१९६७ या सार्वत्रिक निवडणुकीत इंदिराजींनी ६०० सभा ३५,००० कि.मी. चा प्रवास केला. सभेला अभूतपूर्व गर्दी असे परंतु निवडणूक निकाल आला तेव्हा काँग्रेसच्या जागा कमी झाल्या. अनेक

ISBN 978-93-85882-65-4

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
Scanned with OKEN Scanner

राज्यात बिगर काँग्रेसी सरकारे आली. केरळात कम्युनिस्टांची सत्ता आली. यामुळे केंद्र-राज्य संबंध बदलले काँग्रेसमध्ये राष्ट्रपती, उपराष्ट्रपती निवडणूकीत मतभेद वाढले होते. डॉ.झाकिर हुसेन यांच्या निधनाने काँग्रेसभंगमध्ये संघर्ष वाढला. राष्ट्रपती पदासाठी इंदिराजींनी व्ही.व्ही. गिरींना पाठींबा दिला. अर्थमंत्री श्री.मोरारजी देसाई यांनी राजीनामा दिला. अर्थमंत्र्याचा कारभार इंदिराजींनी स्वतःकडे घेतला. या काळात भारतातील तमाम सामान्य गोरगरीबांना गिरी हे राष्ट्रपती निवडून यावे वाटत होते. शेवटी गिरी राष्ट्रपती पदी निवडून आले. १९ जुलै १९६९ रोजी इंदिराजींनी १४ बँकाचे राष्ट्रीयकरण केले. काँग्रेसमध्ये फुट पडून सिंडिकेट व इंडिकेट काँग्रेस असे दोन गट पडले. इंदिरा सरकार अल्पमतात आले. सुदैवाने विरोधी पक्षाने, पक्ष सोडून गेलेले, फटकून वागणाऱ्या नेत्यांनी सहकार्य केले. भारतात काही संस्थानिकांना ब्रिटिशांनी नेमलेले होते. त्यांना तनखे, पाणी, लाईट बीलात सुट, व देशातील गरीब कर भरती. ब्रिटिश धार्जिन्या संस्थानिकांना तनखे व सवलती चालू ठेवणे म्हणजे संस्थानी अवशेषांना मान्यता देण्यासारखे आहे. यामुळे संस्थानिकाचे तनखे व सवलती बंद करण्याचा धाडसी निर्णय इंदिराजींनी घेतला.

मार्च १९७१ च्या सार्वत्रिक निवडणूकीत इंदिराजींनी गरीबी हटाव ची घोषणा केली. निवडणूकीत इंदिरा काँग्रेसला (सिंडीकेट) २/३ बहुमत मिळाले. तिसऱ्यादा इंदिराजी पंतप्रधान बनल्या व पक्षाच्या सर्वोच्चा नेत्या बनल्या या काळात पश्चिम पाकिस्तानचे पुर्व पाकिस्तानवर (बांग्लादेश) होणारे अन्याय, अत्याचार वाढले व पुर्व पाकिस्तानाचे स्वातंत्र्य आंदोलन दडपून टाकण्याचा प्रयत्न यामुळे बांग्लादेशातून निर्वासितांचे लोंढे (हिंदु-मुस्लीम) भारतात येऊ लागले एक कोटी निर्वासित आले. पावसामुळे निर्वासीताचे हाल, रोगराई, उपचार छावण्यातून पलायन, असे अनेक प्रश्न निर्माण झाले यामुळे जनतेने ठोस कृती करण्याची मागणी केली. इंदिराजींनी या काळात रशियाबरोबर वीस वर्ष मैत्री करार केला. सप्टेंबर १९७१ त्या रशिया (मॉस्को) भेटीचा पाकवर प्रभाव पडला पडला होता. पाकिस्तानने बांग्लादेशात अमानुष खुनखराबा, हत्याकांड बुद्धीवंताना वेचून मारणे, कत्तली करणे, भारतात निर्वासीताचे लोंढे , ५ नोव्हें १९७१ वॉशिंग्टन नॅशनल प्रेस कल्बने भारताची भूमिका समजावून सांगितली. ३ डिसेंबर १९७१ ला भारत-पाक युद्धाला सुरुवात झाली. १६ डिसेंबर १९७१ ला पाक शरण आला व १६ डिसेंबर १९७१ ला लोकसभेने बांग्लादेश या नवीन राष्ट्रला मान्यता दिली. यामुळे भारताची जागतिक पातळीवर प्रतिमा उजाळली. व राजनैतिक, सैनिकी पातळीवरही भारताचा प्रभाव वाढला. इंदिराजींनी भारतदृष्ट्या पाकचे दोन तुकडे केले. हे अतुलनीय कार्य इंदिराजींनी केले. अटलबिहारी वाजपेयींनी इंदिराजींना दुर्गादेवी संबोधले.

१९७१ च्या युद्धात भारताने सिंध व पंजाबमधील १९६९ चौ.कि.मी. व काश्मीर मधील (पाकव्याप्त) ४०० चौ.कि.मी. भूमि ताब्यात घेतली. आणि एक लाख पाकसैनिक बंदी बनवले होते. २८ जून १९७२ रोजी पंतप्रधान इंदिराजी व पाकचे राष्ट्रपती झुल्फिकार अली भुट्टो मध्ये सिमला करार झाला. २ जुलै रोजी करारावर सह्या झाल्या. या करारने भारताने पाकचा ५१६९ चौ.कि.मी. चा भूप्रदेश परत केला. ४८० चौ.कि.मी. क्षेत्र वापस करण्यास हरकत घेतली. पाकनेही ५३ चौ.कि.मी. प्रदेश ताब्यात ठेवला. शिमला करारामुळे इंदिराजींनी आपल्या मुत्सद्देगिरीचे दर्शन घडविले व जगात प्रतिष्ठा प्राप्त केली.

इंदिराजींनी १९७२ मध्ये मेघालय व अरुणाचल प्रदेश हे दोन राज्य निर्माण केले. आणि मणिपुर, त्रिपुरा व मिझोराम या राज्याचे गठन केले. २८ ऑगस्ट १९७३ रोजी भारत बांग्लादेश, पाकिस्तान मधील मानवी समस्या, मानवी समस्या, युध्दबंदीची वापसी याबर दिल्ली समझोता केला. ६ सप्टेंबर १९७३ ला अल्जियर्स येथे गटनिरपेक्ष देशाच्या संम्मेलनात सहभाग घेतला. २६ नोव्हेंबर १९७३ ला ब्रेझनेव भारत यात्रा वेळी पंधरा वर्षासाठी आर्थिक समझोता केला. परंतू १९७३ ते १९७५ या काळात इंदिराजींनी लोकप्रियता घटत चालली होती. बिहार, गुजरात मध्ये इंदिराजींना विरोध वाढला होता.. लोकनायक जयप्रकाश नारायण यांनी देशातील भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, शिक्षणात क्रांती इ. गोष्टी आजच्या व्यवस्थेतून पूर्ण होऊ शकत नाही. जेव्हा संपूर्ण व्यवस्था आजच्या व्यवस्थेतून पूर्ण होऊ शकत नाही. जेव्हा संपूर्ण व्यवस्था आजच्या व्यवस्थेतून पूर्ण होऊ शकत नाही. जेव्हा संपूर्ण व्यवस्था बदलली जाईल. संपूर्ण यंत्रणेच्या बदलासाठी संपूर्ण क्रांती आवश्यक आहे. ५ जून १९७५ विशाल जनमेळाव्यात जयप्रकाश प्रथम संपूर्ण क्रांती, सरकार पडलेच पाहिजे. बिहार व भारतभर पसरलेल्या भ्रष्टाचार विरोधी वातावरणामुळे शासन हादले. १२ जून १९७५ रोजी अलाहाबाद हायकोर्टात १९७१ मध्ये लोकसभेची निवडणूक गैरवर्तनारतव अमान्य घोषित केली. विरोधकांनी दाखल केलेल्या याचिकेत राजनारायण यांनी प्रचारासाठी सरकारी संसाधने वापरण्याचा आरोप केला. कोर्टाने त्यांना अप्रमाणिकत निवडणूक पद्धती, अत्याधिक निवडणूक खर्च व सरकारी यंत्रणा, अधिकारी पक्षाच्या उद्देशाने वापरल्याबद्दल दोषी ठरवले. कोर्टाने संसदीय जागा हिसकावण्याचे आदेश दिले. आणि सहा वर्षासाठी निवडणूक लढण्यास बंदी घातली. राजीनाम्यास विरोध करून इंदिराजींनी सर्वोच्च न्यायालयात अपिल करण्याची योजना जाहीर केली. यामुळे १५ जून १९७५ जयप्रकाशची व विरोधी पक्षांनी आंदोलनाला उग्ररूप दिले.

ISBN 978-93-85882-65-4

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

नागरी अवज्ञा आंदोलन संपूर्ण देशात चालवण्याचा ठराव पंतप्रधानांच्या घराला घेराव घालणे या परिस्थितीमुळे २५ जून १९७५ रोजी राष्ट्रपती फकरुद्दीन अली अहमद यांनी अध्यादेश, आणीबाणीमुळे कलम ३५२ (१) नुसार राष्ट्रीय आणिबाणी घोषित केली. गुजरात, तामिळनाडूत विरोधी पक्षाची सरकारे होते तेथे राष्ट्रपती राजवट (कलम ३५६ नुसार) लागू केली. सर्व प्रकाशने, माहीती व प्रसारण मंत्रालयाखाली आली जयप्रकाश नारायण, मोरारजी देसाई, आडवाणी, अटलबिहारी वाजपेयी, विविध पक्षाचे नेते, कार्यकर्ते, संघटनाचे हजारो कार्यकर्ते यांना तुरूंगात बंद केले.देश एक तुरूंग बनला होता. मुलभूत हक्क, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य थांबवले. या काळात विरोधी पक्षांनी जनसंघ, कॉंग्रेस या समाजवादी पार्टी, लोकदल २३ जानेवारी १९७७ रोजी संस्थापक जयप्रकाश नारायण यांनी जनता पक्ष स्थापन केला.

१६ मार्च १९७७ लोकसभा सार्वत्रिक निवडणूकीत जनता पक्षाला अकालीदल, कम्युनिस्ट पार्टी (एम), कॉंग्रेसचे जगजीवनराम, हेमावती नंदन बहुगुणा, नंदिनी सत्पथी व देशातील सामान्य दलित आणिबाणीत हजनतेला त्रास झाल्याने इंदिरा विरोधात मतदान झाले. प्रचंड मतांनी जनता पक्ष सत्तेवर आला. श्री. मोरारजी देसाई हे पंतप्रधान झाले. १९७७ मध्ये देशात प्रथमच गैर कॉंग्रेसी सरकार सत्तेत आले. होते. परंतू पक्षात अंतर्गत यादवी मुळे मोरारजी देसाई सरकार गडगडले. नंतर कॉंग्रेसच्या पाठींब्याने चरणसिंग यांचे सरकार सत्तेत आले. कॉंग्रेसने पाठींबा काढून घेतला व १९८० ला लोकसभेच्या सार्वत्रिक निवडणूका झाल्या या निवडणूकीत इंदिरा कॉंग्रेसला प्रचंड यश मिळाले.

१९८० मध्ये इंदिराजींनी अमेरिका भेट दिली. अमेरिका-भारत संबंधात पुढाकार घेतला राष्ट्रकुल परिषदेचे आयोजन, दिल्ली येथे अलिप्ततावादी राष्ट्राची परिषद भरली व या तिसऱ्या जगाच्या परिषदेचे अध्यक्षस्थान भूषविले.

१९८२ मध्ये शीख बहुसंख्यराज्यासाठी, अधिक स्वायत्तेची मागणी करणाऱ्या आनंदपुर नावाच्या अंमलबजावणीसाठी सरकारी अधिकारी, पोलिसांना लक्ष केले. भिंद्रनवाले यांचे काही अनुयायी लष्कराच्या विरोधात व २०० सशस्त्र अनुयायी सुवर्णमंदीरात घुसले. १९८३ मध्ये सुवर्ण मंदीर अतिरेक्यांच्या एक किल्ला बनला २३ एप्रिल १९९३ ला पंजाब पोलिस उपनिरीक्षक जनरल अटवाल ए.एस. यांना गोळ्या घालून ठार केले. अनेक वाटाघाटीनंतर भिंद्रनवाल्डे व सशस्त्र समर्थकांना सुवर्ण मंदीरातून बाहेर काढण्यासाठी भारतीय सैन्याला सुवर्ण मंदीरात देशहितासाठी प्रवेश व कारवाईचे आदेश दिले. ऑपरेशन ब्ल्युस्टार मध्ये सैन्याचे टॅकसह भारी तोफांचा वापर केला. यात मोठ्या प्रमाणात शीख सैनिक, यात्रेकरू, निष्पाप नागरिकांचा मृत्यू झाला. भारत व परदेशी शिखांनी याचा विरोध केला. शिख सैनिकांनीही विद्रोह करण्याचा प्रयत्न केला. परंतू इंदिराजी डगमगल्या नाहीत. ३१ ऑक्टोबर १९८४ अंगरक्षक सतवंतसिंग व बेअंतसिंग यांनी इंदिराजींनी गोळ्या घातल्या. यातच त्यांचा करुण अंत झाला.

इंदिराजींना मिळालेले पुरस्कार व सन्मान :

इंदिराजी १९७२ मध्ये भारत-रशिया मैत्री करार व बांग्लादेश निर्मितीमुळे भारतरत्न पुरस्कार देण्यात आला. बांग्लादेश मुक्ती करिता मेक्सिकन अकादमी पुरस्कार (१९७२), एफ.ए.ओ.चे दुसरे पदक (१९७३) नागरी प्रचारिणी सभेकडून साहित्य वाचस्पती (हिंदी) पुरस्कार (१९७६), मुत्सद्देगिरीतील उत्कृष्ट कार्याबद्दल अमेरिकेच्या मदर पुरस्कार (१९७३), फ्रांसच्या जनतेतील सर्वात लोकप्रिय महिला (जनमत संस्था सर्वेक्षण १९६७-६८) अमेरिकेच्या विशेष गॅलप जनमत सर्वेक्षणानुसार जगातील सर्वात लोकप्रिय महिला (१९७१). प्राण्याच्या संरक्षणासाठी अर्जेंटिना सोसायटीकडून मानद डिप्लोमा द इयर्स ऑफ चॅलेंज ६६-६९ रशियाने १९८४ मध्ये इंदिरा गांधींचे पाच रुपये किंमतीचे पोस्टाचे तिकीट काढले. २०१२ मध्ये आऊटलुक इंडियाच्या द ग्रेटेस्ट इंडिया अर्थात सर्वात महान भारतीय म्हणून सन्मानीत करण्यात आले.

समारोप : श्रीमती इंदिरा गांधी यांनी आपल्या राजकीय प्रवासात भारताला सर्वक्षेत्रात गतीशील, विकसीत, सामर्थ्यशाली बनवण्यात महान योगदान दिले. जगातील देशाबरोबर भारताचे संबंध निर्माण केले. भारत-रशिया वीस वर्षांची मैत्री करार भारत व रशियासाठी महत्वपूर्ण व उपयोगी ठरला. भारत एवेढ्या पाकचे तुकडे केले. यामुळे भारताचा जगात प्रभाव वाढला. इंदिराजींनी भारताला अणुसंपन्न देश बनवले. जगातील एक आर्थिक, आण्विक महासत्ता म्हणून प्रतिष्ठा निर्माण केली. इंदिराजी भारतातील व जगातील अचूक निर्णय स्पष्ट बोलणे, धैर्यशील कणखर निर्णयाच्या सम्राज्ञी आशास्थान आपले ध्येय आकांक्षाचे मूर्तिमंत रुप अशा सर्व दृष्टीने इंदिराजींचे नाव भारतीयांच्या मनात कायम कोरलेले आहे. यामुळेच इंदिराजी प्रियदर्शनी आहेत.

संदर्भ : १) माधव मोडेकर - माझे सत् स्वरुप - इंदिरा गांधी, अजब पुस्तकालय, कोल्हापूर-१९७४.
२) बुध्दी सागर - शांता-पंतप्रधान इंदिरा गांधी, पुणे-१९७१.
३) सौ.माधवी कवि, साठ महामानव, विद्याभारती प्रकाशन, लातूर.
४) व्ही.एन स्वामी- महाराष्ट्रातील समाजसुधारक, संत साहित्यिक आणि थोर भारतीय विचारवंत-विद्याभारती प्रकाशन,लातूर,२००७.
५) डॉ.वा.भा.पाटील - भारतीय राज्यघटना प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव, जून - २०१२.
६) ख्वाजा अहमद अब्बास - प्रियदर्शिनी इन्दिरा गांधी, हिन्द पॉकेट बुक्स, प्रा.लि.जी.टी.रोड शाहदरा, दिल्ली.३२-१९७१.

ISBN 978-93-85882-65-4

Scanned with OKEN Scanner

ISSN 2349-5189

www.langlit.org

Kholeshwar Mahavidyalaya Ambajogai

LangLit

An International Peer-Reviewed Open Access Journal

Vol. 7 Issue 4 **May, 2021**

Chief Editor

Dr. Prashant Mothe

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Indexed: ICI, Google Scholar, Research Gate, Academia.edu, IBI, IIFC, DRJI

IMPACT FACTOR – 5.61

LangLit

ISSN 2349-5189

LangLit Latur (MS) India AIPROAJ

An International Peer-Reviewed Open Access Journal

Volume 7 Issue 4
Part 4

Kholeshwar Mahavidyalaya Ambajogai

SR. NO	NAME OF THE TOPIC	AUTHOR
1.	THE INVISIBLY VISIBLE LESBIANISM IN ISMAT CHUGTAI'S 'THE QUILT' ('LIHAF') AND DEEPA MEHTA'S 'FIRE'	DR. NEENU KUMAR
2.	DEPICTION AND STEREOTYPING OF WOMEN IN INDIAN CINEMA:FEMINIST PERSPECTIVES	GURPINDER KUMAR
3.	ASSERTIVE AND EXPRESSIVE SPEECH ACTS IN MANJU KAPUR'S CUSTODY: A STUDY	DR. MAHADEO JARE & SURESH BHOSALE
4.	LEARNING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE: A PSYCHOSOCIAL PERSPECTIVE	JASPREET KAUR
5.	VALMIKI'S JOOTHAN AND THE ALTERNATIVE NARRATIVES OF REVERENCE	DR RICHA
6.	IDENTITY RECONSTRUCTION IN TONI MORRISON'S 'THE BLUEST EYE'	MR. SHARAD H. BODAKHE DR. RAVINDRA S. MHASADE
7.	EMERGING TRENDS IN EDUCATION	DR. NIDHI MEHTA
8.	LORD OF THE FLIES: A CRITIQUE OF LOSS OF INNOCENCE, HUMANITY & CIVILIZATION	DR. NAGNATH TOTAWAD
9.	PORTRAYAL OF NEW WOMEN IN CHIMAMANDA NGOZI ADICHIE'S HALF OF A YELLOW SUN	BALAJI R. SHINDE & DR. RAJPALSINGH S. CHIKHALIKAR
10.	JIBANANANDA DAS'S RUPASI BANGLA: BIOPHILIC VALUES	DURBADAL DATTA
11.	DEVELOPMENT OF HUMANISTIC APPROACH IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING AND LEARNING	VIBHA JUNEJA
12.	A CRITICAL STUDY: ARUNDHATI ROY'S "THE GOD OF SMALL THINGS"	MR. GAJANAN M. TELANG & DR. VAISHALI AHER

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal

13.	RELEVANCE OF BERTRAND RUSSELL'S HOW TO AVOID FOOLISH OPINIONS IN 21ST CENTURY	M.K. PADMA RAYA & DR PROF S. PRASANNA SREE
14.	INDIAN DALIT LITERATURE QUEST FOR IDENTITY TO SOCIAL EQUALITY	ROHIT RAVAL
15.	SAJIL SREEDHAR'S VASAVADATHA :RESISTANCE, PERFORMATIVITY AND FEMINIST DECONSTRUCTION OF SEXUAL IDEOLOGY	JYOTHY S. S.
16.	REPRESSIONS OF WOMEN IN AFGHAN SOCIETY AS SKETCHED BY KHALED HOSSEINI IN HIS A THOUSAND SPLENDID SUNS	G.KALAIVANI & & DR.P.BALAMURUGAN
17.	HISTORY OF UTTARKHAND MOVEMENT IN NORTHERN REGION OF BENGAL (1969-1987): A HISTORICAL REVIEW	KALIKRISHNA SUTRADHAR
18.	CONFUCIAN ECOLOGICAL THOUGHTS IN RUSKIN BOND'S THE SCHOOL AMONG THE PINES	DR. DEEPANJALI KARBHARI BORSE
19.	REREADING RABINDRANATH TAGORE'S STORY, "THE WOMAN UNKNOWN" IN THE POSTCOLONIAL CONTEXT	DR. ASHA ARORA
20.	THE NIGHT DIARY: AN QUINTESSENCE OF INDO-PAK REFUGEE EXPERIENCES ACCENTUATING HOPEFULNESS AMONGST THE STATE OF DIVISIVENESS	DR. MANASI G. SWAMI
21.	LITERATURE & CHILDREN	ARPITA BHATTACHARYA
22.	THE STUDY OF CHILDHOOD TRAUMA IN CONFLICT: ANALYSIS OF SRI LANKAN ETHNIC CONFLICT THROUGH RU FREEMAN'S ON SAL MAL LANE	RINCY SAJI
23.	EFFECTIVENESS OF PLACEMENT STRATEGY IN HIGHER EDUCATION	JOOHI CHATURVEDI & DR.MAHIMA RAI
24.	ENGLISH LITERATURE AND ELT	R.PARTH SARTHI VITHAL
25.	WRITING ORDINARY LIVES: AN ANALYSIS OF SELECTED WOMEN'S MEMOIRS FROM NORTH-EAST INDIA	DR. SOMALI SAHA
26.	THE CATCHER IN THE RYE	DR. FATIMA ASHNA

Principal
Khojeshwar Mahavidyalaya

Scanned with OKEN Scanner

27.	CASTE-SYSTEM IN DR. U. R. ANANTHAMURTHY'S BHARTIPURA	DR. RAJKUMAR C. JAIN
28.	THE STUDY OF GOTHIC HORROR IN EDGAR ALLAN POE'S SHORT STORIES	SMITA AVINASH PATIL
29.	FOLKLORE LITERATURE IS A LITERATURE OFCOMMON FOLK:A REFLECTION	RAMESH JAYARAMAIAH
30.	STATUS OF WOMEN IN INDIA	DANGE A. R.
31.	TECHNIQUES OF TEACHING FRENCH THROUGH SONGS	PARTHA PRATIM DAS GUPTA
32.	ANALYZING THE STATUS OF TRANSGENDER IN THE AFRICAN SOCIETY WITH REFERENCE TO SKYLAR G PETER'S "WE ARE PROUD TRANSGENDER PEOPLE"	R. RUTHRA HARINI
33.	A BOLSTER FOR SOCIETY – EATING WASPS	MRS. DEEKSHA TRIPATHI
34.	AN ANATOMIZATION OF THE CHARACTER SHIKHANDI WITH REFERENCE TO THE EPIC MAHABHARATA	V. YAMINI
35.	PREMCHAND'S NIRMALA: A STUDY IN FEMALE GENDER ROLE	MEENAKSHI PANDEY
36.	HUMANISM TRANSCENDING TIME AND SPACE: READING KUNAL BASU'S TEXT AND APARNA SEN'S FILM THE JAPANESE WIFE	MEENAKSHI PAWHA
37.	GANDHIAN PHILOSOPHICAL THOUGHTS: RELEVANCE AND IMPORTUNITY IN 21ST CENTURY	DR. ASHISH KUMAR GUPTA
38.	IMPACT OF WHATSAPP ON TEACHING-LEARNING PROCESS	DR. REKHA CHETWANI
39.	CURRENT TRENDS AND TEACHING STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE	DR. SNEHAPRAVA PANDA
40.	SORAYA KHAN'S NOOR : A NARRATIVE OF INTEGRATION WITH A REPOSITORY OF FEMALE ARCHETYPAL PATTERNS	ASHITA BANDELU & DR. MUNIRA LOKHANDWALA
41.	WILLIAM BLAKE'S WORLD OF CHILDHOOD	YOGITA JADHAV

Principal
Khoiweshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI
Scanned with OKEN Scanner

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal

42.	POPULAR LITERATURE, CULTURE AND THEORIES OF MASS SOCIETY, CULTURE INDUSTRY AND PROGRESSIVE EVOLUTION	DR. BIBHISHAN BOKDIBA PHAD

Principal
Yogeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal
Latur (MS) India AIPROAJ

POPULAR LITERATURE, CULTURE AND THEORIES OF MASS SOCIETY, CULTURE INDUSTRY AND PROGRESSIVE EVOLUTION

DR. BIBHISHAN ROKDIBA PHAD,
Assistant Professor & Head,
Department of English,
Kholeshwar Mahavidyalaya,
Ambajogai ,Dist- Beed.

ABSTRACT:

The present research paper intends to define popular literature, its development in the world particularly in England from the beginnings of printing and finally to provide a critical survey of sources available for its study. It has been attempted to discuss the growth of periodicals or periodicals, both are related to the theme of the research paper, but seems to require entirely separate treatment. It also intends to give a brief outline of popular literature in terms of some of the theories of culture, i.e. the theory of culture industry, the theory of mass society and the theory of progressive evolution. These theories are significant for understanding popular literature particularly fiction as a notable part of contemporary culture, i.e., popular culture. Similarly, popular literature can be well-understood by studying the theories of culture cited above.

Keywords: Popular Literature, Culture Industry, Mass Media, Mass Society, High Culture, Elitism

Popular literature, at its simplest, can be defined as what the unsophisticated reader has chosen for passing the time or for pleasure. Such a reader may come from any community or class in society, although the primary appeal of popular literature has been to the poor - and, by the end of the 18th century, also to children. Generally popular literature comprises non-establishment, non-official publications but it has also included the religious books which one group in society thought that another group had to read for its own good - and these were distributed in extremely large numbers. Then, even, in the nineteenth century there was an increasing amount of cheap' improving' literature, which comprises for the most part cheap editions of the classics, including the paid writers specially poets; and these became in a very real sense equally' popular', as the concept of self-help grew.

The study of popular literature in the world particularly in England today is scarcely accepted as an academic activity. In France, where, we are told, they order things better ,in some respects at least, this is not true, and in the last ten years or so a number of scholarly studies in this field has appeared. It may be well that the sociologists have to some extent pre-empted things in this country, and while television programmes, newspapers - the 'mass

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal
LangLit Latur (MS) India AIPROAJ

media' - are subject to varying kinds of scrutiny, such investigations so far have generally lacked an historical perspective. Such a perspective will not, of course, provide some magic things by which everything will be understood, but it will, in my view, add significantly to our understanding of both past and present.

The Popular Literature and Culture Research Centre incorporates research in the field of popular literature and culture studies and cultural theory, as well as theoretical and historical approaches to the study of popular genre fiction from the Early Modern Period, the Victorian Period, and right up to contemporary 21st century literature and culture.

Several members of the Department of English and Creative Writing are currently involved in research projects that explore the historical traditions of popular fiction as a descriptive mode, as well as the politics of specific works of popular genres and mainstream culture. These include a wide range of genre-based approaches to adventure fiction, crime fiction, middlebrow literature, fantasy literature, utopian and dystopian fictions, science fiction, graphic novels, the literature of food, radical literature, addiction literature, popular theatre, literature and religion, popular visual culture, and other forms of non-literary genres such as botanical writings and journalism. In addition to that, some scholars are involved in various external collaborative research projects and organisations within the field of popular literature and culture studies.

Popular literature happens to be the category of literature that includes the writings intended for the masses. It has been distinguished from artistic literature which seeks a high degree of formal beauty and subtlety. Its main aim is to entertain the masses; therefore, it appeals to a large number of people. In present times popular literature has become a significant part of global popular culture.

In academic discourse the terms 'High Culture' and 'Popular Culture' are used in a contrasted way. These two terms are viewed as opposite to each other. High culture, in general, is referred to the culture of well-educated or elite people; whereas popular culture is referred to the culture of uncivilized people or the masses.

The term High Culture has always been attacked and criticized by many critics, because it seems to support elitism. In response, many proponents of High Culture tried to promote it among the wider public than the highly educated people. Popular culture is also referred as 'low culture' by many proponents of high culture, especially by religious groups, who consider popular culture as superficial or corrupted.

Though popular culture is considered as 'low' or 'dumping-down', it has pervaded the life of the majority of people in present times. It has become the most important part of the everyday life of human beings. Nowadays popular culture as well as popular literature has pervaded the human life. Majority of people read and appreciate popular literature and seek entertainment through it.

Popular art and popular literature are the two significant parts of popular culture. Popular art includes literature, any dance, music, theatre or other art form intended to be received and appreciated by ordinary people. It means popular literature is a part of popular art which

Principal
Kholeshwar Mahavidyal
AMBAJOGAI

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal

plays significant role in it. The theories such as the theory of mass society, culture industry, progressive evolution etc. are very helpful to understand popular culture as well as popular literature as a part of it. These theories i.e. The Theory of Mass Society, The Theory of Culture Industry and The Theory of Progressive Evolution can be described in short by following way.

The term "mass society" took form in the 19th century. Since the French Revolution the elite class has been concerned about tyranny and mob-rule. The mass has been seen to be dominated by a small number of elites. The term "mass society" was used against the traditional and aristocratic values.

Frankfurt school described mass society as a society of alienated individuals held together by a culture industry. The term mass society has been used as a tool for political argumentation by different groups. But it is most often used as the opposite of elitism. Mass society has been active in a wide range of media studies. Therefore, mass media are necessary for achieving and maintaining mass society.

The theory of "culture industry" was developed by the Frankfurt School theoreticians such as Theodor Adorno and Max Horkheimer. According to them popular culture is like a factory producing standardized cultural goods to manipulate the masses into passivity. The easy pleasure through the goods such as radio, film, magazines etc. make people content. They saw mass produced culture as a danger to more difficult high arts.

The "culture industry" theory of Frankfurt School has been mostly abandoned today. The critics say that the products of mass culture would not be popular if people did not enjoy them. The modern view of mass culture industry claims to serve consumer's needs for entertainment. It is delivering those products which are the demand of the consumers.

The theory of "progressive evolution" looks capitalist economy as creative opportunities for every individual to participate in a culture. It is done through mass education, cheap records and paperbacks. According to this theory popular culture does not threaten high culture, but is an authentic expression of the needs of the people. The theory of progressive evolution is excessively optimistic.

The above mentioned theories of culture are very notable for understanding the concept of popular literature. It has been noted that popular literature is written for the masses. Due to its mass appealing nature, popular literature becomes as an industrial practice. This industrial practice includes large scale production and distribution. It is done through cheap production of the books, such as, paperbacks. The people are provided entertainment to get popularity. The majority of readers appreciates popular literature and seeks pleasure through it. The most important genre in popular literature is and always has been the romance, extending as it does from the Middle Ages to the present. The most common type of romance describes the obstacles encountered by two people, usually young, engaged in a forbidden love. Another common genre is that of fantasy, or science fiction. Popular literature has also come to include such genres as comic books and cartoon strip. Hence, popular literature has been recognized as the special category of literature which has its own cultural significance in the lives of humans.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal
Langlit Latur (MS) India AIPROAJ

REFERENCES:

1. Storey, John. *Culture Theory and Popular Culture: An* Introduction. 5th ed., Pearson, 2008.
2. Weaver, John A. *Popular Culture: Primer*. Peter Lang, 2005.
3. Gelder, Ken. *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*. Routledge, 2004.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI
Scanned with OKEN Scanner

ISSN: 2348-1390

NEW MAN

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES

VOL. 7 ISSUE 12 DECEMBER 2020

A REFEREED AND INDEXED E-JOURNAL

IMPACT FACTOR: 4.321 (IIJIF)

Chief Editor
Dr. Kalyan Gangarde,

Associate Editor
Dr. Sadhna Agrawal

Principal
Khoieshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

NEW MAN PUBLICATION

Scanned with OKEN Sc

Full Journal Title:	NEW MAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES
FREQUENCY:	MONTHLY
Language:	ENGLISH, HINDI, MARATHI
Journal Country/Territory:	INDIA
Publisher:	New Man Publication
Publisher Address:	New Man Publication Ramdasnagar, Parbhani -431401 Mob.0 9730721393
Subject Categories:	LANGUAGES, LITERATURE, HUMANITIES , SOCIAL SCIENCES & OTHER RELATED SUBJECTS
Start Year:	2014
Online ISSN:	2348-1390
Impact Factor:	**4.321 (IIJIF)**
Indexing:	Currently the journal is indexed in Directory of Research Journal Indexing (DRJI), International Impact Factor Services (IIFS) Google Scholar

NMIJMS DISCLAIMER:

The contents of this web-site are owned by the NMIJMS and are only for academic publication or for the academic use. The content material on NMIJMS web site may be downloaded solely for academic use. No materials may otherwise be copied, modified, published, broadcast or otherwise distributed without the prior written permission of NMIJMS.

Academic facts, views and opinions published by authors in the Journal express solely the opinions of the respective authors. Authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references and biographies/references. The editorial board or Editor in chief cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

CONTENTS

1. Ethnomusicology and Folk Hymns
Ram Prasad Ghimire

2. Women in Urban Informal Sector: A Study of Khwairamband Keithel in Imphal
Md Syed Salimuddin

3. Community Development through Corporate Social Responsibility: A Case study
Dr. Sachin Prakash Pawar

4. Mapping Silence: An analysis of Amir Bashir's film Harud
Aqib Javaid Parry

5. Quick Response Code: An Overview
Dr. Telke Sudhakar B.

6. अंधेरे बंद कमरे उपन्यास की नायिका के चरित्र में चित्रित आधुनिकता
प्रो. डॉ.भिमराव भाऊराव मानकरे

7. स्वर साधना में ध्यान योग की उपयोगिता एवं महत्व
डॉ. श्रीमती रूपाली गोखले

8. Finding Her Space: The New Woman in Manju Kapur's Novel *'Home'*
Manzoor Ahmad Wani

9. The Rhetoric of Communication and Confessional Oeuvre in Works of Kamla Das
Reena Bhagat

10. Study of Nonconventional Fuel Source Through Biomass by Modification into Fire Cubes
Sonali Kadam and Vedika Narote

11. Production of Hydrolytic Enzymes by Seed Borne Fungi of Groundnut
R. P . Biradar

12. समकालीन मराठी ग्रामीण साहित्य : एक मुक्त विचार
डॉ निलेश एकनाथराव लोंढे

13. A Study of Perception of Primary In- charge Teachers on Integrating ICT in Teaching-Learning Process
Dr. Charu Varma

14. Aspects of Gandhian Literature and Its Impact on Indian Writing
Dr. Bibhishan Rokdiba Phad

Principal

Scanned with OKEN Scanner

14.

Aspects of Gandhian Literature and Its Impact on Indian Writing

Dr. Bibhishan Rokdiba Phad
Assistant Professor & Head, Department of English,
Kholeshwar Mahavidyalaya, Ambajogai, Dist- Beed.
Email- phadbibhishan@gmail.com

Abstract:

Mahatma Gandhi is a socio-political figure who is impossible for someone to forget or ignore. He has influenced every aspect of human consciousness. There is hardly any discipline in India that he has left untouched. He is an immense source of writing himself. He has influenced different disciplines and so many writers from different areas like philosophy, history politics, sociology, literature and so on and have Gandhi as their central themes . Gandhi was no systematic thinker or system-builder though under the stress of experience or in spurts of intuition certain ideas sprang up, like sparks of the fire, to which he gave memorable expression. Gandhi was not only a man of God but he was also a practical man who was more keen on doing the right things under all circumstances than in making an exhibition of tight-rope dancing in the interests of theoretical consistency. Gandhi was a humanist and a man of religion more than a nationalist and patriot. The relationship between Indian English Literature and Gandhi is still left untold at certain social, historical and cultural ends and the present paper is an attempt to re-invent the Gandhi in the light of the then Indian English Literature.

Keywords: Gandhi, Gandhism, literature and idealogy

With the Gandhian revolution in our political life, there came also a revolution in our writing. Gandhi was not in sympathy with the view that art of literature was absolutely autonomous, and was far more inclined to make it a handmaid to life. He once remarked "Life must immensely exceed all the arts out the life-soul and background of a steady worthy life. Like Leo Tolstoy, Gandhi too erred in denying art its particular autonomy and preominence, but at least their views have, of those who hold that Art is for Art's sake alone or even that Life itself is only for Art's sake. On the controry, their theories notwithstanding. Leo was the creator of a world of imperishable values, and Gandhi responded to mystic poetry, and one of his favourite poems was the Hound of Heaven.

Gandhi wrote in both the languages, Gujarati, his mother tongue, and in English. In India, Writing in the various local and regional languages flourished as never before during the twenties and after, and went all out to reach the community, and became popular. But English writing in India has got no set-back. Mahatma Gandhi's weekly papers, *Young India* and *Harijan* were the most widely read and discussed in public by the readers. Beingh a great scholar, Gandhi knew very well the writing in English was not easy but his writing in English had a simplicity, and clarity that was in refreshing contrast to the heaviness to the characteristics of earlier Indian writing in English.

As commented by so many writers Gandhian writing was as bare and unadorned as his own life was; Indian writing in English and speaking in English since the Gandhian has tended to be wisely

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

practical and functional, cultivating the virtues of clarity and directness and brevity rather than eloquence, elaboration and ebbulience.

The impact of Gandhian thoughts on contemporary Indian literature has brought out results at various steps, and in various ways. In regarding to the choice of language to the writers, the result of the Gandhian influence has been a general preference for the regional language or the mother tongue and on some occasions a purposeful bilingualism, as regards the choice of the portrayal of character and themes, the Gandhian influence has been no less importance.

Transformation of what is of the moment into the permanent and the timeless has seldom been achieved. An ambitious effort is R.R. Sreshta's long poem on the Mahatma's martyrdom, 'A Light unto our Path'. There are many striking lines and a few notable stanzas, but the total effect is rather disappointing. A whole library of Gandhian consisting of biographies, memories, critical studies, and discussions, apart from the immense mass of Gandhi's own writings and speeches. The eight-volume biography, Mahatma (1951-54), by D.G. Tendulkar is mainly useful as a source-book, while P.A. Wadia's Mahatma Gandhi (1939) is at the other hand of the scale, an inquiry into the character and greatness of Gandhi in the form of a discussion between four persons. Pyarelal's Mahatma Gandhi: The Last Phase (1954,'58) is another variable mine of information, and we are enabled to watch and hear Gandhi day by day, almost hour by hour. Hiren Mukerjee's Gandhiji (1958) and E. M. S. Namboodripad's The Mahatma and the 'Ism' (1958) are vivid portraits with a Marxian slant. Among other studies are D. F. Karaka's Out of Dust (1942).

Gandhian literature is very vast and is rapidly-growing , it must be admitted all the time that the impact of Gandhi on literature is at the deeper levels, instigating a transvaluation of current values, has not been effective enough to produce long lasting results. Gandhi is often being refered more as a matter of form and convenience than of deep conviction. There is even a regular quarterly journal, Gandhi-Marg.

What are the similarities between Gandhi and Gandhism on the one hand, and, on the other, the vogue for massive industrialization and prohibitive gigantism that are so striking a feature of the Age of Nehru, the Age of Planned Economy. Gandhi gave stress on moral and spiritual values again and again in contrast to material advancement, although this had its place too; he know that too much industrialization must spell disaster to the seven lakhs of Indian Villages; and he adopted the loin cloth and the Sevagram way of life because he felt that, for the teeming millions of India, no other life was possible yet he knew that even such bare colorless life could be made reasonable and purposeful.

Speaking and writing as he did almost incessantly to varieties of individuals and groups and assemblies on an infinite variety of subjects, it is truly astonishing that Gandhi should still sound so fresh and genuine on almost every page. One is constantly taken back by the range of Gandhi's interests, reading and speculation, one is overwhelmed again and again by the Mahatma's humility and humanity and unfailing fund of humour. Mahatma Gandhi left impact on all aspects of the masses.

The threat is that, under the accumulated weight of this heavy programming which are aided and the spirit may go into hiding, if not disappear altogether; and even the simple humanity of the man may be forgotten in our preoccupation with ism, the cult, the dogmas, and the rituals. But the authentic word albeit spread over some fifty volumes is our guarantee that the truth about Gandhi the man and his message of hope for humanity will not have passed from India and even from the world.

Mahatma Gandhi was a multi-faceted personality. He has been the only Indian after the Lord to attain worldwide fame. It would not be over to say that he had performed many miracles during his lifetime and his message was a great source of inspiration and power to the people for all times. Gandhi

Principal
Khoiseshwar Mahavidyalay
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

has a sense in one hand and on the other hand he could feel the pulse of Indian society and people on whom he could exert a tremendous influence and preach his Gandhian ideology. He realized that India is a religious country with a majority population is illerate. They can only be motivated and mobilized through a traditional mode of communication and in addition to that Gandhian philosophy was mainly based on traditional and labour oriented. The folk or traditional arts of India have from the time immemorial been used for moral, religious and socio-political purposes by the rulers. It is a classic communicative medium which appeals to the people, avoiding any cross-cultural hurdles, expensive entertainment programmes and above all, the message is dispersed in a familiar format and content in local and colloquial languages to a homogeneous group, surpassing all literacy and socio-economic barriers. Mahatma Gandhi though not in-person but in ideologies, teaching, views, had reached the stage and in hearts of people through various forms of 'Jatra', 'Keertan', 'Tamasha' 'Nautanki', 'Pala', 'Ramlila' 'Yakshagana', 'Raslila', Puppetry, and Street Theatre, to name a few folk forms, at all corners of rurban India and of course the literary artists and art directors were behind to provide a firm support in popularizing Gandhi. He was the one who could clearly mention that our India is our Sita 'maiya' (mother) and we are the Ramas who would drive the red-faced Ravanas (British) away and bring back our mother. This very use of the *Ramayana* concept deeply rooted in the religious tradition of India ignited the national consciousness and deeply founded the concept of freedom movement in the illiterates, he could bring about a united upheaval in the country for its development. Moreover, his mission was backed by the messages that could remove social evils and vices from the country.

Coming to the conclusion, everything advocated by Gandhi may not be possible to follow today. There is certainly a need to inject Gandhian idealism and singleness of purpose into our national affairs. What India needs today is "a spiritual leader of Gandhi's greatness, his love, and fearlessness." Together with the group of patriots who would surround such a leader, he might magnify the nation to undertake, late but perhaps not too late, the revolutionary changes in socio-economic and political, literature, institutes and practices which are now desperately needed. The literary writers of the age were also no exceptions it. In those days, the writers working in different languages were mostly persons who had come either directly under Gandhi's influence and many had taken part in the Indian Independence movement, or they were highly influenced by his ideals. Their writings were immensely impressed with Gandhian idealism, lifestyle, his teachings and firm stands in adverse situations.

References:

- Bhatnagar M.K. The Insights into The Novels of R.K. Narayanan; Atlantic Publishers and Distributors, Nice Printing Press, New Delhi, India, 2002.
- Ramana Murti, V.V. (editor) Gandhi: Essential Writings: New Delhi, Longman, 1970
- Nanda, B.R. (2009): Mahatma Gandhi a Biography oxford University Press, New Delhi.
- Thomas Panthan, Kenneth L. Deutch (Ed) Political Thoughts in modern India, Saga Publication, New Delhi, 1986.
- Tendulkar D.C. Mahatma: life of mohamdas karmchand Gandhi, vol.5 Bombay, 1954-55.

❑❑❑

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

[redacted] Impact Factor - 7.139 Indexed (SJIF)

February 2020 Special Issue-22 Vol. 1

The Role of Women in Global Development

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal, Dr. Aqueela Syed Gous

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 1 February 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Index

1.	Changing Lifestyle and Nutrition Education **Agharde Pratibha Vishnu**	1
2.	Women And Food Security **Smt.Archana Kundlikrao Chavare**	6
3.	Use of Social Media in Libraries **Prof Ashok Laxman Pathade**	10
4.	Indian Agricultural And Economic Devolopment **Dr.Balbhim Amrutrao Patil**	14
5.	Eating For Goals **Dr. Bappasaheb Maske**	19
6.	Women's Social Problems **Asst-Prof.Dr. Bijaysing K. Bhabardede**	22
7.	Physical Education and Sports for Society- "Impressing Social Values among Youth" **Rahul M Chavan**	24
8.	Impact of Digital Technology on library and Information Professionals **Darade Gajanan S.**	26
9.	Environment Affects the Sport Performance: A Study **Dinesh Pralhad Gadade**	28
10.	Library and Digital Media **Dr. Bhagyashri Y. Keskar**	31
11.	Women's Education and Distanced College: A Study of Barriers in Rural Area of Ambajogai Tehsil **Dr. Nazir J. Sheikh**	35
12.	Role Of Services Trade In India's Economic Development **Dr. D. P. Takale & Mr. Shivaji Kakade**	40
13.	Analytical Study of Human Development in India:- 1990-2017 **Dr. Amruta Suryawanshi**	46
14.	Socio-economic status and physical education and sports **Dr. Bharat Haribhau Chapke**	48
15.	Study of Effectiveness of Trataka, Yoga on Performance of Junior College Archery Players in Beed District **Dr. Chatrapati Baburao Pangarkar**	

Principal
Kholwadikar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

CURRENT GLOBAL REVIEWER

pecial Issue 22, Vol. 1 | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
February 2020 | SJIF | Impact Factor : 7.139

Physical Education and Sports for Society- "Impressing Social Values among Youth"

al M Chavan
ector Physical Education, Kholeshwar Mahvaidyalya, Ambajogai, Dist-Beed

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the impact of physical education and sports in promoting social values among youth. Physical education and sports plays a vital role in educating the youth regarding the importance of social values in their life. Reviewed literature investigated that the importance of association in educating both minds and body. Further, it also encourages the social values among youth that allow them to develop the social relations with their community. Moreover, the benefits of physical education and sports can influence both academic learning and physical activity of the youth.

Keywords: Physical Education, Sports, Social Values, Youth, Academic Learning.

In present era, physical education and sports is an essential part of education. It contributes directly to development of physical competence and fitness. It also helps the youth to be aware of the worth of leading a physically active lifestyle. The healthy and physically active youth is more likely to be academically motivated, attentive, and promising. In other words, we can say that physical education and sports is exclusive to the school core curriculum. It is the only programme that provides the opportunities to youth to learn motor skills, progress mental and physical fitness. The benefits of physical gained from physical activity such as disease prevention, safety and injury avoidance, decreased morbidity and premature mortality, and increased mental health. The physical education is only the course where youth learn about all of the benefits gained from being physically active as well as the skills and knowledge to incorporate safe, satisfying physical activity into their lives, in addition, how to interact with others. Moreover, it is observed that physical education sessions should be easy to get from preschool until secondary. It target to deal with a variety of physical activities and encourage those who are lack of leaning to take up planned competitive sports. This involves discard conventional methods of physical education teaching and focusing more on the individuals' needs and abilities. As time for physical education is generally limited within the school and college time schedule and curriculum, its content must be valuable and resourceful. We meet to believe that curricular physical education within any sport, not only talent development scheme but a high development in social values among youth. Therefore, the purpose of this study is to investigate the role of physical education in promoting social values among society through youth.

Physical Education Curriculum

It provides youth with the appropriate knowledge, skills, behaviours, and confidence to be physically active for life. Moreover, physical education is the basis of a school's physical activity programme. In the same vein, participation in physical activity is correlated with academic advantages like improved concentration, memory, and classroom behaviour. According to W.H.O development of physical abilities and physical conditioning; motivating the students to continue sports and physical activity; and providing recreation activities.

Development of Physical Health and Physical Growth

To build up and practise physical fitness entails basic motor skills and gets hold of the competency to perform various physical activities and exercises. Physical fitness builds mentally sharper, physically comfortable and also able to deal with the day-to-day demands Further, endurance, flexibility, strength and coordination are the key components of physical fitness. Moreover, to execute the physical exercises and sport, youth must be developed basic motor skills.

Motivating the Students to Sports and Physical Exercise

Teachers always motivate the youth to contribute in sports and physical activities as well as academic education programmes. Further, they always direct and instruct them, sports and physical activity are vital part of academic education. They have also guided the youth; we cannot think wholesome development of human personality without sports and physical education. Moreover, they have also to manage a meeting in which discusses their parents about the importance of sports and physical activity as well as academic education. Further, teachers must engage parent or family members in physical activity, for example, by giving youth physical activity 'homework' which could be performed together with the parent's like walks after supper or playing in the park.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalay, AMBAJOGAI

Recreational Time Optimization in Institutions

Institutions must focuses on implementation of physical activity course which facilitate to make enjoyable participation to all youth in physical activity programme which provides the youth with a collection of ideas for active games and activities and the skills and fitness to play them in order to reduce the stress, anxiety, drug abuses and obesity. Physical education and sports play a vital role in promoting the social values among the youth. Moreover, physical education is considered as a school subject, which facilitate to prepare the youth for a healthy lifestyle and focuses on their overall physical and mental development, as well as imparting important social values among the youth such as fairness, self-discipline, solidarity, team spirit, tolerance and fair play.

Discussion and Conclusion

The present study focuses on physical education and sports helps to promote the social values among youth. Physical education and sports are considered as an essential part of education and culture. It build up the abilities, will-power, moral values and self-discipline of every human being as an entirely integrated member of society. The contribution of physical activity and the practice of sports must be certify that the throughout life by means of a global, lifelong and democratized education. It contributes to the preservation and enhancement of mental and physical health, gives a nourishing leisure-time activity and also helps to an individual to overcome the drawbacks of present stressful living. At the community level, they build up social qualities, social relations and also fair play, which is vital not only to sport itself but also to life in society. Education system must allocate the required position and applicable to physical education and sport in order to create a balance and strengthen between physical activities and other components of education.

Physical education and sport course must be intended to suit the requisites and personal attributes of those follow them, as well as the institutional, cultural, socio-economic and climatic conditions of each country. In the process of education in general, physical education and sport programmes must, by virtue of their content and their timetables, help to create habits and behaviour patterns beneficial to full development of the human personality. Further, voluntary people, given appropriate training and supervision, can make an invaluable contribution to the inclusive expansion of sport and promote the participation of the inhabitants in the training and association of physical and sport activities. In addition, it also focuses on adequate and sufficient facilities and equipment which meet the needs of exhaustive and safe participation in both in-school and out-of-school programmes regarding physical education and sport. Physical education as a generic term is linked with socio-cultural, educational and social values, psycho-social qualities, socialization, inclusion, moral codes of behaviour, cognitive and physical development, well-being, healthy diet and other benefits to be derived from engagement in regular physical activity. To conclude, education in general, and physical education in particular, should respond to the needs of optimally developing individuals' capabilities and provide opportunities for personal fulfillment and social interactions, fundamental in human co-existence. The major limitations of this study are that lack of participation of students in physical activities. In future research, school management should organize the seminar and workshop in which aware the students about the importance of physical activity programmes.

REFERENCES

1. *The importance of the development of motor skills to children. Teaching Elementary Physical Education, 10 (4), 9-11. Fox, K.R., & Harris, J. (2003).*
2. *Promoting physical activity through schools. In: McKenna J, Riddoch C, eds. Perspectives on health and exercise. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.*
3. *An association of the American alliance for health, physical education, recreation and dance. World Health Organization. (2001).*
4. *The National Association for Sport and Physical Education (NASPE, 2001).*

Principal
Mahavidyalaya
[illegible]

Scanned with OKEN Scanner

Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai

○ **मराठी साहित्यातील नवे विचारप्रवाह**

Marathi Sahityatil Nave Vicharpravah

○ **प्रथमावृत्ती :** ०७ फेब्रुवारी, २०२०

○ **प्रकाशक**

आदित्य प्रकाशन,

खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर-४१३५१२

☎ 02382-257126, Mob. 9405759888

○ **ISBN-978-93-83109-63-0**

○ **मुद्रणस्थळ**

आदित्य ऑफसेट, लातूर.

○ **अक्षर जुळवणी**

श्री. बालाजी बनसोडे

○ **मुखपृष्ठ**

श्री. तानाजी माने, लातूर.

○ **मूल्य :** ३००/-

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

अ.क्र	नाव	शीर्षक	पृ.क्र.
१.	डॉ.मधुकर क्षीरसागर	मराठवाड्यातील प्रादेशिक कादंबरीची स्वरूप वैशिष्ट्ये	५
२.	प्रा. डॉ. एम. बी. धोंडगे	साठोत्तरी मराठी दशकातील नवे बदल	१३
३.	प्रा.डॉ. रामनाथ श्रीपती फुटाणे	मराठी विज्ञानवादी कादंबरीकार : जयंत नारळीकर	१६
४.	प्रा.डॉ.भाउसाहेब राठोड	लोकभ्रम आणि विज्ञान	२३
५.	प्रा.डॉ.अनिता काशिनाथ सोनवणे	प्रादेशिक साहित्य : एक अभ्यास	२९
६.	प्रा. डॉ. दत्तात्रय डुंबरे	स्त्रीवादाची मध्ययुगीन पार्श्वभूमी	३३
७.	प्रा.डॉ.भास्कर मुरलीधर आहिरे	उपेक्षितांचे साहित्य	३९
८.	प्रा. डॉ. युवराज धबडगे	विस्थापितांच्या उद्ध्वस्त जीवनाचा आलेख — रिगांण	४४
९.	डॉ. महादेव जगताप	प्रादेशिक दृष्टिकोनातून 'फेसाटी' चा विचार	४९
१०.	डॉ.एम.ए.कव्हळे	साठोत्तरी ग्रामीण कादंबरीची वाटचाल	५४
११.	प्रा.डॉ.सूर्यकांत हरिश्चंद्र गित्ते	'फेसाटी' प्रादेशिक कादंबरी : एक आकलन	५९
१२.	डॉ. एकनाथ श्रीपती फुटाणे	मराठी विज्ञान साहित्य संकल्पना व स्वरुप	६८
१३.	डॉ.ज्ञानेश्वर को.गवते	ग्रामीण साहित्य प्रवाह एक आकलन	७८
१४.	प्रा. गौतम गायकवाड	नव्या साहित्य प्रवाहाचे वैचारिक आधिष्ठान	८६
१५.	प्रा. डॉ. एल.बी. घुमरे	श्री.ना. पेंडसे आणि व्यंकटेश माडगूळकर यांच्या कादंबरीतील प्रादेशिकता	९२
१६.	शिवचरण प्रभाकर गिरी	विज्ञानवादी मराठी कविता	९६
१७.	डॉ. अशोक घोळवे	ग्रामीण जिवनाला नव्या जाणिवांसह अविष्कृत करणारी कथा : चऱ्हाट	१०४
१८.	प्रा.रामेश्वर चाटे	उपेक्षिताचे साहित्य	१०८
१९.	डॉ. रामकृष्ण ज्योतिबा प्रधान	एक प्रादेशिक कांदबरी 'बनगरवाडी'	११३
२०.	डॉ. कोळी अरूण पुंडलिक	मुस्लिम मराठी साहित्य : एकचिंतन	१२०
२१.	प्रा. डॉ.रूद्रदेवाड बी.पी.	अनुवादित वाङ्मयाचे उपयोजन : एक आकलन	१२४
२२.	प्रा. अहिरे रविंद्र महारू	साठोत्तरी मराठी वाङ्मयातील प्रवाह आदिवासी साहित्य	१२८
२३.	प्रा.डॉ. राजाभाऊ भायगुडे	श्रीनिवास कुलकर्णी यांच्या ललित निबंधातील प्रादेशिकता	१३२
२४.	प्रा.डॉ.काकासाहेब रामराव सुरवसे	आंबेडकरवादी मराठी कविता	१३८
२५.	ज्ञानेश्वर आश्रुबा भोसले	स्त्रीवादी साहित्य आणि मानवाधिकार"	१४५
२६.	डॉ.नवभुज बाळासाहेब कदम	प्रादेशिक आणि सामाजिकतेचा निखारा : कोयता	

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

नव्या साहित्य प्रवाहाचे वैचारिक आधिष्ठान

प्रा. गौतम गायकवाड

हजारो वर्षापासून मुकाच होतो, दथे
बेलूकृकृ लिहू लागलो, केवळ तुझ्यामुळे
आत जसा जळतो तसा बाहेर फुलतो
लेखणीतून पाझरतो, केवळ तुझ्यामुळे

एका महासूर्याने कृकृ अंधार गिळून टाकला आणि असंख्य सूर्यांना जन्म दिला. तेच आज तेवत आहेत. बुध्द – फुले – आंबेडकरी विचारांच्या मुळ्या इथल्या मातीत खोलखोल गेल्या आहेत. आता कितीही उकरुन खोदून, उखडून, उपसून काढायच्या म्हटले तरी अषक्य आहे. माणसांच्या मेंदूत घुसलेल्या मुळ्या पाण्याला जाउन भिडल्या आहेत आणि बोधिवश्क्ष तर आकाशाला भिडला आहे. ज्ञान ही सत्ता जगावर राज्य करते. हे बाबासाहेबांना सिध्द केले आहे. आमची अवलाद दुसऱ्याच्या कष्टावर बसून खात आलेली नाही. जगा आणि जगू द्या या कुळाचे आम्ही वारस आहोत. बहिष्कृत भारतातील बुध्द – फुले – आंबेडकरांना पचवून घ्यावेच लागते. त्याषिवाय गत्यंतर नाही. माणसं प्रबुध्द झाली. या युगाच्या न व्यवस्थेच्या मनात असो वा स्थित्यंतर नाही ही आजच्या आणि पुढच्याही काळाची गरज आहे. तोच महासूर्य बहुजन वाङ्मयाच्या प्रेरणास्थानी आहे. 'तुझ्या जन्मानेचकृ कृ आमच्याच आयुष्याचे नव्हे तर पुढच्याही पिढ्याचे सोने झाले. विचाराचे पीक पिढ्याचे पीक आहे. त्यासाठीच जमिनीत पेरुनकृकृ महाडचे पाणी सोडावे लागते, तेव्हा कुठे आंबेडकर पैदा होतो आणि 'जळणासाठी तोंडलेल्या ओडक्याला पालवी फुटते' आणि बोधिवृक्ष वाढत जगाला सावली देतो.

बुध्द जगाची माऊली तर बाबासाहेब शोषितांची माऊली आहे. जगाच्या गुलामीतील माणसांना मुक्त करण्याठीच प्रज्ञासूर्याने लेखणीचा, वाणीचा, बुध्दीचा उपयोग केला. त्याच विचार वाटेवर आधुनिक वाङ्मयीन प्रवाह वाटचाल करताहेत. बुध्द– फुले– आंबेडकरी विचाराने अनेक चळवळीना जन्म दिला, म्हणजे विचारातून चळवळीचा जन्म झाला. आणि वाङ्मयीन प्रवाहांचा या महामानवाच्या विचारातून अनेक चळवळी आणि साहित्य प्रवाह जन्माला आले. या पुरोगामी विचारांच्या चळवळी आणि साहित्य प्रवाहाचा उद्देष मानव कल्याणासाठी, मानवाचे जगणे सुखाचे करण्यासाठी आहे. अंतिमत: मानवी दु:खनिरोध आहे.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

प्रकार आणि भारतात खूप सारे असंख्य विद्वान, विचारवंत आणि अनुयायांच्याचे नायक, महानायक, महामानव, महापुरुष जन्माला आलेत. काही विचारवंत, महामानव, महापुरुष हे ईश्वर मानणारे आणि काही ईश्वर न मानणारे दिसतात. भारतात ईश्वरवादी, निरीश्वरवादी आणि एकेश्वरवादी विचारांच्या परंपरा निर्माण झालेल्या आहेत. ब्राम्हणी विचाराने निर्माण झालेले रामकृष्ण, शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर, विवेकानंद, लोकमान्य टिळक, हे सर्वांचा धर्म ईश्वराला मानणारे लोकसमूह आहेत आणि त्याच विचाराला बहुसंख्य बळी पडले सर्व पूर्वीपासून असून बळी पडत आहे. तर कबीर, ज्ञानेश्वर, महात्मा फुले, संत गाडगेबाबा हे एकेश्वरवाद मानणारे आहेत आणि तथागत बुद्ध ते बाबासाहेब आंबेडकर हे निरीश्वरवादी विचारांचे वाहक आहेत. भारतात प्रामुख्याने ईश्वर आणि निरीश्वरवादी विचारांचा अधिक प्रभाव राहिलेला आहे. ईश्वरवादी विचारसरणी ही समाज व्यवस्था स्थितीशील म्हणजे 'जसे हे' टिकवण्याचा प्रयत्न करणारे करते. तिला वैदिक संस्कृती म्हणजेच हिंदू संस्कृती, ऋषींची, ती प्रतिगामी विचारांची समजली जाते. ती मनुस्मृती, पुराणे, गाथे, रामायण – महाभारत अशी ब्राम्हणी व्यवस्था टिकवून ठेवणाऱ्या ग्रंथांना प्रमाण मानते. आणि निरीश्वरवादी विचारसरणी ही प्रस्थापित शोषित समाजव्यवस्था बदलण्याचा प्रयत्न करते. वैदिक संस्कृती ईश्वर सर्वश्रेष्ठ मानते तर अवैदिक संस्कृती माणूस सर्वश्रेष्ठ मानते. भारतात कृषी आणि ऋषींची अशा दोन संस्कृती प्रामुख्याने दिसतात. ऋषींची संस्कृती ही यज्ञ, होमहवन, प्रवचन करणारे, स्वतःला ज्ञानवंत समजून दुसऱ्यांच्या म्हणजे कृषींच्या कष्टावर बसून जगणारी आहे. आणि कष्टकऱ्यांची संस्कृती ही कृषी संस्कृती आहे. ते शेती, पशुपालन व्यवसाय करुन जगते. ऋषींची संस्कृती ही आर्यांची ब्राह्मणसंस्कृती तर कृषी संस्कृती ही अनार्यांची म्हणजे द्रविडांची, नागांची, मूळ निवासी, आदीवासींची संस्कृती आहे. तसे तर आर्य संस्कृती म्हणजे हिंदू संस्कृती म्हणजेच ब्राम्हणकृत संस्कृती असा संकुचित अर्थ कोषात दिला गेला आणि अनार्य संस्कृती मूळ ब्राम्हणेत्तराची असून ती सिंधू संस्कृती आहे. ती पुढे येऊ दिली गेली नाही. भारतीय संस्कृती मूळ सिंधू संस्कृती आहे.

भारतात एक 'सवर्ण भारत आणि एक बाहिष्कृत भारत,' एक समृध्द भारत, एक वंचित भारत, एक भांडवली, जमीनदार चंगळवादी दुसरी लोकशाहीवादी, भुमिहीन भारत आहे. आज ब्राम्हण – ब्राम्हणेत्तरांचे दोघांचेही भारतीय संविधान व संसद एक आहे. समृध्द भारतातील उत्पादनाची साधने, आराखडे, विकास, योजना, बजेट हे ब्राम्हण विचारसरणीच्या लोकांसाठी बजेट खर्च केले जाते. ते ब्राम्हणेत्तरासाठी उत्पन्नाचा फारसा उपयोग होत नाही. अधिकाधिक प्रतिगामी विचार जोपासणाऱ्यासाठी खर्च होतो. पुरोगामी विचारासाठी हा खर्च म्हणावा तेवढा होताना करताना दिसून येत नाही. हे आजपर्यंत भारताचे ऑडीट केल्याने लक्षात येईल.

भारतात कृषी आणि ऋषी संस्कृती दिसते. कृषी संस्कृती ही अनार्यांची मूळ आदीवासी रहिवाशींची आहे. आर्यांची म्हणजे परकीय भारतात येऊन स्थाईक झाले त्यांची ऋषी संस्कृती, कृषी संस्कृती ही सिंधू संस्कृतीतून विकास पावलेली सुसंस्कृत, संस्कारीत मानवाची अवैदिक संस्कृती आहे. तर ऋषींची वैदिक संस्कृती आहे. भारत मुख्यत कृषी प्रधान देश आहे. कृषीप्रधान देशातील मूळ रहिवासी द्रविड, अनार्य, नाग लोकांची आदर्श संस्कृती होती. सिंधू संस्कृती ही जगात विकास पावलेली आदर्श संस्कृती होती. परकीय आर्यांनी सिंधू संस्कृतीवर आक्रमण करुन सिंधू संस्कृतीत राहणाऱ्या लोकांच्या कत्तली केल्या. अन्याय, अत्याचार केले. सिंधूचे हिंदू करुन वैदिक संस्कृतीतील आर्यांनी अनार्यांना बदनाम केले. अवैदिक संस्कृती हीच भारताची बुध्द संस्कृती आदर्श संस्कृती होती. भारत ही बुध्दाची भूमी असल्याचे दाखले इथल्या बौध्द लेण्या सांगतात. भारतात १२०० लेण्या आहेत. त्यापैकी ९०० बुध्द लेण्या, २०० हिंदू लेण्या, १०० जैन लेण्या आहेत. भारत देश बुध्दाचा देश म्हणून जगात ओळखला जातो. स्वामी विवेकानंदही म्हणतात. 'बौध्द धर्माची जननी जो भारत आहे.' तसेच प्रबोधनकार ठाकरेही 'हिंदूस्थान बुध्द देवाचा आहे' म्हणतात. 'गौतम बुध्दाचा हिंदूभारत आशियाचा भास्कर' म्हणतात. परदेशी आर्य लोक या भारत देशात आले. त्यांनी या देषाचे मूळ रहिवासी जे अनार्य आहेत त्यांच्यावर आक्रमण केले. त्यांवेळी आर्य – अनार्य यांच्यात लढाया झाल्या. त्यात अनार्यांचा पराभव झाला नंतर येथे आर्यांनी आपली सत्ता प्रस्थापित केली. ब्राम्हणांनी जातीयवाद पोसला. त्यांनी ब्राम्हण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र या चार वर्णाच्या लोकांना कामे वाटून दिली. देवा धर्माच्या अनुषंगाने अस्पृश्यावर, स्त्रियांवर अनेक बंधने घालून ज्ञान – विज्ञानापासून दूर ठेवून दास केले. मानव जातीला काळीमा फासणारे तत्वज्ञान, काही प्रथा समाजात रुढ केल्या. अस्पृश्यांनी, स्त्रियांनी विद्या शिकू नये. धर्म ग्रंथाचे पठण करु नये. धनसंचय करु नये आदी अनेकविध बंधने घालून जीवनांच्या अनेक क्षेत्रात दलितांची, स्त्रियांची 'नाकेबंदी' करुन 'कोंडवाडा' केला. भारत देशाचा आजवरचा इतिहास हा ब्राम्हणाच्या कुटील कारस्थानाचा इतिहास आहे. त्यामुळेच या देशातील बहुजन समाज अधोगतीला गेला आहे. या हजारो वर्षाच्या शतकानुशतकांच्या अनेकविध बंधनातून बुध्द –फुले – षाहू – आंबेडकर यांनी अस्पश्यांना मुक्त केले. विशेषत: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुक्त केले. त्यांनी एक नैवा इतिहास घडविला, म्हणून आज सर्वत्र बहुजनाच्या चळवळी बुध्द –फुले – शाहू – आंबेडकर विचाराचे वैचारिक अधिष्ठान स्विकारले, स्वीकारतात. यापुढेही त्यांना बुध्द –फुले – शाहू – आंबेडकर नाकारणे शक्य नाही. प्राचीन काळातल्या अवैदिक संघर्षाचे प्रतीक रुपात ठळक खुण म्हणून गौतम बुध्दाचा उल्लेख करता

Principal
Khoalswari Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

हाती घेऊन नव्याने राज्य करणारी नेतृत्वाची देशाला गरज आहे. आपण इतिहासात झालेल्या, केलेल्या चुका वर्तमान काळात दुरुस्त करुन भविष्यकाळात सुखाने जगण्यासाठी पुरोगामी विचारांच्या बहुसंख्य लोकांनी, विचारवंतांनी, साहित्यिकांनी विचार करणे ही काळाची गरज लक्षात घेऊन साहित्यातील नवे विचार प्रवाह साहित्याचा अभ्यास करताहेत हे अभिनंदन असून देशाची समाजाची आणि साहित्याची नव्याने चांगली घडी बसवण्यासाठी अनेक नव्या प्रवाहाचा अभ्यास केला जातो. भविष्यात या प्रवाहाचे शब्दकोष निर्माण होतील. भाषा समृध्द होईल. वाड्मय समृध्द होईल आणि देशातील सर्वांचा विकास होईल. 'त्यासाठी ज्ञानाचे शस्त्र सर्वश्रेष्ठ अस्त्र धन आमचे'बुध्द –फुले – शाहू – आंबेडकरी विचारांच्या बुध्दिजीवी वर्गाने, साहित्यिकाने, सामाजिक ऋणाच्या उतराईचा भाग म्हणून साहित्य लेखन चालू ठेवले पाहिजे. पुढील पिढीला योग्य दिशादर्शक वाट दाखविण्यासाठी विचाराचे औषध घेतले पाहिजे. आम्ही अस्मितेचा सूर्य खांधावर घेऊन बिनधास्तपणे जगणार आहोत. बुध्द इमारतीच्या पायाचा दगड होऊन आम्हाला आयुष्याचा अर्थ पिंपळाच्या झाडाखाली गवसला. म्हणून नाकारल्या त्या मनूच्या दिशा. निर्धार आमचा पक्का बुध्द मार्ग सोडायचा नाही हे बुध्द –फुले – शाहू – आंबेडकर विचाराचं सोन खत किती दिवस जमिनीचा कस टिकवून ठेवणार आहे आणि वाढविणार आहेत बोधीवृक्षांना ही बोधीवृक्षाची झाड कुठंही, कोणत्याही जमिनीत पाणी नसले तरी वाढताहेत आणि तोडले तरी पुन्हा फुटून डेरेदार होताहेत या बोधिवृक्षाच्या बुडाशी कोणते टॉनिक आहे.

प्रज्ञासुर्य आणि प्रज्ञासूर्यानी लिहिलेले भारतीय संविधान भारतीय संविधान नुसार हा देश धर्मनिरपेक्ष आहे. सर्वांना सर्व प्रकारचे नैसर्गिक व मानव निमित अधिकार, हक्क मिळतील, धर्माच्या जातीच्या आधारावर माणसं माणूस म्हणून कुणाचेही शोषण करणार नाहीत. इथल्या साधन संपत्तीचा उपयोग येथील स्त्रि पुरुषांना घेता येईल. लोकशाहीत लोकांची सत्ता असेल. राज्यकर्ता लोकाचा सेवक असेल तो सत्तेचा वापर करुन कुणाचे स्वातंत्र लिहिणे, बोलणे हिरावून घेणार नाही. धर्म भारतीय संविधान,लोकशाही माणसासाठी आहे माणूस सर्वश्रेष्ठ आहे. माणसं माणसांना माणूस म्हणून वागतील. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व सामाजिक न्याय या मानवतावादी मूल्याची जोपासना होईल. स्त्री पुरुष समान आहे. समाजात समानता प्रस्थापित होईल नव्हे ती केली पाहिजे यापुढे कुणीही कुणाला गुलाम करणार नाही. भारतीय संविधान सर्वांना न्याय देईल नव्हे दिला पाहिजे खाजगीकरण, भांडवलशाही, राजेशाही मांडून लोकशाही आणली. लोकशाहीत गणराज्य नांदेल. त्या गणराज्यात लोकाचे राज्य, लोककल्याणासाठी असेल. विशिष्ट जातीच्या धर्माच्या लोकांचे नाही.

AMBAJOGAI

सर्वांचे लोक प्रतिनिधी लोकशाहीने चालवलेल्या संसदेत असतील ती संसद सर्वश्रेष्ठ मानून भारतीय संविधानानुसार या देशाचा राज्यकारभार केला पाहिजे. भारतीय संविधानानुसार राज्यकारभार चालणारी माणसंच लोकशाहीत लोकांनी निवडून दिली पाहिजेत. ते राज्यकर्ते बहुसंख्य लोकांच्या हिताचा, सुखाचा विचार करून तसे निर्णय घेऊन 'भवतु सब्ब मंगलमय' करतील. थोडक्यात अभिष्ठान भारतीय संविधानात आहे. तेच तत्वज्ञान या प्रवाहाचे वैचारिक अधिष्ठान आहे.

जगातील मानवमुक्तीच्या रथाचे सारथी बुध्द आणि सेनापती महानायक बाबासाहेब आंबेडकर कित्येक पिढ्या आर्य अनार्य युध्द चालू आहे. सुर्यपुत्राचा पराभव होत नाही.

अनेक म्होरके विकत घेऊनही—
सुर्यपुत्राच्या वाटा आडवूनही
रसद बंद करुनही
कसे लढताहेत उपेक्षित लोक
कोणते टॉनिक दिले
बुध्द— फुले — शाहू — आंबेडकरानी

संदर्भ

१. फुले — आंबेडकरी चळवळीचे क्रांतीशास्त्र — मनोहर पाटील
२. दलित साहित्य उदगम आणि विकास — योगेंद्र मेश्राम
३. ग्रामीण साहित्य संस्कृती — पाटील
४. आंबेडकर भारत — गौतम गायकवाड
५. आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास — साहेबराव गाठाळ
६. मराठवाड्यातील दलित चळवळीचा इतिहास — दिनेश मोरे
७. अस्पृश्य मूळचे कोण — डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
८. लोकशाहीचे व्याकरण — पी.बी. सावंत

Scanned with OKEN Scanner

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor - ((SJIF) -7.675, Issue NO. 265 (CCLXV)
ISSN : 2278-9308
November, 2020

ग्रामीण महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्या-एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा.वाघुले सुवर्णा अंकुशराव
गृहविज्ञान विभाग खोलेश्वर महाविद्यालय अंबाजोगाई

Kholeshwar Mahavidyalaya Ambajogai

प्रस्तावना :--

भारतीय समाज व्यवस्थेला सुमारे पाच हजार वर्षांचा इतिहास आहे.परंपरेने जी समाज रचना झाली, त्या व्यवस्थेत स्त्रियांना दुय्यम स्थान,कनिष्ठ दर्जा मिळाला आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रीला असलेले दुय्यम स्थान आणि पुरुषांचे असलेले वर्चस्व ,यातून स्त्री मनाचा होणारा कोंडमारा,समाजव्यवस्थेने, संस्कृतीने घातलेली स्त्री वरील अनेक बंधने,स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन हे विचारात घेणे आवश्यक आहे.समाज सातत्य व प्रगती करावयाची असेल तर स्त्री आणि पुरुष या दोघांचाही विकास व्हावयास हवा आहे. परंतु वास्तवात ते दिसत नाही. स्त्री स्वतःला दुय्यम समजून, पुरुषांचे अधिकार,वर्चस्व सहन करण्याची परंपरा हजारो वर्षांपासून आजपर्यंत चालू आहे. वैदिक काळात नंतर काही काळ स्त्रियांना बरोबरीचे स्थान होते.असे कथा- पुराणातून वाचायला मिळते. परंतु दोन-चार स्त्रियांना मिळालेली प्रतिष्ठा सगळ्याच स्त्रियांच्या वाट्याला कधीही आली नाही. बोटावर मोजण्याइतपत स्त्रियांना जी प्रतिष्ठान आणि अधिकार मिळाला असला,तरी बाकी सर्व स्त्रियांच्या नशिबात दुःख, निराशा नि कष्ट वाट्याला आले आहे. प्रामुख्याने एक स्त्री म्हणून तिच्याकडे बघण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन,पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती मुळे तिला मिळालेले दुय्यम स्थान, मातृत्वाची जबाबदारी, आजच्या आधुनिक युगात चूल आणि मूल एवढेच कार्यक्षेत्र न ठेवता अनेक क्षेत्रात महिलांनी पुरुषांच्या बरोबरीने उचललेले पाहून या सर्वांचा परिपाक म्हणजे स्त्रियांच्या समस्येत झालेली वाढ होय.स्त्रियांचा वाढता व्याप सुरु झाल्याने समस्यांचे प्रमाण देखील वाढत आहे .स्त्रियांना सामाजिक,शारीरिक,आर्थिक, मानसिक,आरोग्य विषयक अशा विविध समस्यांना तोंड द्यावे लागते.

भारतीय समुदाय मुख्यतः तीन भागात विभागला आहे. आदिवासी, ग्रामीण व शहरी समुदाय असे त्याचे वर्गीकरण केले जाते. परंतु या समुदायात स्त्री व पुरुष हे दोन घटक फार महत्त्वाचे असतात.त्या त्या स्तराबर या दोन्ही घटकांना कमी-अधिक प्रमाणात समस्यांना सामोरे जावे लागते.ग्रामीण समुदायात स्त्रियांना जास्तीत जास्त समस्या भेडसावताना दिसतात. शैक्षणिक, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, शारीरिक ,आरोग्यविषयक अशा विविध समस्यांची व्याप्ती खूप मोठी असते.कारण तेथील सामाजिक परिस्थिती, वातावरणाचा परिणाम असतो.या समुदायात मुलीच्या जन्मापासूनच उदासीनतेची अवस्था असते.जन्मताच मुलगा-मुलगी हा भेदभाव केला जातो.मुलाच्या जन्माचे स्वागत पेढे वाटून केले जाते.तर मुलीचा जन्म झाल्याबरोबर तिच्याकडे एक संकट म्हणुन पाहिले जाते. जन्मापासूनच स्त्रियांच्या समस्येत वाढ झालेली दिसते. ग्रामीण भागातील स्त्री आरोग्याच्या प्रश्नांची सुरुवात ही कुपोषणापासून होताना दिसते. कुपोषणाच्या प्रश्नामुळे बालमृत्यूदर, जन्माच्यावेळी कमी वजन ,प्रतिकारक्षमता कमी, रक्ताल्पता,

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya,
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner

कमजोरपणा ,मधुमेह, नेत्रविकार, गळ्यातील ग्रंथी ची सूज यासारखे प्रश्न निर्माण होतात.ग्रामीण भागातील स्त्रिया मध्ये गर्भधारणेच्या संदर्भात, प्रसूती संदर्भात अनेक प्रश्न आहेत." निमिया, कॅन्सर, कमजोरी, मानसिक ताण-तणाव, आजार, पोटांचे विकार ,त्वचारोग ,अकाली वृद्धत्व यासारखे अनेक स्त्रीसंबंधित रोगांची लागण होते. कुपोषण आणि स्वतःच्या आरोग्याकडे होणारे दुर्लक्ष यामधून ग्रामीण स्त्रियांच्या जीवनात आरोग्यविषयक प्रश्न निर्माण झालेले आहेत. सामाजिक, आर्थिक परिस्थिती व त्याच्या जोडीला लिंगभेद यांचा परिणाम आरोग्याला व आरोग्य विषयक माहिती व सेवांना मिळणे व अनारोग्याचे सामाजिक, आर्थिक परिणाम या बाबींवर होतो. आरोग्य, तसेच रोगांना प्रतिबंध यात स्त्री- पुरुष तसेच मुले- मुली यातील फरक लक्षात घ्यायला हवा.ते समप्रमाणात केले तरच ते प्रभावी होईल.

विषयाची निवड :-

महिलांचे आरोग्य हा अत्यंत महत्त्वाचा मुद्दा आहे .कुटुंबाची काळजी घेणारी महिला कायम आपल्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष करते. ती जागृत व्हावी आणि समाजातही तिच्या आरोग्याबाबत संवेदनशीलता निर्माण होणे गरजेचे आहे. आहार,चांगल्या सवयी, वैद्यकीय सल्ला या त्रिसूत्रीवर महिलांचे आरोग्य टिकणे आवश्यक आहे.महिलांमध्ये मधुमेहाचे प्रमाण अलीकडे वाढत आहे. कर्करोग ही सुद्धा समस्या बनली आहे.उच्च शिक्षण ,करिअरला महत्त्व दिल्यामुळे लग्न उशिरा होतात.त्यातून आरोग्यविषयक तक्रारी वाढू लागल्या आहेत.आज महिला केवळ चूल आणि मूल यापलीकडे जाऊन स्वतःचे अस्तित्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न करत आहेत.या धकाधकीच्या जीवनात महिलांनी कामासोबत आरोग्याकडे लक्ष देणे गरजेचे झाले आहे.दिवसेंदिवस महिलांमध्ये गंभीर आजारांचे प्रमाण वाढत आहे. तेव्हा महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचा आढावा घेणे गरजेचे वाटते, म्हणून या संशोधन विषयाची निवड केली.

संशोधनाचा उद्देश :–

1) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचा आढावा घेणे.
2) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्यांच्या कारणांचा शोध घेणे.
3) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक परिणामांची माहिती घेणे.
4) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्या कमी करण्यासाठीच्या उपाययोजना सुचविणे.

गृहितके:–

1)ग्रामीण स्त्रियांना आरोग्यविषयक समस्यांना सामोरे जावे लागते.
2)ग्रामीण स्त्रियांमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण कमी आहे.
3)ग्रामीण महिला आरोग्यविषयक बाबतीत जागृत नाहीत.

ग्रामीण महिलांच्या आरोग्य विषयक समस्या

प्रस्तुत संशोधनात स्त्रियांच्या आरोग्य विषयक समस्यांचा आढावा घेण्यात आला.

Scanned with OKEN Scanner

1) कर्करोग :- स्त्रियांमधील कर्करोगाचे प्रमाण जास्त आहे ग्रामुख्याने स्तनाचा आणि गर्भाशयमुखाचा कर्करोग हे दोन प्रश्न पुढे वाढत उभे आहेत. हे दोन्ही प्रकार वेळेवर लक्षात आल्यास त्यावर उपचार होतील त्यामुळे स्त्रियांच्या मृत्यूचे प्रमाण निश्चितपणे कमी होईल.

2) प्रजनन आरोग्य :- प्रजनन आरोग्य नीट नसल्यामुळे 15 ते 44 वयोगटातल्या अनेक स्त्रियांचे आरोग्य धोक्यात येते. गर्भनिरोधक उपायांची माहिती करून घेणे, लैंगिकतेसंबंधित समस्यांची काळजी घेणे आवश्यक आहे. विकसनशील देशात गर्भनिरोधाचे योग्य उपाय फारसे पुढे पोहोचत नाहीत. त्यामुळे त्यांना आरोग्याची काळजी घेता येत नाही.

3) प्रसूतिदरम्यान चे उपाय :- गर्भावस्था आणि प्रसूती या काळात स्त्रियांना सध्या आवश्यक सुविधा मिळत नाहीत. खेड्यात आणि दुर्गम भागात अजूनही दाई सुईणीच्या मदतीमुळे बाळंतपण होत आहेत.

4) लैंगिक आजार :- असुरक्षित संबंधामुळे पसरणाऱ्या एच. पी. व्ही., एच.आय.व्ही या सारख्या आजारांवर स्त्रियांना सहजपणे उपचार मिळत नसल्यामुळे आजार गंभीरपणे वाढत जातो.

5) अन्य आजार :- हृदयरोग, मधुमेह, स्थूलता किंवा तंबाखू, दारू यामुळे होणारे आजार या सर्वांचा स्त्रियांच्या आरोग्यावर प्रतिकूल परिणाम होतो. लहान वयापासून स्त्रीला निरोगी जीवनशैलीची सवय लावली, तर त्यांचे आरोग्य व आयुष्यमान नक्की उंचावेल.

6) मानसिक आजार :- पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना चिंता, उदासीनता यासारखे विकार जास्त होतात. त्यांना अशा अवस्थेत आधार, सहानुभूतीने ऐकणाऱ्याची आवश्यकता असते. त्यामुळे त्यांना आत्मविश्वास कायम राहील.

7) वयोवृद्धावस्थेतल्या समस्या :- कोणत्याही वयातल्या अनेक स्त्री लैंगिक आजार आणि अंतर्गत गर्भाशयाचे दुखणे असतात. काही वयात गर्भाशयाचा, गर्भपात किंवा प्रसूती झाल्याने स्त्रियांना खूप त्रास होतो आणि पुढेही दीर्घकाळ त्यांचे स्वास्थ्य बिघडत राहते.

ग्रामीण महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांची कारणे :-

कुपोषण, अस्वच्छता, शिक्षणाचा अभाव, सुविधांचा अभाव, मानसिकता-अभाव, मूलभूत सुविधांचा अभाव यासारखे घटक स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्यांना कारणीभूत आहे.

- कुपोषण :- रोगप्रतिकारशक्ती वाढविण्यासाठी व बाळातील उत्पादन वाढविण्यासाठी, शरीराचे भरणपोषण व्यवस्थित होणे आवश्यक असते. सकस व पोषक आहाराची आवश्यकता यासाठी महत्त्वाचे असते. निरक्षरता, दारिद्र्य, स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन यामुळे स्त्रियांच्या कुपोषणाचा प्रश्न मोठ्या प्रमाणात निर्माण झालेला आहे. उपासमार, कामाचा ताण, सतत आजारपण आणि उपवासाचे जास्त प्रमाण यामुळे स्त्रियांची कुपोषण होते. आवश्यक असलेल्या कॅलरीज आहारातून मिळत नाहीत. प्रथिने, जीवनसत्त्वयुक्त, खनिज युक्त पुरेसा आहार त्यांना दिला जात नाही. अनेक आरोग्याचे प्रश्न त्यांच्यापुढे निर्माण होतात.
- अस्वच्छता :- व्यक्तीला आरोग्यदायी जीवन जगण्यासाठी स्वच्छता महत्त्वाची असते. वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छता आवश्यक असते. व्यक्तिगत स्वच्छतेत त्वचा, केस, नाक, दात, हातपाय, नखे यांची स्वच्छता महत्त्वाची असते. अस्वच्छतेमुळे अनेक प्रकारचे संसर्गजन्य आजार होतात.

Principal

परिस्थिती कमकुवत असल्यामुळे स्वच्छतेची पुरेशी साधने उपलब्ध होत नाहीत.अज्ञान अंधश्रद्धा,स्वच्छतेकडे होणारे दुर्लक्ष यामुळे अनेक आरोग्यविषयक समस्यांना त्यांना सामोरे जावे लागते.

- निरक्षरता :- ग्रामीण भागात स्त्रियांच्या शिक्षणाचे प्रमाण अत्यल्प आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरही त्यात वाढ झाली असली. तरी स्त्रियांमध्ये त्याचे प्रमाण अत्यल्प आहे.उच्च शिक्षण, सामाजिक परिवर्तन घडवून आणणे हे जरी खरे असले, तरी ग्रामीण स्त्रियांमध्ये याचे प्रमाण कमी असल्यामुळे त्या शरीर पोषणपेक्षा दागिन्यांना अधिक महत्त्व दिले जाते. स्वच्छतेचा व्यापार दृष्टिकोनही निर्माण होत नाही.धार्मिक परंपरा व त्यामुळे होणारे उपवास त्यांच्या प्रकृतीवर परिणाम करतात.अंधश्रद्धेमुळे त्या भोंदूगिरीला बळी पडतात.परिणामी त्यांच्या जीवनात अनेक समस्या निर्माण होतात.
- आरोग्यविषयक साधनांचा अभाव:- ग्रामीण स्त्रियांचे आरोग्यविषयक प्रश्न गंभीर आहेत.त्यांचा दर्जा कनिष्ठ प्रतीचा मानला जातो.शासनाने त्यांच्या समस्या सोडवण्यासाठी प्राथमिक स्तरावरील आरोग्यविषयक सुविधा निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला आहे.या प्रयत्नातून अनेक प्राथमिक आरोग्य केंद्र उभारले.पण त्यांचा दर्जा निम्न आहे. या केंद्राच्या ठिकाणी चांगल्या दर्जाचे डॉक्टर, नर्स उपलब्ध नाहीत. सुविधांच्या कमतरतेमुळे अनेक वेळा आपला आजार अंगावर काढावे लागतात. त्यातून मोठे आजार बळावण्याची शक्यता असते. कुटुंबातील लोक त्यांच्या आजाराकडे दुर्लक्ष करतात.
- मानसिक ताण तणाव :- याचा गंभीर परिणाम मानवी शरीरावर होतो.ग्रामीण स्त्रियांच्या जीवनात मानसिक ताण -तणावाचे अनेक प्रसंग उद्धवतात.विवाहनंतर सासरच्या मंडळीकडून होणारा त्रास,मनाचा सतत होणारा कोंडमारा,हळवा स्वभाव,भविष्याची चिंता यातून निर्माण होणारे आजार घातक असतात.यामुळे मानसिक नैराश्य येते.अनेक गंभीर आजार उद्धवतात.
- मूलभूत सुविधांचा अभाव:- भारताच्या ग्रामीण भागात आजही मूलभूत सुविधा पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध नाहीत.खेड्यात शौचालयाची समस्या आजही बिकट आहे. रात्री अपरात्री स्त्रियांना शौचास जाणे शक्य होत नाही.त्यामुळे अनेक प्रश्न निर्माण होतात. शिवाय स्वयंपाकाचा गॅस ही आज सर्व कुटुंबांमध्ये जाऊन पोहोचला नाही.त्यामुळे त्या चुलीवर स्वयंपाक करतात.म्हणून स्त्रियांना डोळ्यांचे व श्वसनाचे आजार होतात. पाणी आणण्यासाठी महिलांना दोन चार किलोमीटर पायपीट करावी लागते.त्यामुळे अपघात,जास्तीचे कष्ट याचा विपरीत परिणाम त्यांच्या आरोग्यावर होतो याशिवाय इतर काही घटक स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्यांना कारणीभूत असलेले पाहायला मिळतात.

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

निष्कर्ष :-

शिक्षणाच्या अपुऱ्या सोयी, कुपोषण व स्वच्छता ,आरोग्यविषयक साधनांचा अभाव,मानसिक ताणतणाव या कारणाने महिलांच्या आरोग्यावर फार मोठा विपरीत परिणाम होताना दिसून येतो. एकंदरीत महिलांच्या शिक्षणाकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन दुय्यम आहे .आजच्या धकाधकीच्या

Scanned with OKEN Scanner

जीवनात वैयक्तिक जीवनाकडे महिलांचे होणारे दुर्लक्ष व त्यातून उद्भवणारे गंभीर आजार यांचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे. त्याचबरोबर आर्थिक स्थिती, नैसर्गिक संकटे या सर्वांना सामोरे जावे लागते.

उपाययोजना :-

ग्रामीण महिलांच्याआरोग्यविषयक समस्येवर उपाय योजना सुचविण्यात आल्या आहेत.त्या पुढील प्रमाणे-

★ शासन स्तरावर आरोग्यविषयक सुविधा वाढविणे गरजेचे आहे.
★ समाजात महिलांच्या आरोग्याबाबत संवेदनशीलता निर्माण होईल अशा कार्यक्रमांचे आयोजन करावे.
★ महिला संस्था, संघटना यांनी महिला आरोग्याबाबत सजग व सतत कृतीशील कार्यक्रमाची रचना करावी.
★ वैयक्तिक रित्या समाजातील सर्वच महिलांनी आरोग्यविषयक स्वतः जागृत असले पाहिजे.
★ ग्रामपातळीवर महिला आरोग्याबाबत जागृती विषयक विविध कार्यक्रम, स्पर्धा, प्रदर्शने गरजेचे आहे.
★ स्त्रियांच्या संदर्भात विविध कायदेशीर उपाययोजना केल्या आहेत आहेत. त्या कायद्यांची कडक अंमलबजावणी झाली पाहिजे .
कलम 14 ते 18 नुसार सर्वांना समानतेचा हक्क आहे .
★ कलम 45 नुसार 14 वर्षांपर्यंतच्या सर्व मुला-मुलींना शिक्षण मोफत दिले जाते. पालकांनी विशेषत: मुलींच्या शिक्षणासाठी आग्रह धरावा. * कलम 19 नुसार पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियांनाही व्यवसाय स्वातंत्र्य दिले आहे .
★ कौटुंबिक हिंसाचारतुन महिलांचे संरक्षण अधिनियम 2005.
★ 1991 चा गर्भपात कायद्यानुसार गर्भवती स्त्रीला मुल नको असल्यास कायदेशीर गर्भपात करता येतो.

संदर्भ :-

1) "आधुनिक भारतातील सामाजिक समस्या"-डॉ. दिलीप खैरनार.
2) " ग्रामीण व नागरी समाजशास्त्र"-प्रा.अशोक गोरे, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, जून 2014
3) "भारतीय समाजातील स्त्रियांचे स्थान"- वंडरे उमा,शरयु अनंतराम ,पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई 400034
4) www.esakal.com
5) www.healthmarathi.com
6) www.prahaar.in

Principal

Scanned with OKEN Scanner

Special Issue August 2019

विद्यावार्ता®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
आणि
भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्थेचे

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने राज्यशास्त्र विषया अंतर्गत
राष्ट्रीय चर्चासत्र

मानवी अधिकार :
सद्यस्थिती आणि आव्हाने

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

संपादक
डॉ.तात्या बाळकिसन पुरी

Scanned with OKEN Scanner

39) भटके–विमुक्त ओबीसी आणि मानवाधिकार
प्रा. शिवाराम रेशीमराव कावळे, अंबाजोगाई

40) भारत में मानवाधिकारोंकी स्थिती और वास्तविकताएं
प्रा. दत्तात्रय जनार्धन चव्हाण, अंबाजोगाई

41) हिंदी साहित्य में चित्रित स्त्री का अधिकार संघर्ष
कांबळे ज्योती शशिकांत, औरंगाबाद

42) महिला, भारतीय संविधान और मानवाधिकार
प्रा.डॉ. कुलकर्णी उमाकांत जयवंतराव, अंबाजोगाई

43) आदिवासी समाज और मानवाधिकार
सुरेखा कचरू थोरात, औरंगाबाद.

44) भारतीय साहित्य और मानवाधिकार
विकास सुर्यकांत वाघमारे, औरंगाबाद.

45) मानव अधिकार और वर्तमान परिस्थिति
वाबंकर रामेश्वर महादेव, औरंगाबाद

46) मानवी हक्कांची संकल्पना आणि अंमलबजावणी
डॉ. आर.के. काळे, बीड

47) दहशतवाद, नक्षलवाद आणि मानवी हक्क
डॉ. मंचक रंगनाथराव मोरे, अंबाजोगाई, जि. बीड

vidya warta®
YouTube Channel SUBSCRIBE
https://goo.gl/dk5tXx

Principal
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai, Dist. Beed

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with OKEN Scanner

बीसवीं सदी का आरम्भ स्त्रियों को समाज का उपयोगी सदस्य समझने पर केंद्रित हो गया तथा महिलाओं को अपने जीवन के बारे में स्वयं निर्णय लेने के अधिकार की मांग उठायी। यही अधिकार की मांग स्त्री अन्दोलन के बहस का मुद्दा बना जहाँ पुरूषों के साथ स्त्रियों के कानूनी अधिकारों की समानता का मुद्दा महत्त्वपूर्ण बना।

२१ वीं सदी के दौर में महिलाओं के सामाजिक स्थिति में परिवर्तन हुए है। मैथिलीशरण गुप्त ने महिलाओं की दशा को व्यक्त करते हुए कहते हैं- "अबला जीवन हाय तेरी यही कहानी, आँचल में दुध, आँखों में पानी।" वर्तमान समय में नारी की यह तस्वीर कुछ हद तक परिवर्तित हो रही है। महिला अपने अधिकारों के लिए संघर्ष कर रही है। अलका सरावगी की कहानी 'एक व्रत की कथा' में महिला रूढी परंपरा के विरूद्ध विद्रोह करती है।

"पढ़ी-लिखी लड़की है, बहस तो कर ही लेगी, पूजा भले ही न करे। यही इसकी पूजा है।"[५] अर्थात यहाँ लेखिका ने महिला के उत्पीड़न को दर्शाया है कि, उसे अपने पति के लिए उपवास करना चाहिए। पति से पहले भोजन करना पाप है। लेकिन वर्तमान समय में इस रूढी परंपरा के विरूद्ध महिला विद्रोह करते हुए नजर आती है। वह अपने अधिकारों के लिए परिवार हो या समाज उससे डटकर सामना कर रही है।

इस प्रकार हमे महिला मानवाधिकार के लिए संघर्ष करती कहानीयाँ मिल जाती है। जिसमें चन्द्र किरण सोनरिक्सा की 'आदम खोर', कुसुम अंसल की 'स्पीड ब्रेकर', ममता कालिया की 'सौत' कहानी उल्लेखनीय है। वर्तमान समय की नारी अपने अधिकार के लिए संघर्ष कर रही है। समाज में अपना स्वतंत्र अस्तित्व बनाने का प्रयास कर रही है। तथा स्वतंत्रता, समानता उनके अधिकार है। लेकिन वह मिल नहीं रहे है। इस कारण स्त्री कल भी संघर्ष करती थी आज भी कर रहीं है ...। आगे भी संघर्ष करते रहेगी ...।

संदर्भ :

१. आईना (१९९९), सूचना एवं जनसंपर्क विभाग ३० द्वारा प्रसारित, पृ. ४४
२. डॉ. रेशमी रामदोनी - समकालीन हिन्दी लेखिकाओं की कहानियों में अभिव्यक्त बहुआयामी विद्रोह, पृ. ३२
३. अलका सरावगी - कहानी की तलाश में - 'एक व्रत की कथा, पृ. ५२
४. जॉन स्टुअर्ट मिल - स्त्रियॉं की पराधीनता, पृ. ५
५. अलका सरावगी - एक व्रत की कथा, पृ. ५२

□□□

43

महिला, भारतीय संविधान और मानवाधिकार

प्रा.डॉ. कुलकर्णी उमाकांत जयवंतराय
राज्यशास्त्र विभाग,
खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

मानवाधिकार संबंधी प्राचीन विचार तथा प्राकृतिक अधिकारों की दार्शनिक अवधारणाओं में भी विदयमान है। मानवाधिकारों के विचारक इसकी जड़े प्राचीन यूनान एवं रोम में मानते है। जहा पर सर्वप्रथम स्टोईक दार्शनिको ने प्राकृतिक कानून के रुप में मानवाधिकार की व्याख्या की थी। सुकरात और प्लेटो के समय में मानवाधिकार संबंधी विचार प्राकृतिक कानून और राजनीतिक आदर्शवाद से जुड़ा था। प्रथम विश्वयुध्द के बाद गठित राष्ट्रसंघ (१९१९) के कारण मानवाधिकार की अवधारणा का विकास अन्तर्राष्ट्रीय स्तर पर हुआ। मानवाधिकार के विकास के चरण में द्वितीय विश्वयुध्द के बाद गठित संयुक्त राष्ट्रसंघ (युनो) वास्तव में इस दिशा में एक मील का पत्थर है। युध्द के बाद चिंतित विश्व ने १० दिसम्बर १९४८ को एक वैश्विक मानवाधिकार की घोषणा की बाद में यह दिन मानवाधिकार दिवस के रुप मे मनाया जाने लगा।

स्वतंत्रता पूर्व काल से भारत में मानवधिकारों की मांग की गई। १३ दिसम्बर १९४६ को पंडित जवाहरलाल नेहरु द्वारा प्रस्तुत 'उददेश्य प्रस्ताव' संविधान निर्मात्री सभा में प्रस्तुत किया, जिसमें भारत को एक सम्पूर्ण प्रभुत्व-संपन्न, समाजवादी, पंथनिरपेक्ष, लोकतन्त्रात्मक गणराज्य बनाने और भारत के नागरिको को सामाजिक, राजनैतिक और आर्थिक न्याय और समान अवसर, विचार अभिव्यक्ती, विश्वास आदि स्वातंत्र्य दिये। इस उद्देश पत्रिका में हमारे संविधान का उददेश्य स्पष्ट होता है। पंडित जवाहरलाल नेहरु तथा अन्य महान नेताओं की बुध्दि प्रखरता भी [illegible] के संविधान के भाग III में अनुच्छेद [illegible] मौलिक [illegible] का वर्णन किया है, मौलिक अधिकारों [illegible] है [illegible] इनकी सुरक्षा का भार संविधान पर है।

अध्ययन के उददेश्य :

[illegible] का अर्थ और महत्व स्पष्ट करना।

[illegible] महिला अधिकारों का अध्ययन करना।

[illegible] में महिला के विकास का महत्व प्रतिपादित करना।

[illegible] के विकास के लिए समान अवसर प्रदान करना।

[illegible] अध्ययन के लिए शोधकर्ता ने द्वितीय स्रोतों का उपयोग किया है। जिसके अंतर्गत विविध ग्रंथालय, शोधपत्रिका, [illegible] आदि का उपयोग किया है।

मानवाधिकार की परिभाषा :

[illegible] विद्वानों ने मानवाधिकार को अपने ढंग से परिभाषित [illegible] किया है।

• [illegible] जे.लास्की ने अपनी 'लिबर्टी इन द मॉडर्न स्टेट' [illegible] है।

[illegible] अधिकार सामाजिक जीवन की वे परिस्थितियाँ है जिसके [illegible] कोई मनुष्य अपना विकास नहीं कर सकता'

• [illegible] के अनुसार, 'मानव अधिकार वह ऐसा [illegible] अधिकार है, जो हर महिला और पुरुष को मनुष्य के [illegible] प्राप्त हुए है।'

• अधिकार जो व्यक्ति के जीवन के लिए मौलिक तथा [illegible] के कारण संविधान द्वारा नागरिकों को प्रदान किए जाते है [illegible] अधिकारों में राज्य द्वारा भी हस्तक्षेप नहीं किया जा सकता [illegible] मौलिक अधिकार कहलाते है।

[illegible] संस्कृति बहुत पुरानी है मातृदेव भव: पितृदेव [illegible] है। लेकिन अंग्रेजी शासन से हमारी संस्कृति का नाश [illegible] महिला केवल भोग वस्तु बनकर रह गयी है। भारतीय समाज [illegible] ने महिलाओं की दशा सुधारने हेतु अनेक प्रयास किए सती [illegible] एवं विधवा विवाह के समाप्त करने हेतु आंदोलन [illegible] कानून बनाये। पुत्र ही परिवार को मोक्ष प्रदान करता है, यह [illegible] हो गई हा पहले इस भारतीय समाज में कन्या का [illegible] माना जाता था, उसे मार दिया जाता था। उसे [illegible] एवं शिक्षा प्राप्त नहीं होती थी अब उसमें परिवर्तन [illegible] आज की भारतीय महिला धर्म और संस्कृति को बनाये [illegible] महत्वपूर्ण कार्य कर रही है। एक सत्य यह भी है कि समाज [illegible] आज भी महिलाओं पर अन्याय एवं अत्याचार करता [illegible] लेकिन महिलाओं पर अत्याचार आज सबसे [illegible] है पुत्र और पुत्री में भेद महिला वर्ग [illegible] है।

महिला अधिकारों व संवैधानिक प्रावधान :

[illegible] संविधान में महिलाओं के लिए महत्वपूर्ण स्थान दिया है। संविधान में इस बात पर जोर दिया है। कि अगर महिलाओं को पारंपारिक रूप से प्रताड़ित किया गया तो इस अन्याय को समाप्त करने के लिए संविधान सरकार को महिलाओं के हित में विशेष प्रावधान बनाने की अनुमति देता है।

• संविधान के अनुच्छेद १४ से १८ में महिला और पुरुष को समानता का अधिकार दिया गया है।

• अनुच्छेद १५(१) तथा १५(२) में धर्म, मूल, वंश जाति, लिंग, जन्म स्थान के आधार पर विभेद अमान्य है इसमें महिला व पुरुष को समान रूप से जीविका निर्वहन हेतु पर्याप्त साधन उपलब्ध करने की चर्चा की गई है।

• अनुच्छेद १५(३) में महिलाओं की दयनीय स्थिति, कुरीतियों के कारण होनेवाले उत्पीड़न, बालविवाह तथा बहुविवाह आदि के कारण शोषण की स्थिति में राज्यों में राज्यों के लिए विशेष प्रबंध तथा विशेषाधिकार दिया जाना चाहिए

महिलाओं के अधिकार एवं कानून

• बालविवाह अवरोध अधिनियम १९२९
• हिंदु विवाह अधिनियम १९५५
• वेश्या वृत्ती निवारण अधिनियम १९५६/१९८६
• हिंदु गोद देना एवम भरण पोषण अधिनियम १९५६
• दहेज प्रतिरोध अधिनियम १९६१
• दिल्ली पुलिस अधिनियम १९७८
• घरेलु हिंसाचार अधिनियम २००५
• तीन तलाक अधिनियम २०१९

हमारा संविधान सभी नागरिकों के साथ-साथ महिलाओं को भी सामाजिक आर्थिक, राजनीतिक न्याय प्रदान करता है। स्वाधिनता के साथ-साथ भारतीय महिलाओं को राजनीतिक अधिकार विशेषकर चुनाव में भाग लेने का एवं वोट डालने का अधिकार सबसे पहले भारत में ही मिला है। न्याय व्यवस्था के क्षेत्र में फातिमा बिबी, युनो(UNO) में विजयालक्ष्मी पंडित और राजनीतिक जीवन में उमा भारती, ममता बैनर्जी, सोनिया गांधी, स्मृती इरानी, आनंदीबेन पटेल, सुप्रिया सुले, पुनम महाजन आदि इन महिला नेताओं सराहनीय कार्य किया है। सामाजिक जीवन में मेधा पाटकर, किरण बेदी, भ्रूण हत्या के खिलाफ आवाज उठाने वाली महाराष्ट्र की वर्षा देशपांडे, सिंधुताई सपकाळ आदि का कार्य महत्वपूर्ण है खेलकूद की दुनिया में भी महिला का नाम ऊँचा है।

इस से यह स्पष्ट होता है, कि इन महामहिम महिलाओं ने मौलिक अधिकारों का सुचारु रूप से प्रयोग करके सामाजिक परिवर्तन में अपना अधिक योगदान प्रदान किया है। मानवाधिकार की वजह

Scanned with OKEN Scanner

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Publication

August 2019
Special Issue

0133

से भारत की विविधता महिला समाज और शिक्षा दोनों को महत्व को समझने लगी है आज शिक्षा, चिकित्सा, तकनीकी, कला, वैज्ञानिक, साहित्य, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक क्षेत्रों में महिलाएँ को सक्रिय भूमिका का निर्वाह कर देश के निर्माण एवं उन्नति में सहयोग कर रही है सरकारी, पंचायत तथा सहकारी संस्थाओं में महिलाओं के लिए ३० प्रतिशत स्थान आरक्षित हो चुका है वर्तमान समय में संविधान की वजह से सही रूप में महिलाओं को मानवाधिकार मिला है।

संदर्भ ग्रंथ :

१. डॉ. कृष्णकुमार शर्मा, महिला कानून एवं मानवाधिकार
२. सुधारानी श्रीवास्तव, भारत में मानवाधिकार की अवधारणा-
३. डॉ. महेन्द्र मिश्रा, भारत में मानव अधिकार
४. डॉ. शुभांगी राठी, भारताचे शासन आणि राजकारण
५. डॉ. उज्ज्वला बैनाडे/ प्रा. विद्युलता मुळे, सामुदायिक विकास, विस्तार शिक्षण व महिला सशक्तीकरण.

❑❑❑

44

आदिवासी समाज और मानवाधिकार

सुरेखा कचरू थोरात
हिंदी विभाग, एम.फिल.
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विश्वविद्यालय, औरंगाबाद

हिंदी साहित्य में आदिवासी विमर्श सबसे नया विमर्श है। ऐसा नहीं कि हिंदी में इससे पहले आदिवासीयों के जीवन पर नहीं लिखा गया, लेकिन पिछले ढाई दशकों के दौरान उदारीकरण और वैश्वीकरण की तेज होती प्रक्रिया के साथ जिस तरह से आदिवासियों के जीवन में बहुराष्ट्रीय कंपनियों के हस्तक्षेप को बढ़ाया और इसके कारण जल, जंगल, जमीन से संबंधित पारंपारिक अधिकारों का अतिक्रमण शुरू हुआ। इन्हें आदिवासी क्षेत्रों में संघर्ष को तेज किया। इस संघर्ष में राजसत्ता एवं प्रशासन का हस्तक्षेप बहुराष्ट्रीय कंपनियों एवं कॉर्पोरेट्स के पक्ष में तथा आदिवासियों के विरूद्ध रहा।

आदिवासियों के अधिकारों की आवाज बने जयपाल सिंह मुंडा का संविधान सभा में बहुत बड़ा योगदान रहा है। उन्होंने संविधान सभा में आदिवासियों के हितों की रक्षा की वकालत करते हुए कहा - "बतौर एक आदिवासी मैं कानूनी दाँव पेंच से पूरी तरह वाकिफ नहीं हूँ। लेकिन मेरा कॉमन सेंस कहता है कि हम सभी को एक साथ आजादी के रास्ते पर चलना चाहिए और साथ मिलकर संघर्ष करना चाहिए। सर, अगर भारतीयों में किसी का निरंतर दोहन हुआ है तो वे आदिवासी।"

जयपाल सिंह झारखंड के थे और बिरसा मुंडा के आंदोलन से वे आए थे। आदिवासियों के क्या अधिकार होने चाहिए, आदिवासी कौन है, आदिवासी हिंदू नहीं है। आदिवासीयों को हिंदू बनाना यानी आदिवासी को गैर आदिवासी बनाकर उन्हें समाप्त करना है। यह एक षड्यंत्र है। यह कहने वाले पहले व्यक्ति जयपाल सिंह थे और इन्होंने यह बात संविधान सभा में बोली।

जयपाल सिंह के प्रयत्न से और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने संविधान का जो गहन अध्ययन था इसी के कारण भारत के संविधान में पाचवी अनुसूची को सम्मिलित किया गया। [illegible] अलावा आदिवासियों को दो अधिकार [illegible] अधिकार २. मालकी हक्क अधिकार। उनकी भाषा, संस्कृति, परम्पराओं एवं जल, जंगल और जमीन पर आधारीत उनकी अर्थव्यवस्था का

Khobeshwar Mahavidyalaya Ambajogai
Principal
Khobeshwar Mahavidyalaya
AMBAJOGAI

Scanned with OKEN Scanner